

Selye János Egyetem
Bratislavská cesta 3322.,
945 01 Komárno
Juhász György rektor
Tel.: 00421-35-6408 853
E-mail: sje@selyeuni.sk

Konstantin Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara
Dražovská cesta 4., 949 74 Nitra
Bárczi Zsófia dékán
Tel.: 00421-37-6408 853
E-mail: dfss@ukf.sk

Comenius Egyetem
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Gondova 2., 818 01 Bratislava
Misad Katalin tanszékvezető
Tel.: 00421-2-593-39-484
E-mail: kmjl@fphil.uniba.sk

Katedra Alapítvány
Palác Duna Palota
Galantská cesta 658/2F
92901 Dunajská Streda
Tel. 00421-31-552 90 28
mobil: 0903 287 772
E-mail: katedra@katedra.sk
Németh Margit elnök

Vámbéry Polgári Társulás
Palác Duna Palota
Galantská cesta 658/2F
92901 Dunajská Streda
Tel. 00421-31-552 90 28
mobil: 0903 215 714
E-mail : vambery@vambery.sk
Hodossy Gyula igazgató

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság
925 26 Boldog 159.
Tel.: 00421-2-459 15 298
Danter Izabella ügyvivő

Ára: 3 €

Új könyveink:

Borsos Mihály: Mindenkié akarok lenni, hogy Istené legyek. Naplók, levelek 1922–1945.
Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 336 p. /Borsos Mihály plébános írásai, I./

Bukovszky László – Simon Attila – Szeghy-Gayer Veronika: Kassától Košicéig. Molnár Miklós-emlékkönyv. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020, 136 p.

Gecse Annabella: Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról.
Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2021, 368 p. /Lokális és regionális monográfiák, 9./

Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok politikai identitása 1989–1990-ben. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 240 p. /Nostra Tempora, 29./

Lanstyák István: „Az Istennek könyve közönséges nyelven”. Tanulmányok a bibliafordításról. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 192 p. /Nostra Tempora, 31./

Liszka József (összeáll.): Acta Acta Ethnologica Danubiana 22. Az Etnológiai Központ Évkönyve / Ročenka Výskumného centra európskej etnológie / Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie. Komárom–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 356 p.

Misad Katalin: Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben. Tanulmányok a magyar–szlovák nyelvi kapcsolódások köréből. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda, 2019, 240 p. /Nostra Tempora, 26./

Öllös László: Európai identitás. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019, 240 p. /Nostra Tempora, 27./

Popély Árpád – Simon Attila (szerk.): „Akaratunk ellenére...” Dokumentumok a cseh-szlovákiai magyarság történetéből 1918–1992. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 464 p.

Popély Gyula: A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1914–1945. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020, 440 p. /Nostra Tempora, 28./

A szerkesztőség címe:
Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4, 931 01 Šamorín
www.forumszemle.eu
E-mail: csanda@foruminst.sk

Fórum Társadalomtudományi Szemle

A tartalomból:

Liszka József

Nepomuki Szent János
szlovákiai köztéri plasztikái

Sztancs Gábor

A Jászi-féle nemzetiségi
minisztérium 1918 őszén

Bencze Dávid

Az államfordulat két érsek-
újvári helytörténész tollából

Miriam Mlyneková

A zsidó kisebbség helyzete
szlovákiai területen
1918–1938

Farkas György

Adalékok a „Dunai határ”
létrehozásának történetéhez

Godzsák Attila

Egy választójogi törvény,
mely szerint nem
választottak

Varga G. Lajos

Szüllő Géza belpolitikai
ténykedése 1938–1939

Baló András Márton – Rosenberg Mátyás

A szintó cigányok
azonosítása
forrásokban és a
gyakorlatban

Köszöntő

Hunčík Péter
hetvenéves

Nekrológ

Elhunyt
Fónod Zoltán

Könyvek

FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET

Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 441
E-mail: forum@foruminst.sk
Simon Attila igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Könyvtára – Bibliotheca Hungarica**
Parková 4., 931 01 Šamorín
Tel.: +421 908 400 498
E-mail: bibliohungarica@gmail.com
Roncz Melinda igazgató

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja – Komárom**
P. O. Box 154., 945 01 Komárno 1
Tiszti pavilon, Hradná 2., Komárno
Tel.: +421 908 400 435
E-mail: etno@foruminst.sk
Liszka József igazgató

Gramma Nyelvi Iroda

Parková 4., 931 01 Šamorín
E-mail: gramma@foruminst.sk
Lanstyák István irodavezető

2021

3

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXIII. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonon (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LISZKA JÓZSEF

A „leghíresebb cseh” térhódítása. Nepomuki Szent János szlovákiai köztéri plasztikái a változások tükrében 3

SZTANCS GÁBOR

A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium 1918 őszén 21

BENCZE DÁVID

Az államfordulat néhány aspektusa két érsekújvári helytörténész tollából 43

MIRIAM MLYNEKOVÁ

A zsidó kisebbség helyzete az első Csehszlovák Köztársaságban, különös tekintettel Szlovákia területére 65

FARKAS GYÖRGY

Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez I.
Párhuzamok és eltérések két közép-európai geográfus életútjának bizonyos állomásain 79

GODZSÁK ATTILA

Egy választójogi törvény, amely alapján sosem volt választás. Az 1939. évi XVIII. törvény cikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról 105

VARGA G. LAJOS

Szüllő Géza belpolitikai ténykedése a bécsi döntéstől az 1939. májusi választásokig 129

BALÓ ANDRÁS MÁRTON – ROSENBERG MÁTYÁS

A szintő cigányok társadalmi és nyelvi azonosítása írott forrásokban és a közösségek gyakorlatában 151

Köszöntő

LISZKA JÓZSEF

Van órád? Köszöntő gondolatföredékek Hunčík Péter hetvenedik születésnapja ürügén 163

Nekrológ

CSANDA GÁBOR

Fónod Zoltán (1930–2021) 166

Könyvek

- A.Gergely András: Öllös László: Európai identitás 169
 Csehy Zoltán: Szászi Zoltán–Szászi Fanni–Václav Kinga:
 Séta Gömörben 172
 Bodnár Krisztián: Barta Róbert–Kerepeszki Róbert–Pintér Zoltán
 Árpád (szerk.): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi
 Magyarország összeomlása 1918-ban. Konfliktusok és megoldási
 kísérletek 174
 Bodnár Krisztián: Dobszay Tamás–H. Németh István–Pap József–
 Sziujártó M. István (szerk.): Rendi országgyűlés – polgári
 parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15.
 századtól 1918-ig 176
 Czinege Noémi: Tamáska Máté: Örmény városépítészet Erdélyben 177

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett. Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adepta, Kft., Csilliradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Pédányaszám: 600 • Ára: 3 € • 2021. szeptember • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adepta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • september 2021 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

LISZKA JÓZSEF

A „leghíresebb cseh” térhódítása Nepomuki Szent János szlovákiai köztéri plasztikai a változások tükrében*

JÓZSEF LISZKA

The Rise of the Cult of the “Most Famous Czech”. Public Sculptures of St. John Nepomuk in Slovakia in the Light of Changes

Keywords: sacral monuments, St. John Nepomuk, ethnic placemaking, Slovakia

---

Alighanem rettentő nehéz lenne olyan embert találni a Kárpát-medencében, akinek látókörébe élete során még egyetlenegy alkalommal sem bukkant volna föl egy Nepomuki Szent János-szobor képe. Azt elfogadom, hogy elmegyünk mellettük úgy, hogy nézzük ugyan, ám nem látjuk, de egész biztos vagyok vele, hogy már mindenki találkozott ilyen ábrázolással. Nos, aki tudomásul is veszi, nyilván afféle egy kaptafára készült papi szoborként könyveli el magában a látványt. Hiszen ezek a plasztikák (lát-szólag!) viszonylag könnyedén leírhatóak: az általában enyhe kontrasztban (vagy nem abban) álló, szakállas szent (fő)papi ornátusban, kezében, különféle pozíciókban egy kis halotti fészületet, illetve a mártírhálálára utaló palmaágat tart. Feje fölött (mögött) öt csillagból álló csillagkoszorú látható. Az első ránézésre tehát valóban meglehetősen egyöntetűnek tűnő Nepomuki Szent János-szobrok némileg aprólékosabb és figyelmesebb szemléje után viszont mégis igen sokféleképpen mutatkoznak. Erről és még sok másról is szó lesz az alábbi közleményben.

Ami Nepomuki Szent János számontartott, s valamilyen szinten dokumentált kültéri szobrainak a számát illeti, azzal kapcsolatban, noha egészen pontos adatokkal persze nem rendelkezünk, de a valósághoz alighanem nagyban közelítő becslésekbe már bátran bocsátkozhatunk. A mai Magyarország területén az utóbbi időben Terbócs Attila afféle egyszemélyes intézményként vette számba ezeket a plasztikákat (a domborművekről és egyéb megjelenési formákról egy másik kutatása ad képet), szóval a mai

---

* A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Tento príspevok vznikol s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

Magyarország területén mindösszesen 718 szobrot tart nyilván.¹ Ez a szám még nyilván nem végleges, de mindenképpen közelíti a valós állomány mennyiségét. Alátámasztani látszik ezt a Szlovákiára vonatkozó kép, amely egyrészt a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja szervezeti keretei között létrehozott és fejlesztett Szakrális Kisemlék Archívum, illetve egy sor regionális adatbázis állományára,² valamint a hozzáférhető szakirodalom adataira támaszkodva alakítható ki. Ezek szerint jelenleg³ 440 szabadtéri Nepomuki Szent János-szobor biztosan áll Szlovákiában.

1. térkép. Nepomuki Szent János kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól napjainkig⁴

1 Ebből a számból 692 objektumot személyesen is ellenőrzött, fotózott, a maradék két tucatnyiról másodlagos forrásokból tud. Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Pasztilla/Nepomuki_Szent_J%C3%A1nos-szobrok [utolsó megtekintés: 2021. 07. 25.]

2 https://emlekhelyek.csemadok.sk/?searchtext=Nepomuki%20Szent%20J%C3%A1nos&searchclassification&searchcategory=szakralis-kiseMLEK&searchsetl=Telep%C3%BCI%C3%A9s&searchexistence&searchcondition&searchyear=K%C3%A9sz%C3%ADt%C3%A9s%20id%C5%91pontja&site_section=memorial [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]; <https://kriz.epocha.sk/component/finder/search?q=Nepomuck%C3%BD&Itemid=101> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]; <http://it.home.pl/orava/index.htm> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]; <https://svatyjannepomucky.blogspot.com/> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 05.]

3 Jelen dolgozat kéziratának lezárási ideje: 2021. 07. 31.

4 A dolgozat térképeit a szerző, Liszka József adatgyűjtése felhasználásával ifj. Szamák Mihály készítette, amiért a szerző ezúton is köszönetet mond neki. Megjegyzendő, hogy azon helyiségek esetében (Érsekújvár, Komárom, Nyitra, Pozsony, Rozsnyó stb.), ahol több kültéri Nepomuki Szent János-plasztika is szerepel, a települést csak egy pont képviseli, ami némileg torzítja a képet. Valójában tehát nem a Nepomuki Szent János-szobrok valós mennyiségét, hanem azon települések számát mutatja, ahol állt vagy áll ilyen objektum.

Természetesen ez sem tekinthető végleges számnak, de arányaiban megerősíti a magyarországi adatokat. S ha ehhez még hozzávesszük a burgenlandi, szlovéniai, horvátországi, vajdasági,⁵ partiumi és kárpátaljai becslhető adatokat, akkor könnyű belátni, hogy a téma, Nepomuki Szent János kültéri szobrainak első, magyarországi értékelhető áttekintése óta⁶ (amit persze időközben rengeteg további, inkább regionális publikáció követett) Kárpát-medencei viszonylatban szédületes kvantitatív előrelépés szemtanúi lehetünk.

S az adatoknak ez a mennyiségi növekedése, értelemszerűen, kvalitatív eredményeket is hozhat, hiszen ilyen mennyiségű adat alapján objektumainkat már bátrabban és magabiztosabban (noha nyilván nem vitáktól mentesen) sorolhatjuk be egy-egy típusba (egy-, illetve többalakos szobrok), valamint altípusokba (Nepomuki Szent János, a gyónási titok megőrzője; Nepomuki Szent János, az ellenreformáció szimbóluma; Nepomuki Szent János, az alamizsna osztó; stb.), s azok variánsai közé (vö. Liszka 2021), továbbá egy sor ikonográfiai és funkcionális kérdés, a szoborállítatások egyházi, társadalmi háttere, az iskolázottabb szeműek számára a papi ruházat, a gesztusok, a testtartás (kontraposzt vagy csak annak látszó) stb. vonatkozásaiban is finomabb elemzésekre adhat lehetőséget.

Nepomuki Szent János kültéri plasztikáinak⁷ típusai

Veronika Géciová-Komorovská a nyugat-szlovákiai Nepomuki Szent János-kultusz megnyilvánulási formáival foglalkozva a szent szobrainak két típusát különbözteti meg. Egyrészt a prágai Károly hídon álló plasztika különféle variánsait, illetve azt a megformálást, amikor a szent jobb kezének mutatóujját a szája elé helyezi, ezzel a gyónási titok megőrzését, a hallgatást jelképezve. Utóbbi típust azonban „szinte kizárólagosan”

-
- 5 Szerény saját terepkutatások és a kapcsolódó szakirodalom, valamint a korántsem teljes és megbízható Vajdasági Szakrális Kisémlékek Adattára (<http://www.idkm.org/index.php?page=objectlist> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 13.]) alapján Nepomuki Szent János ma is létező, illetve dokumentált, de mára elpusztult köztéri szobrainak a számát jelenleg a térségben mintegy kettő és fél, három tucatnyira becsülhetjük.
  - 6 Tüskés Gábor és Knapp Éva „kvantitatív elemzési kísérlete”, az 1980-as évek második felének kutatási állapotát tükrözi. „Az elemzésben összesen mintegy 300 emléket” tudtak számba venni, lényegében az egész Kárpát-medence (szóhasználatukban: a történeti Magyarország) területéről, ezek ismeretében hat időszávrá bontva az elterjedés intenzitását és földrajzi kereteit, továbbá az állítatók társadalmi hátterét, valamint a szobrok funkcióváltását is igyekeztek megrajzolni. (Tüskés–Knapp 1988)
  - 7 Kültéri plasztika alatt minden olyan háromdimenziós objektumot értek, amely akadálymentesen a szabadban sétálva megtekinthető. A talpazaton, lábazaton álló szobrokat éppúgy, akkor is, ha egy másik szobor mellékalakjaként van jelen, mint a képoszlopok vagy épületek szoborfülkéiben, illetve mezei oltárokon álló plasztikákat. A domborműveket, képeket nem sorolom ide.

templomi szobrokként tartja nyilván. (Géciová-Komorovská 2009, 93. p.) Nos, a kutatás mai állása alapján elmondhatjuk, hogy a szent megformálásának jóval több, legalább nyolc típusával találkozunk akár a mai Szlovákia területén is,⁸ és a második típusként Géciová-Komorovská által meghatározott forma, noha kétségtelenül ritkább, de elég gyakran előfordul köztéri plasztikák esetében is. Az mindenesetre feltűnő, hogy az országnak, ha nem is kizárólagosan, de inkább a nyugati felében. (vö. Bugarová 2004)

Nepomuki Szent János alakjának nemcsak különböző grafikai ábrázolásai tűnnek fel már a 17. században (Matsche 1971, 38. p.), hanem kültéri szobrai is megjelennek a boldoggá (1721), illetve a szentté avatás (1729) előtt.⁹ Az alábbi tipológiai kísérlet¹⁰ magának a szentnek az alakja és a kapcsolódó attribútumok alapján, a szlovákiai emlékanyagra támaszkodva próbál rendet vágni. Előrebocsátom, hogy eléggé bonyolult ez a kép, ugyanis igen gyakran a különféle attribútumokat (birétum, nyelv, kulcs, lakat, feszület, palmaág stb.) nem maga a szent, hanem egy vagy több kísérő angyalfigura (puttó) tartja. Ezt most külön nem jelölöm, tudatosítva, hogy azért jóval bonyolultabb ez a kérdés, s valószínűleg az alábbi tipológiai soron belül (vagy a mellett) egy másik, párhuzamos tipológiai sor is kialakítható lenne. Vagy lesz.

Erősen lecsupaszítva tehát, kizárólag Nepomuki Szent János alakjára összepontosítva, az őstípusnak (I. típus) az egyébként szépeességi származású, Szepesszombatban szü-

8 Közép-európai kontextusban a típusok száma még nagyobb. Gondoljunk csak például arra a Pápán álló szoborkompozícióra, amely a Nepomuki János többalakos vízbevetési jelenetét ábrázolja, vagy az alamizsnaosztó Nepomuki Szent János-típusra, amelynek első, Prágában található megformálása még a szentté avatása előtti évekre (1725 vagy 1727) nyúlik vissza és a Károly hídon álló Nepomuki-prototípus egyik társalkotója, Johann Brokoff Ferdinand nevű fiának a keze munkáját dicséri. A téma több cseh- és morvaországi köztéri plasztikán (pl. Hořice, Olomouc), valamint templomi festményeken (pl. az ausztriai Mariataferl), s talán egy fertőrákosi szobrán is felbukkan. Utóbbi ugyan, ha létező is, de kérdéses (talán későbbi átalakításról is szó lehet), viszont ezeknek szlovákiai variánsairól egyelőre nem tudunk. Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Pasztilla/Nepomuki_Szent_J%C3%A1nos-szobrok; https://cs.wikipedia.org/wiki/Svat%C3%BD_Jan_Nepomuck%C3%BD_jako_almu%C5%BE_n%C3%ADk [utolsó megtekintés: 2021. 07. 16.]

9 Ez voltaképpen a szentté avatási folyamat „alulról” történő megerősítését is jelenti, s nem egyedülálló jelenség. Gondoljunk csak arra, hogy egyetlen példát említek, II. János Pál köztéri szobrai nem csak Lengyelországban, hanem Európa-szerte megjelentek a 2013-as szentté avatása előtt (Bécs: 2001; Hradec Králové: 2003; Budapest: 2008; Eperjes: 2012).

10 Egy megjelenés előtt álló tanulmányomban, amelyben a Kárpát-medencei szakrális kisemlékek tipológiáját (és terminológiáját) kísérlem meg felvázolni, a Nepomuki Szent János-szobrok a „szobrok” főkategóriájában (V.), azon belül a „szentek” („C”) al kategóriájában a 14. számmal jelölöm. Ennek keretében (a, b, c, d stb.) megkülönböztetéssel következnek az adott szent ábrázolásának a típusai, majd még ezeken belül a további kategóriákat egy vagy több *-gal jelölöm (vö. Liszka 2021). Jelen esetben ezt a viszonylag bonyolult hivatkozási rendszert, mivel mindössze egyetlen szent ábrázolási típusait tárgyalom, leegyszerűsítettem.

letett (ezért mellékneveként olykor szerepel a „hungarus” jelző), később prágaivá vált Johann Brokoff¹¹ (1652–1718) által, a bécsi Matthias Rauchmiller 1681-es kisplasztikája alapján 1683-ban készített, Wolff Hieronymus Heroldt nürnbergi öntődjében bronzba öntött és a prágai Károly hídon ma is álló szobrot tartja a kutatás, noha a kvantitatív elemzés azt mutatja, nem ez a később készült szobrok leggyakoribb formája. A főpapi, kanonoki ruhában (reverenda, csipkeszegélyű karing, mocétum, birétum, öt csillagból álló csillagkoszorú), bal karjára fektetett, enyhén átölelt halotti feszülettel, amit jobb tenyerével alulról megtámaszt, abból kimagasodó pálmaággal ábrázolja Nepomuki Jánost. Jobb lábával egy hasábra (könyvre?) lép. (vö. Alsterová 1976)

A csehországi Ústí nad Orlicí településen áll a szentnek egy, a mai cseh műemlékvédelem által a prágai Károly hídon állónál is korábbra, 1663-ra datált kőszobra.¹² A keltezés megbízhatóságát Franz Matsche, a téma egyik nemzetközileg is ismert kutatója vitatja. Stíluskritikai elemzés alapján későbbinek tartja, nagyjából alighanem a műemléki nyilvántartásban 1713-ra keltezett lábazattal lehet, Matsche szerint, a szobor egyidős. (Matsche 1973, 41–42. p.) Ikonográfiaailag mindenesetre nagyon hasonlít a Károly hídon álló „prototípusra”, annyi különbséggel, hogy annak mindegy tükörképe: a feszület tehát a jobb karon nyugszik, a pálmaágot meg bal kézzel tartja.

Ez minősíthető tehát az alapábrázolásnak, annak A és B altípusának, aszerint, hogy éppen melyik kezében tartja a feszületet és melyikben a pálmaágot (Andód, Medve, Negyed, Nyírágó, Oroszvár stb.).

Lényegében közel van ehhez a II. típus is, ahol viszont az előbbihez hasonló öltözékben megjelenő szent jobb (vagy bal) karjára fektetett pálmaágba mintegy beleágyazva tartja a feszületet (némi oly módon, mintha egy pólyás gyereket dajkálna). Az általam ismert Kárpát-medencei (és szlovákiai) anyagban ez a leggyakoribb ábrázolási megoldás (Barancs, Dunamocs, Fülekpüspöki, Kürt, Lévárt, Lukanénye, Nyitraszöllős, Palást, Szímő, Szögyén stb.) és a ma ismert, eredetileg Komáromban, 1708-ban (vagy 1709-ben) felállított, az egyik (vagy a) legrégebbi Kárpát-medencei szobra is ezt a típust képviseli (2. kép).

III. Bal vagy jobb karján tartva a pálmaágba ágyazott halotti feszületet, másik kezét (általában a jobbot) tenyérrel a szívére helyezi (Alsóköröskény, Barsendréd, Érsekújvár, Nagyida, Nagytárkány, Pusztafödemes, Stomfa, Vízkelet stb.).

IV. típus Jobb (ritkábban bal) keze mutatóujját a szája elé tartja, ami a hallgatás, a titoktartás gesztusa (Bátorkeszi, Bosác, Ipolyszalka, Komját, Nagykér, Udvard stb.). Ezt a típust fentebb már említettem, csupán annyit fűznék hozzá, hogy könnyen összekeverhető azzal a (szlovákiai anyag alapján) külön típusba nem sorolható, de egyébként

11 <https://www.deutsche-biographie.de/sfz5944.html>; https://sk.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Brokoff [utolsó megtekintés: 2021. 07. 25.]

12 <https://www.pamatkovykatolog.cz/socha-sv-jana-nepomuckeho-14088059> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 14.]; <https://www.turistika.cz/mista/usti-nad-orlici-socha-sv-jana-nepomuckeho-1/detail> [utolsó megtekintés: 2021. 06. 15.]

létező formával, amikor jobb kezét a feje magasságában kissé előre nyújtva, mutató- és középső ujját eskü-geztusra emeli. Ez hozzávetőlegesen a száj magasságában történik, tehát felületes szemle (fotózás) esetén akár össze is keverhető a titoktartási (hallgatási) gesztussal (ilyen például a magyarországi Vépen álló változat).

1. kép. A prágai Károly hídon álló Nepomuki Szent János szobrának egy, 1879-ben állított öntöttvas variánsa, Medve (Liszka József felv., 2009)

2. kép. Nepomuki Szent János, eredetileg 1708-ban, Komáromban felállított, majd onnan ismeretlen körülmények között Szomódra került, s ott 2020-ban felújított szobra (Liszka József felv., 2021)

V. Lendületesen magasra előrenyújtott, általában jobb (ritkábban bal) kezében keresztet (feszületet) tart (Pinc, Selmezbánya, Torna, Várhosszúrét stb.). Noha Nepomuki Szent János alakját a szakirodalom az ellenreformáció egyik kulcsfigurájának tartja, ez az egyértelműen a katolicizmus győzelmét interpretáló ábrázolási mód nem tekinthető dominánsan elterjedtnek (4. kép).

3. kép. A titoktartás gesztusát megjelenítő Nepomuki Szent János egy 1904-ben állított szobron, Bátorkeszi (Liszka József felv., 2012)

4. kép. A katolicizmus győzelmét jelképező Nepomuki Szent János öntöttvasból készült szobra, Pinc (Liszka József felv., 2018)

VI. Lábával a rágalmazást szimbolizáló szörny fejére, mellkasára tapos, amely a jó hírnév patrónusaként, a rágalmazás és megszólás ellen védelmet nyújtó szentként ábrázolja Nepomuki Szent Jánost. Az ikonográfiai megoldás a 18. századi kisgrafikán és templomi festményeken volt népszerű, viszont egy szeredi szobron is megjelenik, s ennek kapcsán másutt már részletesen szóltam róla. (Liszka 2002; Liszka 2003) Egyértelmű, hogy az adott esetben a kiöltött nyelvű szörnyeteg fejére taposó szent a rágalmazással, megszólással szembeni védelem megtestesítőjeként jelenik meg, de hogy magának az állítatásnak a konkrét, személyes vagy közösségi indoka mi lehetett, arról egyelőre nincs tudomásunk. Maga a motívum mindenesetre elég korai, hiszen egy, a csehországi Opočno¹³ településen álló, a szentté avatás évére, tehát 1729-re datált szobrán már megvan. A Libochovice¹⁴ egyik terén álló szobor a jobb lábával egy

13 <https://pamatkovykatolog.cz/sousosi-sv-jana-nepomuckeho-947041> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 28.]

14 <https://s3.amazonaws.com/gs-waymarking-images/4ad6dd9b-acd0-4eb7-9b2a-fbaf7e3fdd84.jpg> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 28.]

ördögi figura mellkasára taposó alakját mutatja Nepomuki Szent Jánosnak. Utóbbi kezében lefele fordított égő fáklya.

VII. Felhőgomolyon térdelve imádkozik. Inkább templomi festményeken fordul elő, de háromdimenziós változatai is ismertek (pl. Szenckirályfa).

VIII. Angyalok csapata a mennybe emeli. Szintén festmények kedvelt témája. A Nepomuki Szent János-ikonográfia sokban rokonítható a Mária-kultusszal. Ez a megoldás (Mária mennybevétele) is a Mária-tisztelettel rokonítja. A számomra ismert egyetlen ilyen jellegű, szabadtéri Nepomuki Szent János-plasztika Máriavölgyben található.

***

A szent alakjának első megfogalmazásait viszonylag rövid időn belül továbbiak (a hallgatást jelző gesztus, lakat, nyelv stb.) követték, ezek hiánya vagy megléte, úgy tűnik, nem bír datáló értékkel. Az 1726-ban (tehát még a szentté avatást megelőzően) felállított szomolnoki Nepomuki Szent János-szobor egyik kísérőfigurája egy puttó, kezében már a gyónási titok megőrzésére utaló lakatot¹⁵ tart.

2. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól 1750-ig

15 Frantz Matsche szerint a lakat megjelenése a különféle ábrázolásokon Nepomuki János bebörtönzésére utal (Matsche 1973, 45), ezzel szemben viszont egyértelmű, hogy Nepomuki Szent János ábrázolásain, általában egy puttó kezében, ez is a hallgatás jelképe. (Vö. O. Nagy 1988, 325–326. p.) Meglepő módon a közismert szimbólumtárakban nincs lakat címszó.

3. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól 1800-ig

4. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1708-tól 1918-ig

Mai szemmel nézve robbanásszerűnek tűnik a szentté avatás körüli években keletkezett szobrok megszorodása, de azért gondoljunk bele: a Károly hídon felállított szobor és a szentté avatás között mégiscsak negyvenhat év, majdnem fél évszázad telt el!

A szentté avatást követő évtizedek, egészen a 18. század végéig viszont a kultusz valóban szédítő intenzitású kiteljesedését mutatják.¹⁶

Szoborsorsok: állíttatások, rongálások, áthelyezések, újraállíttatások

Valódi kérdések vetődhetnek fel, hogy a szóban forgó szent szobrának miért éppen azt a típusát állítják fel, s miért éppen az adott helyen? Általában kevés forrás áll erre nézvést rendelkezésre, tehát nehéz megmondani, hogy például a gyónási titokra utaló attribútumok (a száj elé tartott mutatóujj, nyelv, lakat, kulcs) milyen előtörténetekre utal(hat)nak. Olykor ezek a szobrok templomok közelében vannak, de nem mindig, illetve (ami most éppen csak érinti kutatási érdeklődésünket) a templomok belső terében (vö. Gécziová-Komorovská 2009, 93. p.), tehát az is elképzelhető, hogy annak idején egyházi személy állíttatta, talán éppen valamiféle vezeklésből, a korábbi vezeklési keresztek mintájára (vö. Liszka 2021). De ez csak feltételezés, konkrét ismereteim erről nincsenek. És gyengíti is a spekulációt a következő, ugyan nem szlovákiai, de tanulságos példa. Az egykori ókani-zsai (mai nevén: Magyarkanizsa, Vajdaság) hívek 1866-ban a Tisza-parton (a Körös-patak torkolatánál) állíttattak egy homokkőből készült Nepomuki Szent János-szobrot. A szent jobb kezének mutató (és középső!¹⁷) ujját a szája elé helyezi. Később, az 1960-as években a szobor a Szent Őrangyalok-templom kertjébe került. (Klamár 2017, 216–217) Jelenlegi helye¹⁸ tehát alátámasztani látszik, hogy a gyónási titokkal kapcsolatos értelmezésnek a templomban vagy a templomkertben a helye, ám itt nyilvánvaló, hogy az eredeti szándék nem ez lehetett. Tipikus „vízenjárók” patrónusához illő helyen állt, de akkor miért a hallgatásra utaló gesztus? Lehetséges, hogy az akkori állíttatók ezt nem is tudatosították? Milyen lehetett a kőfaragók, kegyeszerárusok szerepe abban, hogy hova milyen üzenetű szobor került? Voltaképpen egyenként kellene az összes objektum mikrotörténetét felkutatni, hogy világosabban lássunk.

16 Ezt a folyamatot, annak eszközeit (körmenetek, aprónyomtatványok, prédikációk), illetve eredőit (egyház, szerzetesrendek, uralkodói érdekek, népi gyökerek stb.) Vít Vlnas egy rendkívül alapos, sajnos (nyilván kiadói megfontolásokból) kellőképpen nem adatolt munkájában plasztikusan ábrázolja. (Vlnas 1993)

17 Ez egy, az 1990-es években történt amatőr rekonstrukció eredménye, viszont a kar pozíciója eredeti, amiből látni lehet, hogy a hallgatás gesztusáról volt szó korábban is, legfeljebb alighanem csak a jobb kéz mutatóujja felhasználásával. A szobormaradványon látszódik, hogy a bal markában is tart valamit, ami esetleg egy korábbi pálmaág csonkja is lehet.

18 Gyakori jelenség volt, főleg a keleti blokk országaiban a második világháborút követő évtizedekben, hogy a hívek ilyen vagy olyan okból kifolyólag a különféle szakrális kisemlékeket a templomkertbe menekítették, vagy egyszerűen a kommunista hatalom kényszerítette rá őket a vallási objektumok ilyen jellegű koncentrálására. Ez afféle „kényszer szakrális terek” kialakulását is eredményezte. Később, gyakran erre az adottságra épülve, kialakultak valós, a különféle szakrális és „szakrális” objektumokat koncentráló szakrális terek is (pl. Szádudvarnok, Udvard stb.) A kérdéssel viszont helyszűke miatt most nem tudok behatóbban foglalkozni.

A kérdéshez közelebb visz talán az egykori rimaszombati Nepomuki Szent János története. Az 1865-ben („egy Rozgonyi nevű osgyáni plébános”¹⁹ által) felszentelt szobor avatóbeszédét annak idején nyomtatásban is megjelentették,²⁰ így az állíttatás indokairól is nyerünk bizonyos képet.

A kor ízlésének megfelelő, barokkosan terjengős szöveg a gyónási titkot megőrző papot, a jó hírnév patrónusát emeli ki, s a tényt, hogy a szobor éppen az egy évvel korábban épített hídon került felállításra, Nepomuki János halálának módjával és helyszínével hozza összefüggésben. Hogy a „vízenjárók” (vízimolnárok, hajósok, tutajosok, halászok stb.) védőszentje (is) lenne, nem említi.

A várost dél felől Jánosi és Tamásfalva (Tamás-Falva), északról Cserencsény (Cserents) s Pokorágy, keletről Zeherje és Bakti-pusztá, nyugatnak Szabadka környezik, mely utóbbihoz közel igen szép kőhíd épült a Rima felett 1764-ben. A hídon túl hajdan nagy rétség nyúlt a Kelecsénynek vezető út felé, mely a Serényi család tulajdona volt. A híd Nógrád és különösen Kishont felé biztonságos átkelést biztosított a folyón át. Egykor Nepomuki Szent János szobrával ékeskedett, melyet egy Rozgonyi nevű osgyáni plébános szentelt fel 1765-ben. Azonban némely pajkosok először fejét vették a szobornak, majd végére az egész ledönték, s így a híd ez ékességét is elveszté.

(Kollár 1997, 12)

A tornai Nepomuki Szent János-szobor eredeti változata (tipikus rekatolizációs, magassra tartott kereszt szimbólummal) 1771-ben készült, és az 1960-as évekig a Fő utcán állt, négy oszlopon nyugvó baldachinnal fedve. Ekkor egy teherautó ledöntötte (a helyiek szerint a kommunisták megrendelésére), majd 1968-ban az akkori plébános restauráltatta és áthelyeztette a templomkertbe. 2014-ben a régi helyén, a Fő utcán a szobor egy másolatát állították föl.²¹ Ily módon Tornán jelenleg ugyanannak a szobornak két változata is megtalálható.

19 Kollár Sámuel, a Rimaszombatot bemutató, 1822-ben, latin nyelven megjelent munkájában emlegeti így az alighanem az ünnepi beszéd szerzőjének is tekinthető egyházi férfiút. (Kollár 1997, 12. p.) Az idézett (és idézendő) szakaszok Kollár eredeti művében (*De origine, situ, privilegiis, religione, hominum cultura, moribus, industria, occupationibus, consuetudinibus et institutis oppidi Rima-Szombath in inclyto comitatu Gömör cum Kis-Honth articulariter unito, siti*. [Rimaszombat: Kishonti Tudós Társaság]) a 13–14. oldalakon olvashatóak. Az információért B. Kovács Istvánnak tartozom köszönettel.

20 IGAZ KERESZTÉNYSÉG IÓ HIRE NEVE PARTFOGÓIA SZ. IÁNOS KÉPINEK SZOMBATNÁL HIDON FEL-ALITÁSA AITATOSSÁGAL SZENTELTETÉSE TARTATOTT LELKI VIGASSÁGGAL T. N. HONTHI MEGYE GYŰLÉSÉNEK KEZDETE ELŐTT Rima-Szombatban Sz. Mihály Havának Második Napján. Az Elő-járok Engedelméből. Egerben, Nyomt. Bauer Károl József Püspöki Könyv-Nyomatató által 1765-dik Esztendőben.

21 <https://www.magyarokurir.hu/kulhoni/torna-foteren-all-nepomuki-szent-janos-regi-uj-szobra> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 26.] 2019-ben a világhálón még olvasható volt Kónya Dániel és Surovec Róbert példás dolgozata a szobor történetéről (Nepomuki Szent János szobra Tornán), ám ez az oldal az interneten mára (2021. 07. 26.) már hozzáférhetetlen: <http://tornakozossege.eu/20180420hu.html>

A falu szülötte, későbbi nagyszombati kanonok, Pribely Ferenc által 1852-ben állítottatott alsószezerédi szobor felirata alapján,²² amely csak Fábián János közvetítésével maradt ránk, szintén a jó hírnév patrónusaként jelenik meg Nepomuki Szent János.

Az eredeti szobor a forrás (és a helybeliek emlékezete) szerint „a falu közepén” került felállításra, majd a régi talapzaton látható felirat alapján 1909-ben alighanem renoválták, s valamikor később helyezték át a temetőbe (voltaképpen a templom elé), ahol 1997-ben ismét felújították, s végül 2020-ban visszakerült eredeti (?) helyére²³ a következő felirattal:

5. kép. Nepomuki Szent János
2020-ban felújított szobra, Alsósze-
meréd (Liszka József felv., 2021)

NEPOMUKI
SZENT JÁNOS
ANNO
1852 – PRÍBELY FERENC
REN
2020 – ŠP
ÉS
ALSÓSZEMERÉD
ÖNKORMÁNYZATA

22 „Certo Famae Vindici, Divo Joanni Nepom. Patrono Suo Dulcissimo Franc. Joan. Pribely Ins. Colleg. Eccl. Tyrnav. Cantor et Canonicus Hoc amoris sui monumentum pius posuit. 1852.” (Fábián 1864, 519. p.)

23 A temetőben álló régebbi lábazon, ha nehezen is, de olvasható még ma is a felirat (anno 1909 /ren. 1997), ahol az 1909-es dátum valószínűleg egy korábbi renoválást jelöl. Csáky Károly a helyi historia domusból idéz egy mondatot, amely szerint 1911. június 10-én „lőn a falu közepén levő Sz. János szobra drótszövettel bekerítve s befődve”. (Csáky 2005, 112. p.)

Noha a „leghíresebb cseh”-ként, cseh nemzeti szentként is emlegetik, kezelik, arra vonatkozóan sincsenek adataink, hogy a cseh nacionalizmus szolgálatába állították volna. Egy másik tanulmányomban már megkíséreltem cáfolni azokat az feltételezéseket, miszerint Szlovákia-szerre a szobrai 1918 után szaporodtak volna el, és a cseh jelenlét jelképi megerősítését szolgálták volna.

Ha már nacionalizmus, akkor inkább ennek ellenkező előjelű gyakorlatára van egy szemléletes példánk. A *Galántha és Vidéke* című regionális lapban 1899-ben jelent meg egy rövid hír, mely szerint „*Diószegen folyó hó 4-én Nepomuki szent. János szobor-szentelés lesz a Fekete víz partján, a hová a körmenetet főt. Pápay Gyula káplán fogja vezetni.*” Ez meg is történt, ahogy a lap egy következő tudósítása, magyar nacionalizmustól nem mentes felhangon tájékoztat bennünket:

Diószegről következőket írja tudósítónk: Igazán követésre méltó, nemes lélekre vall Jung Nándor német-diószegi bíró áldozatkészsége, ki a mult vasárnap megáldott nepomuki szent. János szobrot saját költségén csináltatta. A szoborhoz rengeteg nép vonult ki, de a többség Magyar-Diószeg községből, a miből azt a tanulságot vehetni, hogy igen helyes eljárás volna az, ha a németek az istentiszteletek alkalmával egybeolvadnának a magyarokkal s úgy a templomban, mint minden más alkalommal magyar nyelven kérnék az Urat. Hisz Német-Diószeg községben úgysis tud már minden ember magyarul. Reméljük, hogy a derék bíró ezt is meg fogja valósítani. Az Isten éltesse őt! (Ugy van, ne legyen Német-Diószeg az egyedüli német a járásban – einzig und alleinlich! Szedő²⁴)

(*Galántha és Vidéke*, 1899. június 11., 2. p.)

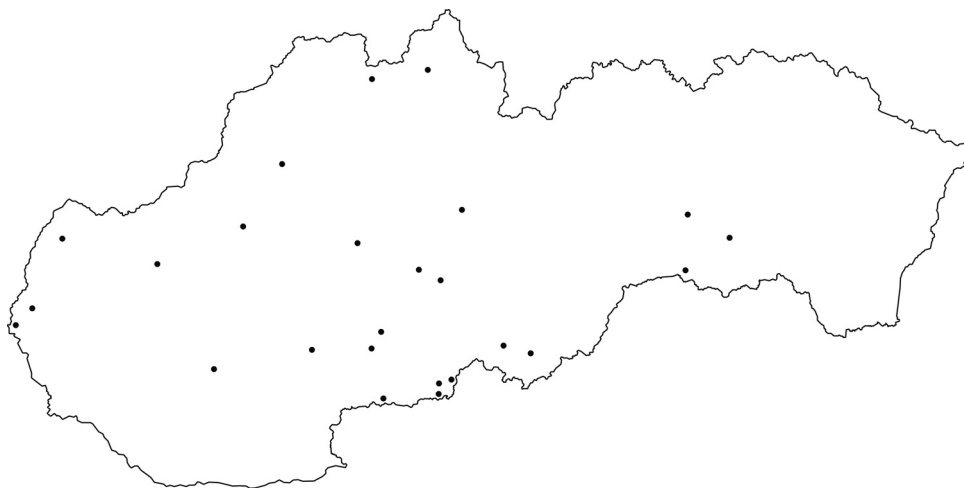
Ami pedig az 1918 után bevonuló cseh katonákat illeti, azok éppen ellenkezőleg: pontosan a Nepomuki Szent János-szobrokat rongálták meg a leggyakrabban, és nemcsak a mai Szlovákia területén, hanem Csehországban is,²⁵ hiszen ezek szemükben (is) a rekatolizációs folyamatoknak (Jan Hus személyével való mesterséges és erőszakos szembeállításnak), illetve a Habsburg-család dinasztikus törekvéseinek is megjelenítői voltak. (Vö. Liszka 2012; Liszka 2013) Jelen kutatás lehetővé tette annak megvizsgálást is, hogy vajon tényszerűen hány köztéri Nepomuki Szent János-szobor állítatott a mai Szlovákia területén 1918-tól napjainkig. Ahogy az előbbi elterjedési térképek esetében is, ebben az esetben is csak a pontosan, évszámmal datálható objektumokat

24 A korban nem egyedülálló jelenség (vö. Molnár Ferenc: *Delila avagy A csapos közbeszól*), hogy egy-egy újságciikk szövegébe „a hierarchikus rendtől függetlenül a változtatásra nem jogosult kívülről mondja ki az igazságot. A lapokban ez ironikus fordulat: a szerző úgy tesz, mintha a poénosabb megjegyzései kívülről jönnének, 'nem az ő felelőssége', de attól még igaz”. A megjegyzésért Filep Tamás Gusztávnak tartozom köszönettel. Alighanem esetünkben is arról van szó, hogy mintegy a nyomdai szedő által képviseltetett „nép hangja” is nyomtatékosítani akarná a fentebb megfogalmazottakat.

25 Csehországban napja, május 16-a korábban államünnep, munkaszüneti nap volt, amit a csehszlovák kormány 1925-ben szintén törölt. (Vlnas 1993, 283. p.)

vettem számításba, s ennek alapján, a szlovákiai szobrok összmenységének a figyelembevételével is, valóban nem jelentékeny ez a szám. Évszámokra bontva: 1921, 1922 (2), 1925, 1929, 1932, 1933, 1946, 1947 (2), 1973, 1985, 2009, 2010, 2012, 2014, 2017.

5. térkép. Nepomuki Szent János pontosan datálható kültéri szobrai a mai Szlovákia területén 1918-tól napjainkig.

Végezetül, ha vázlatosan is, érdemes az ipolyviski szobor történetét megemlíteni. A későbarokk népies alkotásnak tekinthető szobor Fábián János idejében, aki a fentiekben már idézett akkurátus művében (Fábián 1864) a viski szobrot nem említi, alighanem még nem is létezett. L. Juhász Ilona egy felvétele (2007), illetve Bendíkné Szabó Mária és Bendík Béla gyűjtése (2012) alapján²⁶ a szobor eredetileg festve volt. 2019-ben a szobrot felújították, a színezés nyomaitól is megfosztva újra felállították. A dolog érdekessége, hogy több tucatnyi viski családot (forrásom szerint 2019-ig 115 személyt sikerült névvel is azonosítani) a második világháború után csehországi kényszermunkára deportáltak, és éppen Nepomuk környékére.²⁷ Ezért került a szobor lábazatára, fekete márványtáblán a következő felirat:

AZ 1946-1947. KÖZÖTT
CSEHORSZÁGBA DEPORTÁLT
IPOLYVISKI LAKOSOK

²⁶ A komáromi Etnológiai Központ Szakrális Kisemlék Archívumában (SzKA), Ipolyvisk dosszié.

²⁷ <https://www.reflex24.sk/regio/2020/01/31/hogyan-kapcsolodik-az-ipolyviski-nepomuki-szent-janos-szobor-a-falubol-deportaltakhoz/> [utolsó megtekintés: 2021. 07. 26.]

SZERENCSES HAZAJÖVETELÜK UTÁN
E HELYEN ADTAK HÁLÁT A JÓ ISTENNEK,
ÉS MONDTAK KÖSZÖNETET SZOLGÁJÁNAK NEPOMUKI SZENT JÁNOSNAK.

ÁLLÍTOTTA AZ IPOLYVISKI EGYHÁZKÖZÖSSÉG 2019-BEN.²⁸

A „cseh szent” ebben a még alaposabban feltárandó mikrotörténetben tehát egészen más szerepet játszik, mint azt az őt a cseh nacionalizmus szimbólumának tekintők látni és láttatni szeretnék. Talán az sem véletlen, hogy Ujváry Zoltán számos kiadást (kiadót és nyelvet!) megért műve, a csehországi deportálásokról címlapján több változatában is a Lévárt határában álló Nepomuki Szent János-keposzlop fotója vagy rajza szerepel. (Ujváry 1991a; Ujváry 1991b; Ujváry 1997; Ujváry 2014) A katolikus magyar falvak szentje (is) volt ő, sok esetben tőle búcsúztak, ha elmentek, s elsőként őt köszöntötték az ott lakók, ha valahonnan megérkeztek...

Összegzés és kitekintés

A fentiekben a „leg híresebb cseh”-ként is emlegetett Nepomuki Szent János kultuszának térhódítását vizsgáltam a mai Szlovákia területén a köztéri plasztikák tükrében. A 18. század elejétől, több időmetszetre lebontva igyekeztem nyomon követni a szent szobrainak (s egyúttal kultuszának) egyre növekvő térhódítását a térségben. A rendelkezésünkre álló, viszonylag nagy mennyiségű adat alapján bátran kijelenthetjük, hogy azok az állítások, miszerint Nepomuki Szent János az 1918 utáni cseh terjeszkedés szimbóluma és valamiféle cseh etnikai térkijelölés eszköze lett volna, nem igazolhatóak. Nepomuki Szent János szlovákiai kultuszának a szobrok állításában is megtestesülő virágkora a 18. század második felétől a 19. század végéig tartott. 1918-tól napjainkig tényleg csak szórványosnak mondható új szoborállításokat lehet adatolni, miközben az utóbbi évtizedekben a régi szobrok felújításának bizonyos fokú reneszánsza tapasztalható.

Források és adatok hiányában néhány ismert „szobortörténet” alapján hajlamosak vagyunk az általánosításra. Szegény etnológus (történész) mi mást is tehetne? Igen, bizonyos helyzetben (szinte mindig) a konkrét adatokat tiszteletben tartva egy jó adag beleérző képességbe, intuícióba, az analógiáknak (az önmérsékletet messzemenően szemmel tartó) felhasználására szükség van. Mindez nem mondhat ellen annak a jogos igénynek, hogy helyi szinten, egy-egy konkrét objektum vizsgálata során valóban le kell menni a lehetőség szerinti legaprólékosabb mikroszintre: mind a történeti források (levéltári források, korabeli sajtó, régi metszetek, családi fotók stb.), mind a stíluskritika, mind az oral history felhasználásával. (Vö. Gyöngyössy 2019; Vataščin 2019)

²⁸ Kovács Hedvig gyűjt. 2021 (SzKA)

Minél több aprólékos szobortörténettel rendelkezünk majd (és ez természetesen meszsze túlmutat a Nepomuki Szent János-szobrok problematikáján), annál bátrabb, meggyőzőbb és hitelesebb általánosító bemutatásra vállalkozhatunk majd.

A fenti írás még korántsem ilyen közegben született.

Irodalom

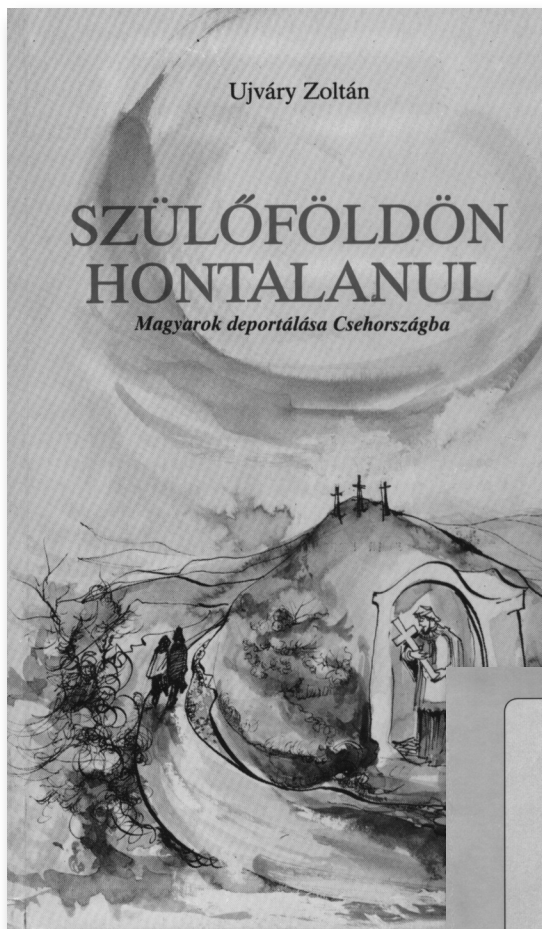
- Alsterová, Alena 1976. Brokoffova mostecká socha jako typ, varianta a schéma. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Příspěvky k dějinám umění II.* Praha, Universita Karlova, 79–88. p.
- Buganová, Klaudia 2004. Sochy Svätého Jána Nepomuckého v exteriéri abovsko-turrianskeho regiónu. *Historica Carpatica* 35, 117–143. p.
- Buganová, Klaudia–Šangala, Marián 2005. *Postaven roku Pána. Malé sakrálné stavby v krajine.* Košice, Východoslovenské múzeum v Košiciach–Občianske združenie ASPRODECUS.
- Buganová, Klaudia–Markušová, Kristína–Šangala, Marián et al. 2009. *Sakrálné pamiatky v Košiciach.* Košice, Združenie pre podporu a rozvoj kultúry na východnom Slovensku ASPRODECU.
- Csáky Károly 2005. „Ó, szép piros hajnal”. *Tanulmányok, dolgozatok a szakrális néprajz köréből.* Pozsony, Madách–Posonium.
- Csúszó Dezső 2008. *Könyörgésünk színhelyei V. Szabadkai vallási szobrok, kálváriák, szentkutak és haranglábak.* Szabadka, Szabadkai Szabadegyetem /Életjel Könyvek, 124./
- Fábián János 1864. Visk és Alsó-Szemeréd. *Magyar Sion*, 2, 510–520. p.
- Géciová-Komorovská, Veronika 2009. *Ludový kult svätých patrónov na západnom Slovensku.* Bratislava, Lúč.
- Gyöngyössi Orsolya 2019. Emlékezetformálás–identitásépítés. Nepomuki Szent János-szobrok rehabilitációja a Dél-Alföldön (1989–2018). In Tánczos Vilmos–Peti Lehel (szerk.): *Mágia, ima, misztika. Tanulmányok a népi vallásosságról.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Krizsa János Néprajzi Társaság, 217–235. p.
- Klamár Zoltán 2017. Ájtatos híveknek adakozásából... A szakrális térfoglalás kismemlékei Magyarországon. *Acta Ethnologica Danubiana* 18–19, 211–231. p.
- Kollár Sámuel 1997. *Rimaszombat mezőváros múltja és jelenkora.* [Sajtó alá rendezte B. Kovács István]. Somorja, MÉRY RATIO /Gömör-kishonti téka, 3./
- Liszka József 2002. Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához. *Acta Ethnologica Danubiana* 4, 11–22. p.
- Liszka József 2003. Zur Ikonographie des heiligen Johannes von Nepomuk in der Kleinen Tiefebene (Südwest-Slowakei). *Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte Kunst u. Volkskunde* 45, 91–104. p.

- Liszka József 2012. Nepomuki Szent János és a szimbolikus tér. Egy szakrális kisemlék-típus „üzeneteinek” változásai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. 1. sz. 63–70. p.
- Liszka József 2013. Svätý Ján Nepomucký a symbolický priester. *Fórum spoločensko-vedná revue* 2013, 107–114. p.
- Liszka József 2021. A szabadban álló szakrális kisemlékek tipológiai és terminológiai kérdéseihez. *Acta Ethnologica Danubiana* 23 [előkészületben]
- Matsche, Franz 1971. Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. Form, Inhalt und Bedeutung. In Johanna von Herzogenberg (szerk.): *Johannes von Nepomuk*. Passau, Verlag Passavia, 35–62. p.
- Matsche, Franz 1973. Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. In Johanna von Herzogenberg (szerk.): *Johannes von Nepomuk Variationen über ein Thema*. München–Paderborn–Wien, Verlag Ferdinand Schöningh, 36–47. p.
- O. Nagy Gábor 1988. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Tüskés Gábor–Knapp Éva 1988. Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. Kvantitatív elemzési kísérlet. *Ethnographia*, 99, 330–356. p.
- Ujváry Zoltán 1991a. *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Pozsony, Vox Nova.
- Ujváry Zoltán 1991b. *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Debrecen, Piremonn.
- Ujváry Zoltán 1997. *Bezdomovcom v rodnej zemi. Deportácia Maďarov do Čiech*. Dunajská Streda, Lilium Aurum.
- Ujváry Zoltán 2014. *Szülőföldön hontalanul. Az elhurcolt felvidéki magyarok kálváriája*. Budapest, Pesti Kalligram.
- Vataščin Péter 2019. Szent János és a falu. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 3. sz. 19–34. p.
- Vlnas, Vít 1993. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha, Mladá fronta /Edice Kolumbus/

JÓZSEF LISZKA

THE RISE OF THE CULT OF THE “MOST FAMOUS CZECH”. PUBLIC SCULPTURES OF ST. JOHN NEPOMUK IN SLOVAKIA IN THE LIGHT OF CHANGES

The study examines the rise of the cult of St. John Nepomuk, also known as the ‘most famous Czech’, in the area of contemporary Slovakia in the light of public sculptures. From the early 18th century onwards, it looks at the growing popularity of the saint’s statues (and his cult) in the region, broken down into several time periods. On the basis of the relatively large amount of data available to us, it is safe to say that the claims that St John of Nepomuk was a symbol of Czech expansion after 1918 and a means of some kind of Czech ethnic demarcation are not justified. The heyday of the cult of St John Nepomuk in Slovakia, embodied in the erection of statues, lasted from the second half of the 18th century to the end of the 19th century. From 1918 to the present day, only a few new statues can be recorded.

A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium 1918 őszén

GÁBOR SZTANCS

The Jászi Ministry of Nationalities in the Autumn of 1918

Keywords: national self-determination, autumn 1918, history of the institution, plebiscite, nationality question, Trianon, peace treaty, propaganda, Wilsonianism, World War I, government of Mihály Károlyi

---

Az első világháború utolsó éveiben megjelent wilsonizmus, a nemzetek önrendelkezésének elve hamar elterjedt a későbbi győztes nagyhatalmak, a győztesként kikerülő kis nemzetek, ugyanakkor a vesztes országok politikusai, értelmiségei és nemzetiségei körében is. A vesztes háború után megszületett első magyar népköztársaság, a Károlyi-kormány és annak nemzetiségi ügyekét felelős minisztere, Jászi Oszkár az ország integritásának és függetlenségének biztosítására törekedett. Ezeknek a megtartása érdekében a „nemzetek önrendelkezésének eszményét” állították csatasorba. Úgy vélte, az elengedett területeket *fait accompli* helyzetként fogják értelmezni a béketárgyalások során, és nem lehet majd érvényesíteni a magyar fél számára a népszavazás jogát. A kész helyzet elkerülése érdekében fogalmazta meg a magyar értelmezésű „korlátozott nemzetiségi önrendelkezést”.

1918 októbere végén és novembere elején az adott körülményekhez képest hamar megszerveződött a Magyarországon élő nemzetiségek önrendelkezésének koordinálásával megbízott minisztérium. A minisztérium komoly tevékenységet folytatott a hazai és külföldi propaganda terén is, különösen az elszakadni kívánó területek és nemzetiségek vonatkozásában. Az országban elég hamar megindította a magyar integritás megőrzése és a nemzetiségek belső elválasztását célzó plebiszcitum elvének alkalmazása melletti propagandaakcióit. A legfontosabbként a Nemzetiségi Minisztérium kezdetől fogva felkarolta és bátorította a területek hovatartozásáról döntő regionális plebiszcitumok szervezését.

A torzójában is impozáns Gragger-féle aláírásgyűjtési akció fontos szerepet játszott Jászi plebiszcitumelképzeléseinek megfogalmazásában. A magyar és a német többségű területek lakóinak népszavazásához fűződő elképzelései kezdetől fogva fontos szerepet játszottak a magyar kormány béke-előkészületei során. A végleges magyar békejegyzékben Apponyi Albert is az egyik leghatásosabb érvként hozta fel e gondolatot a békeszerződés-tervezetekben elcsatolásra ítélt magyar többségű területek megmentésére.

1. A wilsoni elvek

Az első világháború harmadik évében, 1917-ben az antanthatalmak közép-európai hadicéljai közt a Habsburg-monarchia belső átalakításának, föderalizálásának célját fokozatosan a dunai térség radikális átrendezésének – a nemzeti kisállamok kialakítását szorgalmazó törekvéseknek – a nagyhatalmi mérlegelése, majd támogatása váltotta fel. Ausztria-Magyarország sorsát végérvényesen az a fordulat döntötte el, amely az Egyesült Államok politikáját Robert Lansing államtitkár és Woodrow Wilson elnök 1918. júniusi állásfoglalása alapján – a francia és a brit álláspontot követve – a Monarchia felszámolását elkerülhetetlennek tartotta a világháború eredményes befejezése és a tartós béke megteremtése érdekében. (Ádám 1987)

Az egyetemes békevágyat a kor legdivatosabb ideológiája a Woodrow Wilson amerikai elnök nevéből képzett wilsonizmus és azt a világ számára jelképező 14 pont testesítette meg. Mindenki mást tartott fontosnak a wilsoni programból. A Monarchia szlávjai a nemzeti önrendelkezés jelszavát, a központi hatalmak pedig a titkos diplomácia eltörlését. A 14 pontba foglalt radikális békeprogramot Wilson elnök először 1916. május 27-én tesztelte nyilvánosan „A Béke Kikényszerítésének Ligája” meghívására mondott beszédében. Miután kifejtette az angolszász liberalizmus klasszikus tételét – a morális arisztokratizmust, a „gentleman’s agreement” társadalomformáló filozófiáját –, erre építve azt állította, hogy a nemzeteknek ugyanazon becsületkódex alapján kell viselkedniük, mint az egyéneknek. Az elnök arról beszélt, hogy három alapvető dologban hisz: „minden nép szabadon megválaszthatja azt, hogy milyen szuverenitás alatt akar élni”; „minden kis államnak joga van szuverenitásának és területének ama tiszteletére, amelyet a nagyok maguknak követelnek”; „a világnak joga van a békére, amelynek akadályja az agresszió, valamint a népek és nemzetek jogának semmibe vétele.” (Bretter 2013, 22–33. p.)

Az 1918 januárjában meghirdetett wilsoni 14 pont 10. pontjának értelmezése a mai napig vitákat vált ki. „Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.” (Halmosy 1983, 22–24. p.) Már a kortársak is saját érdekeik, belátásuk szerint hol a monarchia reformjának, hol meg felosztásának meghirdetését látták benne. (Glant 2008, 60–77. p.; Glant 2009, 84–99. p.)

Tény, hogy Wilson 1918 januárjában inkább csak a világháború utáni világrend általános elveit, nem pedig az amerikai békecélokat, még kevésbé a tételes határváltozásokat kívánta meghirdetni. 1918 tavaszáig remélte, hogy a dunai térségben sikerül olyan föderációs megoldást kialakítani, amely az itt élő nemzetek autonómiáját képes lesz egybehangolni a regionális együttműködés multinacionális kereteinek fenntartásával. (Miller Unterberger) A nagy és kis nemzetek egyenjogúságának idealisztikus elképzelése éppúgy megtalálható az amerikai elnök örök békét előkészíteni próbáló elképzelésében, mint a területi foglalások és a legyőzöttekkel szembeni nemzeti törekvések tilalmának óhajta vagy a nemzetek világszervezetének, a későbbi Népszövetségnek

az alapeszméje. (Hatos 2018, 95–101. p.) Alternatívaként egészen 1918 májusáig az amerikai béke-előkészítő bizottság foglalkozott az Osztrák–Magyar Monarchia mérsékelt átalakításának lehetőségével is, amint azt a Charles Seymour 1918. május 25-én leírt és térképen is megjelenített tervezete jelezte. (Ádám 1987)

A wilsonizmus azzal együtt, hogy a nemzeti önrendelkezés ideálisan elképzelt demokratikus világrendjét vizionálta, az utolsó háborús évek és a békekonferencia gyakorlatában a radikalizálódott nemzet- és államépítő nacionalizmusok területi igényeit erősítette fel. Pár évvel később viszont már a versailles-i rendszert megváltoztatni kívánó revíziós és irredenta körök számára kínálta a legmagasabb rangú hivatkozási lehetőséget. A wilsonizmus lényegi elemeként kezelt nemzeti önrendelkezési elv a valóságban inkább csak a békecélok indoklását, legitimálását szolgálta. Alkalmazásának mérlegét Bibó István a következőképp vontta meg az 1918–1920-ban kialakult nemzetállami Közép-Európára vonatkozóan: „Az új rendezés tehát saját alapelveihez viszonyítva lényegesen diszharmonikusabb volt, mint a régi monarchikus-feudális legitimitás rendszere a maga virágkorában. Ezért töltötték ki a két világháború közötti időszakot az önrendelkezési jog helyes vagy helytelen alkalmazása körüli végeleáthatatlan rekriminációk s a minden változtatást elutasító status quo hatalmak és az örökös dinamizmust hirdető határrevíziós hatalmak terméketlen vitái. Az e problémákból származó indulatok feszítőereje lényeges tényező volt azoknak a hisztérikus mozgalmaknak a létrejöttelében, melyek többek között Hitlert hatalomra juttatták, aki először úgy lépett fel, mint az önrendelkezési elv elmaradt alkalmazásának számonkérője, utóbb pedig, mint mindennemű önrendelkezési jog sírásója.” (Bibó 1990, 330–333. p.) Bibó értelmezésében az önrendelkezés „lényegében az embercsoportoknak nemzetekké alakulására, nemzetállam alakítására irányuló jogát mondja ki, ezzel kapcsolatos igényeit és követeléseit szítja fel, amivel indítást és tápot ad a nacionalizmus haladást gátló, agresszív, elnyomó és háborúkeltő ideológiája számára”. (Bibó 1990, 330–333. p.)

Jászi Oszkár 1918 nyarán a „feudalista Európával” szemben „pánamerikanizmust” hirdetett Wilson szellemében: „Minél szélesebb körű gazdasági forgalom és szellemi érintkezés, minél teljesebb kölcsönös megértés és érdekszolidaritás; annál inkább megéri Pán-Amerika eszméje.” Wilson népszövetségi koncepciója mellé Jászi a Dunai Egyesül Államok gondolatát helyezte. (Jászi 1918a. Vö. Hatos 2017, 11–33. p.) Olyan szövetségi birodalom megteremtésében látta 1918 tavaszán a kiutat, amely hasonlított volna az Egyesült Államokra. „A dunai népek konföderációjában olyan óriási fejlődési lehetőségek tárulnának fel, melyek csakis az Egyesült Államokéi mellé állíthatók. [...] A tőke elhelyezésének, szervezésének, szellemi irányításának változatos és dús alkalmi fognak megnyílni. [...] Csak a gazdasági élet vérkeringésének az a teljes szabadsága, a katonai és a nemzetközi funkciónak az a teljes egysége, az állami öntudat szerveinek az a közössége, mely a szövetséges állam típusát jellemzi, létesíthet tartós, marandó, minden emberi valószerűség szerint örök békét egy adott területen.” (Jászi 1918a, 97. p.) Ez a Kossuthig visszanyúló, az adott helyzetben azonban teljességgel irreális elképzelés, amint azt Hatos Pál meggyőzően kifejti, a Németország és Oroszország

közi kismemzeti térben olyan lehetőségeket biztosíthatott volna, mint például a béke helyreállítását, a nemzetek egyenjogúságát, a szabadkereskedelem érvényesülését.

Majd jött a csalódás. Hatos szavaival: „az igazság fanatizmusa nem győzte le az előítéletek fanatizmusát.” (Hatos 2017, 17. p.) 1918 őszén a tömegek békevágya mögött ott parázslott a bosszú érzése. A gond abból eredt, hogy a nacionalizmust elsősorban érzelmi ügyként fogták fel, és ezért tévedtek Kossuthtól kezdve Tiszáig és Jásziig a legkülönbözőbb árnyalatú magyar liberálisok, akik azt hitték, hogy a polgárosodás sikere és az industrializmus, valamint a Kárpát-medence népességének gazdasági egymásrautaltsága bármilyen konstrukcióban erősebb lehet a nemzetiségek kifelé tartó erejénél és az önálló állami léttel szemben.

2. A Károlyi-kormány felfogása a nemzetek önrendelkezéséről

A Károlyi-kormány a Monarchia világháborús veresége nyomán létrejött, de nemzetközi jogilag el nem ismert, katonailag és külpolitikailag kiszolgáltatott helyzetben lévő, független Magyarországot próbálta meg elfogadtatni a győztes nagyhatalmakkal és a szomszédokkal. Mindeközben a kormányzás első hónapja alatt fel kellett ismernie, hogy a győztesek nem a megegyezésre, hanem saját nemzetállami területi céljaik, politikai érdekeik érvényesítésére törekuszenek. A független Magyarország belső és külső rendjének megteremtése érdekében – egyetlen szövetséges, nagyhatalmi támasz, működőképes hadsereg és diplomáciai hálózat nélkül – valójában szinte kizárólag szabálytalan bel- és külpolitikai megoldások közül választhatott a kormány.

Soknemzetiségű vesztes országgént mindenekelőtt saját integritásának és függetlenségének biztosítására kellett törekednie, legalább a békekonferencia döntéséig terjedő időszakban. Ehhez azonban a történeti országterületen és a szomszédságban élő nemzetekkel való megbékülésre lett volna mindenekelőtt szükség, hiszen éppen az ő államalapítási törekvéseik veszélyeztették az új magyar állam szuverenitását. Mégis sokszor éri az a vád Jászi Oszkárt, hogy nem tett semmit az ország integritásának megőrzéséért, hagyta, hogy a nemzetiségek (a szlovákok és a románok) a tárgyalások során feldarabolják Magyarországot. Megjegyzendő, hogy a győztes antanthatalmak és utolsóként hozzájuk társulva az Egyesült Államok 1918 júniusára már eldöntött tényként kezelték a duális monarchia megszűnését. A háború elvesztésének felismerése a magyar politikusok között nem párosult annak belátásával, hogy a vereség következményekkel jár. Tisza Istvántól kezdve a szociáldemokrata vezetőkön keresztül Jászi Oszkárig 1918 októberében–novemberében az egész ország egyetértett abban, hogy a területi integritást nem érheti sérelem.

A soknemzetiségű Magyarország nem magyar többségű régióit a régi és az új szomszéd államok a háború alatti titkos megállapodások, ígéretek alapján immár a magukénak tartották. 1919. január elejéig Jászi irányította a magyar külpolitikát. Tisztában volt azzal, hogy az antant a szövetséges csehszlovák, jugoszláv, román nemzeteket támogatja. A *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című visszaemlékezésében a

Károlyi-kormány kül- és nemzetiségpolitikai vesszőfutását vizsgálva a nemzetiségekkel szembeni magyar kudarcról így írt: „A magyar közvélemény egy tekintélyes része azt várta, hogy a Jászi-féle nemzetiségi politika meg fogja oldani a háború által végletekig elmergesedett nemzetiségi problémákat is. Én magam ezt az illúziót sosem osztottam. Tisztában voltam vele – mindjárt a háború elvesztése után –, hogy a régi magyar politikai integritás többé nem menthető meg.” (Jászi 1989, 70. p.) Ugyanakkor ez a Jászitól idézett „önigazoló” szöveg teljesen ellentétben áll azzal a Jászival, aki 1918. október 31-én megalakult Károlyi-kormányban „a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezésének előkészítésével megbízott” miniszter lett.

A Jászi-életműhöz kapcsolódóan a szakirodalom kiemeli, hogy ő a tényleges területi integritásról „hamar” lemondott és csak a gazdasági kapcsolatok megtartására, a békekonferenciáig a területi egység megtartása érdekében provizórikus, ún. „Keleti Svájcot”, azaz szövetségi állammá átalakított Magyarországot akart, ahol pedig erre nem volt mód, ott a plebiszcitumokkal megvalósítandó önrendelkezést tekintette kívánatosnak. Jászi maga ezt utólag így fogalmazta meg: „[...] egy percig sem hittem abban, hogy területi integritást a szó geográfiai értelmében meg fogjuk tudni védelmezni: viszont meg voltunk róla győződve hogy a magyar pacifista és antimilitarista kormányral és elsősorban Károlyival szemben [...] messzemenő jó indulatot fognak tanúsítani, alkalmazni fogják a plebiszcitumnak általunk annyiszor hangsúlyozott elvét, s ha veszteni fogunk is területeket, sikerülni fog lojális és liberális kereskedelmi szerződésekkel a lekapcsolt részek zavartalan forgalmát az anyaországgal biztosítani [...]” (Jászi 1989, 184) p.

Jórészt valóban ez a forgatókönyv dominált. Ha viszont jobban megnézzük a békekonferencia megnyitásáig terjedő harmadfél hónapos időszakot, és a Jászi körüli személyek visszaemlékezéseit és munkáikat, akkor egy teljesen más Jászi rajzolódik ki. Egy olyan miniszter kerül a képbe, aki a területi integritásról a békekonferencia előtt semmilyen körülmények között sem kívánt lemondani, és a „nemzetiségi önrendelkezés” alatt egy, a magyar kormány által felajánlott, önálló erdélyi román, felvidéki szlovák vagy ruszin állami léttel nem azonos alternatívát kívánt felajánlani. Domokos László, ha lehet mondani Jászi jobbkeze, a következőképpen foglalta össze a minisztérium által és így a Jászi által is képviselt „korlátozott nemzetiségi önrendelkezést”: „Az a politika irány, amely a forradalom utáni Magyarország vezetésére vállalkozott, már évtizedek óta nyíltan hangoztatta, hogy a magyar állam területén élő idegen ajkú nemzeteket teljes joggal megilleti nyelvük és autonóm igazgatás iránti igényük elismerése. Nem Wilson találta ki a népek önrendelkezési jogát [...] nyíltan rá mert mutatni az eltaposott kis nemzeteknek az élethez (sic!) és a gazdasági érvényesüléshez való jogára.” (Domokos 1919, 25. p.) Tehát a nemzetiségeket kulturális, gazdasági, nyelvi és területi autonómia illeti meg a történelmi Magyarország keretein belül. Ezt támasztja alá Supka Géza öt évvel később írt visszaemlékezése is: „Mert micsoda szerény, aggódalmasan átgondolt, minden tisztesen hazafias szempontot méltányoló program a miénk, amely jó, becsületes, anyanyelven működő közigazgatást és közoktatást, egyházat és kultúrát követel a nemzetiségi tömegek számára a történelmi magyar állam integritásának

csorbíthatatlan fenntartásával és az igazi magyar kultúra természetes hegemóniájának megszilárdításával.” (Supka 1923, 146. p.)

Jászi, ha nehezen is, de a kulturális autonómia kereteit átlépve – meghaladva az 1912-es minimális programját – hol a kevert nemzetiségi területekre (Erdély), hol a kompakt, viszonylag jól megrajzolható nyelvhatárral rendelkező területekre (Felvidék, Kárpátalja) gondolt ki, tervezett meg és ajánlott fel egyre nagyobb jogokat felkínáló területi autonómiát. Még ehhez a gondolathoz ad igazolást az 1918-as nemzetiségi ankét és a Károlyi Mihállyal 1918 októberre előtt közösen a nemzetiségi vezetőkkel lefolytatott puhatolózó tárgyalásaik. Ha még pontosabbak akarunk lenni, akkor a *Nemzetiségi Minisztérium Kis kátéja* is megfogalmazta, hogy a Károlyi-kormányzat mit értett a magyarországi nemzetiségek önrendelkezésén: „Miről van szó? Arról, hogy tótok, románok, rutének és szerbek maguk igazgassák azoknak a területeknek közigazgatási berendezését, amelyet eddig is ők laktak. A magyar népkormány önként ajánlja fel e nemzetek javára a legteljesebb autonómiát. Válasszák meg ők maguk előljáróikat. Ők határozzanak a fölött, hogy iskoláikban milyen nyelven akarnak tanítani, hogy jövedelmeikből mennyit kívánnak igazgatásra, kultúrára, politizálásra fordítani. Nem mi adjuk nekik a hazai területet s ők nem rabolják azt el [...] A jogot, hogy a magyar államterületen élő összes nemzetek háborítatlanul és szabadon igazgathassák saját politikai és gazdasági szervezeteiket, nevezzük a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának.” (Domokos 1919, 25. p.)

Jászi 1918. őszi miniszteri programja a következőket fogalmazta meg: „Azt ajánlanám, hogy mai vármegyei keretek mellőzésével járásokat, vagy még kisebb egységeket véve alapul, lehetőleg kompakt és lehetőleg homogén nemzeti blokkokat létesítsünk, amelyek svájci minta szerint képezzék ki a maguk szerveit és ezeket a szerveket egy nagyobb egységbe foglaljuk mindazokra az ügyekre nézve, amelyeket közös egyetértéssel döntünk el. Ott, ahol jelentékeny nemzetiségi minoritások fognak képződni a homogén telepterületen belül: nem marad más hátra, mint hogy kölcsönösen garantálni fogjuk ezeknek a minoritásoknak védelmét. [...] Ez a provizórikus megoldási tervet, amely Erdélynek a békekötésig való igazgatását lett volna hivatva biztosítani [...] de ez az alapja további közigazgatási átalakításnak is.” (Domokos 1919, 26. p.) Ezek a gondolatok tükröződnek vissza a ruszin, a szlovák és a német nemzetiségi néptörvényekben, amelynek alapját ez az idea, a békekonferencia döntéséig terjedő provizórikus belső megállapodás képezte. A néptörvények közül azonban egyedül a ruszka-krajnai autonómia lépett rövid időre a megvalósulás útjára.

Egyértelmű, hogy a nemzetközi jogi elismerést, az önálló hadsereget és diplomáciát egyaránt nélkülöző Károlyi-kormányzatnak a katonai összeomlást és a dualizmus kölcsönös felmondását követően sok, az ország demokratikus átalakításához szükséges problémát kellett volna heroikus erőfeszítésekkel, „egy egész világ ellen” megoldania. A földkérdés, a társadalmi problémák, a közigazgatás, a hadsereg és a területi, nemzetiségi, illetve határkérdések voltak a legfontosabbak. Ezen problémák megoldása még békés időszakban is hatalmas kihívások elé állította volna a kormányzatokat, amit a vesztesek közül egyedül Törökországnak sikerült legalább részben uralnia.

Külpolitikai téren emiatt Károlyiék az antanttal való együttműködést szorgalmazták. A békekonferenciára készülve, a pacifizmus alapelveire hivatkozva, a fegyveres konfliktus helyett tárgyalásokat szorgalmaztak. (Szarka 2016, 65. p.) Jászi elismeri, hogy ő és Károlyi vakon hittek az antant közvéleményének demokratizmusában és pacifizmusában, de mindenekelőtt Wilson nemzetek fölötti politikájában. (Jászi 1989, 70–71. p.)

Az 1918. október 25-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács Jászi Oszkár által fogalmazott 12 pontos programja kiemelt feladatként jelölte meg a magyarországi nem magyar nemzetekkel való megegyezést, a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldását és az ország integritásának lehetőség szerinti fenntartását. Ennek a programnak a jegyében Károlyi Mihály a Magyar Nemzeti Tanács elnökeként 1918. október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács turócszentmártoni tanácskozására küldött táviratában elismerte, hogy minden Magyarországon élő nemzetnek joga van az önrendelkezéshez, s azt az ország keretei között minden eszközzel támogatni kívánja. (Szarka 2016, 65. p.) A távirat jól tükrözi Jászinak és vele együtt a korabeli magyar politikai és értelmiségi elit jelentős részének az álláspontját. A Habsburg-monarchia birodalmi keretei, védőszárnyai alól kikerült soknemzetiségű, közel fele arányban nem magyar Magyarország a felgyorsult események közt nem várhatta passzívan a szomszéd nemzetek önrendelkezésének megvalósulását, hanem annak szabályozásában – Magyarország megvédése érdekében – aktívan részt kellett vennie.

Az eredetileg tárca nélküli miniszterséggként elképzelt, majd a feladatok súlya miatt rövid pár hét alatt felállított Jászi-féle „nemzetiségi” minisztériumnak modus vivendit, olyan kölcsönösen elfogadható megoldást kellett volna kidolgoznia a soknemzetiségű történeti Magyarország népei számára, amely egyrészt a békekonferencia döntéséig biztosíthatta volna az ország közigazgatási és gazdasági integritásának és belső békéjének a fenntartását, másrészt alkalmas lehetett volna az antant által képviselt nemzetállami megoldásokkal szembeni területi és határalternatívák felmutatására.

Ennek értelmében a kormány nemzetiségpolitikai programja reálisan csupán az ekkor még utópisztikusan és eszményien elképzelt békekonferencia igazságos határozathozataláig terjedő átmeneti állapotokra nézve tűzhetett ki bármiféle célokat. Ráadásul hamar bebizonyosodott, hogy egyedül ezen az alapon lehetett a tisztességes visszavonulás fokozatait vagy kálvária lépcsőit végigjárni, és a méltányos béke lehetőségéért egy demokratikus békekonferencia keretei közt síkraszállni. (Szarka 1990, 56. p.)

A független Magyarország új kül- és nemzetiségpolitikai programjának elveit a Magyar Nemzeti Tanács 12 pontos programvázlata tartalmazta. Ezt az új programot kilencvenhat értelmiségi aláírásával 1918. november 3-án megjelent nyilatkozat próbálta értelmezni és népszerűsíteni. (Szarka 2016, 72. p.) A kiáltvány a Jászi-féle Dunai Egyesült Államok elképzelésre támaszkodott. A felszabadult közép-európai nemzetek önkéntes társulásában jelölte meg a világháború utáni nemzeti kérdés demokratikus megoldásának útját. Hangsúlyozta az egymás mellett élő népcsoportok egymásra utaltságát, földrajzi közelségét, a közlekedési, a gazdasági érdekek egybeesését. „Magyarok! Szövetségbe kell tömörülnünk nemzetársainkkal! Ez a mi érdekünk és az övék is. De ez a szövetség ne legyen ellensége a szabadságnak. Még halvány lehető-

ségét se adhasson ez arra, hogy a nemzet érdekét korlátozhassa, vagy veszélyeztethesse.” (József 2001, 41. p.)

Először a magyar történelemben ez az értelmiségi kiáltvány fogalmazta meg a magyarság és a szomszéd nemzetek egymásrataltságának regionális hátterét, a nagyhatalmak közötti helyzetből adódó érdekazonosságokat. Ugyancsak először szembesítette a dokumentum a magyar közvéleményt a történeti magyar állam integritásának fenntarthatatlanságával s az abból adódó dilemmákkal: „Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevésbé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetben népszavazást kívánunk: független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt.” (József 2001, 41–42. p.)

A dualista Monarchiát szétfeszítő és napok alatt belülről is felrobbantó olasz, csehszlovák, lengyel, délszláv, nagyromán függetlenségi megnyilatkozások, az általánossá lett nacionalista lelkesedés a dualizmus vezető nemzetei ellen pozicionálta az új nemzetállamok törekvéseit. Bécsben és Budapesten október 29–30-án, egymással versenyezve felmondták a dualista államformát. A magyarországi forradalom így az utolsó volt a sorban: Bécs, Prága, Zágráb és Ljubljana forradalma után következett. Tisza maga október 28-án keserűen írta egy hívének, hogy a wilsoni javaslatok elfogadásával párnapos külügyminisztersége idején semmilyen más alternatívát nem látva, „az országot Andrásyék [...] felelősségérzet teljes hiányával beledobták a káoszba”.¹

A történelmi Magyarország „papucsban és hálóköntösben búcsúzott”, Hadik János gróf ugyanis éjszakai ruhájában ballagott át Habsburg József főherceghez, hogy átadja a törvényes hatalmat. Jászi már a diadal napján is az Astoriában azt mondta feleségének: „Legfeljebb két hónapot adok az egésznek.” (Hatos 2018, 146. p.) Pesszimizmusa indokolt volt. Hiába sikerült szinte maradéktalanul törvénybe foglalni nagyívű elképzeléseit az ország föderális átalakítására, a folyton fogyatkozó Magyarország 1919 márciusára, legalábbis papíron, jobban hasonlított egy szövetségi államra, mint egy központosított nemzetállamra. A kiszemelt partnerek kíméletlen nyersséggel nyilvánították ki, hogy nem akarnak a „Keleti Svájcban” élni, hanem olyan nemzetállamban, ahol ők és csak ők az urak.

3. A „Magyarországon élő nemzetiségek önrendelkezésének előkészítésével megbízott minisztérium” felépítése és szerkezete

Jászi és Károlyi már kora ősszel, gyakorlatilag a tizenkettedik órában, kísérletet tett a magyar és a nemzetiségi álláspontok összehangolására. 1918 szeptemberében nemzetiségi ankétot hirdetett meg Jászi, körlevelében kérte ki magyar és nemzetiségi tudó-

¹ Tisza István: Réz Mihálynak, 1918. október 28-án. Idézi: Vermes 2001, 474. p.

sok, politikusok és publicisták véleményét. Az ankét alapját Réz Mihálynak és Jászi Oszkárnak a *Huszedik Században* megjelenő bevezető tanulmányai jelentették.²

1918 októberében Jászi hatására Károlyi Mihály elszánta magát arra, hogy tárgyalásokat folytasson Budapesten a román és a szlovák képviselőkkel. Károlyi valószínűleg többször tanácskozott Matúš Dulával, a Szlovák Nemzeti Párt elnökével. Károlyi már ekkor autonómiát ajánlott a szlovák politikusoknak, akik mindenesetre ezen az alapon tárgyaltak vele, hogy lássák, a számukra legrosszabb esetben mit lehetett volna elérni Károlynál. Megállapodás nem jött létre, már csak azért sem, mert Károlyi csupán pártja nevében tárgyalt.³ Károlyi és Dula autonómiatárgyalásai valószínűleg csak a kölcsönös tájékozódást és információszerezést szolgálták. Jászi 1918. őszi eleji elképzeléseinek pedig súlyos fogyatékosága volt, hogy nem számolt komolyan a már 1917 óta formálódó csehszlovák egységtörekvésekkel. 1918 őszén keservesen tapasztalta meg, hogy a szlovák, a román nemzetiségi szövetségei már nem úgy gondolkodtak, mint amire számított.

A Román Nemzeti Komitő tagjaival folytatott tárgyalások eleve kilátástalanok voltak. Károlyi október 18-án találkozott Erdélyi Jánossal, Goldis Lászlóval, Aurel Lazárral, Aurel Vladdal, Alexandru Vaida-Voevoddal, a komitő tagjaival. Magyar részről Garami Ernő és Jászi Oszkár volt jelen. A román politikusok – részben a legalitás megőrzése érdekében, részben mert nem voltak biztosak az antant teljes támogatásában – még nem helyezkedtek nyíltan a Magyarországtól való elszakadás alapjára. Károlyi és Jászi széleskörű autonómiát és részvételt ajánlott a megalakítandó Károlyi-kormányban, sőt, megegyezést a népszavazásról. A románok azonban már ezt sem fogadták el, arra hivatkozva, hogy nem kötelezhetik el magukat az erdélyi román nemzetgyűlés összehívása előtt.⁴

Az említett Károlyi–Jászi-féle puhatolózó nemzetiségi tárgyalások Jászi számára félreérthetetlen jelzésekkel szolgáltak a korábbi „minimális program”-nál bőkezűbb engedménypolitika szükségességéről.⁵

Az őszirózsás forradalommal hatalomra került Károlyi-kormányban Jászi Oszkár az 1918. november 2-i minisztertanácsi határozat alapján kezdte el szervezni minisztériumát. A miniszter, illetve a hivatala átvette a Miniszterelnökség ügyköréből a

-
- 2 Réz 1918, 1–17. p.; Jászi 1918b, 97–111. p. Ez utóbbi címen az ankét teljes anyaga kötetben is megjelent 1919 elején, az új Magyarország Rt. kiadásában, Jászi rövid előszavával. Lásd Litván–Szarka (szerk.) 1991, 83–89. p.
  - 3 Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 272; Litván György: Jászi Oszkár. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 132.
  - 4 Károlyi 1923, 303–305. p.; Szász 1972, 304–335. p. Lásd még Raffay 1987, 66–69. p.
  - 5 Jászi szerint ez a következőket jelentette: „Az átmeneti időben, amely az általános békekonferencia összeüléséig terjed, meg akarjuk teremteni mindazokat az intézményeket és biztosítékokat, amelyek a magyarországi nemzetiségek békés együttélését biztosíthatják anélkül, hogy a jövődő határok tekintetében prejudikálnánk.” *Világ*, 1918. nov. 19.

Magyarországon élő nemzetiségek ügyeinek intézését. Az iratanyag megélénkült a nemzetiségi mozgalmakkal, a nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásokkal és a tárgyalások előkészítésével, a nemzetiségi vidékekről érkezett helyzetjelentésekkel, a szomszéd államok hadseregeinek előnyomulásáról szóló jelentésekkel, a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó különböző javaslatokkal, a nemzetiségi önrendelkezési jog megvalósítását célzó törvények előkészítésével kapcsolatosan. A miniszter (illetve hivatala) a Miniszterelnökséggel szorosan együttműködve fejtette ki tevékenységét. Az 1919. január 18-án alakult Berinkey-kormány nem töltötte be ezt a miniszteri állást, maga Berinkey látta el a teendőket, és ezzel a Nemzetiségi Minisztérium hivatala a Miniszterelnökség részévé vált.

Az iratok között fennmaradt egy „Memorandum”, amely a minisztérium megszervezéséről, személyzeti szükségleteiről és ügybeosztásáról tartalmaz érdemi információkat, illetve ennek a szervezőmunkának volt az egyik útmutatója. A dokumentumot az 1919. évi iratok közé sorolták, ami azt jelzi, hogy a későbbiekben is többször erre az „alapító okmányra” támaszkodtak a tárca ügyrendjének, személyi változtatásainak kérdéseiben.

A „Memorandumot” készítő Felszeghy Béla irányítása alatt álló elnöki, illetve a tényleges munkát végző előkészítő osztály a korabeli magyar minisztériumok szerkezeti mintájához képest meglehetősen embrionális jellegű volt. A minisztérium három osztályból és egy osztályon kívüli egységből épült fel. Az osztályok ügyei a miniszter felülvizsgálata alá tartoztak, persze voltak kivételek, mert az egyes ügyek kiadására az egyes osztályok vezetői is kaphattak felhatalmazást.

Az Elnöki osztály alá tartoztak az elnöki ügyek (a miniszter közvetlen utasításai), a személyi ügyek, a nemzetiségpolitikai szempontból a miniszter véleményezésére átengetett egyéb személyi ügyek (főispáni és egyéb kinevezések a nemzetiségi vidékeken). Az Elnöki osztály kevés számú iratai között egyetlen irat sem akad, amely a nemzetiségi vidékekre való kormánybiztosi, népbiztosi, főispáni vagy egyéb fontosabb kinevezések előkészítésébe, a döntéshozatal mechanizmusába engedne betekintést. Az ilyen irányú kérelmek az ügyiratok fedelén található lakonikus „időközben megtörtént” formulává intézik el ezt a kérdéskört.

Ennek az osztálynak a feladatai közé tartozott a miniszteri fogadások előkészítése,⁶ a fogadások rendjén felmerült anyagok és felvetett eszmék további feldolgozásra való kiadása. De ide tartozott a minisztertanácsi hozzájárulást igénylő ügyek előkészítése, illetve a minisztertanácsi tervezetek eljuttatása a miniszterhez. Ez az osztály végezte a minisztérium munkaanyagainak célszerű beosztását és felügyelte az irodát, az irattárat és általában a kezelőszemélyzetet. Az Elnöki osztály vezetője Felszeghy Béla, a Miniszterelnökségtől berendelt miniszteri titkár volt. Mellette két-három miniszteriális fiatalabb tisztviselő volt, valamint két gyors- és gépíró és egy nyilvántartó személy.

---

6 Ezt a funkciót minden bizonnyal maga Felszeghy látta el, bár Csécsy Imre, Jászi magántitkára is tetemes részt vállalt a miniszteri fogadások, tárgyalások előkészítésében.

Az Előkészítő osztály szakcsoportokra oszlott fel öt ügyosztály formájában. Az elsőnek a törvényelőkészítés, illetve a kormányrendeletekben szabályozást igénylő ügyek előkészítése s nyilvántartása volt a feladata. Ennek a vezetését Somló Bódogra kívánta bízni Jászi, hogy közösen végezzék annak feladatait.⁷

A következő ügyosztályokat Magyarország nagyobb földrajzi egységei szerint kívánták létrehozni mint erdélyi, felvidéki, délvidéki ügyosztályt. Az erdélyi ügyek közé tartoztak a magyarországi németiség, a szászság, a románság ügyei. Ennek irányítója Jekel Péter miniszteri tanácsos lenne, ezeket az ügyeket ismerő miniszteriális tisztviselőkkel megtámogatva.⁸ Az erdélyi románság, valamint az alapítványaik ügyeit Pokoly Lajos belügyminiszteri osztálytanácsosra bízták.⁹ A Felvidék (a szlovákok és a ruszinok) ügyeivel Szabó Orest belügyminiszteri osztálytanácsost és Marsovszky Ivor miniszterelnökségi miniszteri tanácsost bízták meg.¹⁰ A délvidéki ügyeket és a délszláv ügyeket Barakovich László, Uzetty Ferenc és kisebb részben Braun Róbert vitte. A vegyes ügyosztály főként statisztikai ügyekkel, térképkészítéssel foglalkozott. E szakosztály ügyviteléhez egy statisztikust az Országos Statisztikai Hivatalból, egy miniszteri tisztviselőt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumból kívántak bevonni.¹¹ Az egész II. osztály vezetője, egyes adminisztratív ügyek kiadási jogával megbízva, Jekel Péter miniszteri tanácsos lett, az osztálytitkár pedig Domokos László pénzügyi titkár.¹² A harmadik egysége a minisztériumnak az osztályokon kívüli osztály, a miniszter magántitkárának, Csécsy Imrének az osztálya volt. Kizárólag a miniszter magánlevelezésével és egyéb, a miniszter által rábízott ügyekkel foglalkozott.

-
- 7 MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–IX–365. Somló Bódog (1873–1920) jogász, egyetemi tanár. Csak november első heteiben szerepel névjegye a minisztérium ügyiratain. Egyebek közt valószínűleg az ő kézírásában maradt fenn az egyetlen hivatalosnak tekinthető magyarországi kantontervezet is. Később a Kolozsvárott székelő Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal való kapcsolatok felelőse. Erről és november végi rezignációjának okairól lásd Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai. *Korunk*, 1929/2. 171–179. p.
  - 8 Jekel erdélyi szakcsoportjának előadói Domokos László és Veress Endre főgimnáziumi igazgató lettek.
  - 9 Pokoly Lajos neve nem szerepel a minisztérium alkalmazottainak másik névsorában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–I–437.
  - 10 A felvidéki ügyekben Domokos László és Podhradszky György dolgozták fel a beadványokat, a rutén tárgyú ügyiratokkal pedig Sztripszky Hiaor foglalkozott.
  - 11 Szekeres János mellett Braun Róbert, Novák Jenő neve szerepel az ehhez a szakcsoporthoz tartozó aktákon. Kovács Alajos pedig az aradi magyar–román tárgyalásokon szerepelt.
  - 12 Jekel Péter és Domokos László hatalmas munkabírása fogta össze az előkészítő osztály 1918 november–decemberében végzett adminisztrációját. Domokos emellett a tárca álláspontját összegző könyvecskét is megírta (Domokos 1919).

A Nemzetiségi Minisztérium hivatalszervezete és az iratok többsége is 18 önálló egységbe lettek besorolva. A hivatalszervezet vázlata következőképpen épült fel:

I.	Személyi ügyek
II.	Katonai ügyek
III.	Segélyezési ügyek
IV.	Kormánybiztosokra vonatkozó ügyek
V.	Élelmezési ügyek
VI.	Cseh nemzetiségi ügyek
VII.	Tót nemzetiségi ügyek
VIII.	Szerb nemzetiségi ügyek
IX.	Román nemzetiségi ügyek
X.	Rutén nemzetiségi ügyek
XI.	Szlovén nemzetiségi ügyek
XII.	Vend nemzetiségi ügyek
XIII.	Német nemzetiségi ügyek
XIV.	Sajtóügyek
XV.	Minisztertanácsi előterjesztések és kivonatok
XVI.	Horvát nemzetiségi ügyek ¹³
XVII.	Üdvözlő feliratok ¹⁴
XVIII.	Vegyes ügyek ¹⁵

Maradtak fent iratok arról, hogy a minisztérium tisztviselői és alkalmazottai a rendkívüli viszonyok között nem tudták feladataikat ellátni a megszabott hivatalos idő alatt. Ezért ezeket legtöbbször a délutáni vagy az esti órákban volt kénytelen befejezni.¹⁶ Rendkívüli juttatást érdemeltek, hiszen „a nemzetiségi ügyekkel való jártasság csakis alapos szaktanulmány folytán érhető el, amelynek már a megszerzése is értékelendő, továbbá, hogy az országban mindenütt jelentkező nemzetiségi kérdések elintézése nagy munkásságot ró a minisztériumra: nem lenne igazságos dolog elzárkózni az elől, hogy a beosztott tisztviselők és egyéb alkalmazottak a teljesített rendkívüli munkálataikért megfelelő méltányos munkadíjban részesülhessenek”.¹⁷

13 Eredetileg: üdvözlő feliratok. Tollal áthúzva és javítva.

14 Eredetileg: vegyes ügyek. Tollal áthúzva és javítva.

15 Kézírtos kiegészítés.

16 A minisztérium pénzügyi tervezetének alapvetését jelentő belső feljegyzés tárgymegjelölése: „A Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott miniszter mellé beosztott személyzet javadalmazásainak, valamint az egyéb hivatali szükségletekre felmerült költségeknek a házi pénztárnál leendő folyósítása tárgyában.” A tervezetet kiadás előtt a pénzügyminisztériumi számvevőség központi csoportja fel- és ellenjegyezte.

17 A Nemzetiségi Minisztérium személyzetének a rendkívüli munkaidőben teljesítendő szolgáltatásaiért járó havi rendkívüli munkaátalány folyósítása. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–I–37.

A tervezet ezt követően a Magyar Központi Állampénztárhoz intézett átirat és Kazár Adolf miniszterelnökségi segédhivatali főigazgatóhoz címzett értesítés fogalmazványával folytatódik. A házipénztárba folyósított összegről a bejegyzés a tárcanaplóban és a miniszterelnökségi főkönyvben – a 190. lap 1. sz. tétele alatt – egyaránt szerepelt. Ez alapján az alábbi „rendkívüli juttatást” kapták meg az előbb felsorolt személyek. „Dr. Jekel Péter miniszteri tanácsosnak 500 korona, Dr. Felszeghy Béla miniszteri titkárnak 500 korona, Dr. Domokos László pénzügyi titkárnak 400 korona, Dr. Barakovich László miniszteri segédfogalmazónak 300 korona, dr. Novák Jenő fizetés nélküli miniszteri segédfogalmazónak 300 korona, Uzetty Ferenc VII. fizetési osztályba osztott budapesti állami főgimnáziumi tanárnak havi 500 korona, Dr. Sztripszky Hiaodor nemzeti múzeumi őrnök (VIII. fizetési osztály) 400 korona, Dr. Braun Róbert székesfővárosi főkönyvtáros úrnak 500 korona, Dr. Veres Endre gimnáziumi igazgatónak 500 korona, dr. Szekeres János miniszteri fogalmazónak 400 korona, Hajdú József miniszterelnökségi irodatisztnak 300 korona. Csáki Károly miniszterelnökségi hivatalszolgának 150 korona, Peremenszki Pál miniszterelnökségi segédszolgának 150 korona, bármikor megszüntethető vagy összegében megváltoztatható havi rendkívüli munkadíjátalányt állapítottam meg.”¹⁸

4. A minisztérium propagandatevékenysége

Sokan úgy gondolnak Jászi nemzetiségi miniszterségére, mint ami csak a nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalások előkészítését és lebonyolítását szolgálta. A minisztérium azonban komoly munkát végzett az önálló magyar külpolitikai irányvonal kialakítása és ennek alárendelten a hazai és külföldi propaganda terén is, különösen az elszakadni kívánó területek és nemzetiségek vonatkozásában. Hiányosan ugyan, de a minisztérium propagandatevékenységéről és programjáról is maradtak fenn fontos iratok.

Az országos, minden területre kiterjedő propagandát az Országos Propaganda Bizottság koordinálta. A szervezet 1918. november 12-én alakult meg. Gyakorlati célja az volt, hogy gyors és hatásos, a magyar haza melletti agitációs röpiratanyagokat küldjenek szét az ország minden községébe. Feladatai közé tartozott a nemzetiségek és az ellenforradalmi mozgalmak megfigyelése és szükség esetén az azokkal szembeni ellenagitáció adminisztratív biztosítása.

A hivatali szervezet a Propaganda Iroda volt. Feladatai: „I. Országos nyilvántartást készítünk, amely minden község helyi viszonyait nyilvántartja és helyi értesüléseink, valamint megtett intézkedéseink feljegyzésére szolgál. II. Országos agitációt indítottunk olyan társadalmi munka érdekében, amelyhez minden hasznavehető embert önkéntes segítőtársul igénybevehetünk és felhasználhatunk. III. Összeköttetést teremtünk a megyei és helyi hatóságokkal, hogy az észlelt zavarokat az irodának is jelentsék, s rendszeres időközökben információkkal szolgáljanak. IV. Azonnali katonai akciót kezdünk,

18 Uo.

mely a hazatérő katonákat a falvak rendjének megóvására kéri fel és kitanítja őket a rendbontók megfélemezésére. A munkát a pályaudvarokon már megkezdettük. V. A veszélyeztetett vidékre, helyi kinyomatásra röpiratszövegeket küldöttünk, s ezek költségünkön való elkészítését és terjesztését megfelelő ellenőrzés mellett elrendeltük. VI. Bizonyos vidékekre részben mi küldöttünk agitátorokat, részben más szervezetek kiküldötteit láttuk és látjuk el agitációs anyaggal. VII. Megkezdettük az események által nyújtott aktuális agitációs anyag (például Wilson üzenete, Ferenc Ferdinánd szerepe a csehtót mozgalomban, a kormány földreformjának ismertetése stb.) készítését. Ezt az olcsó és rapid módot a pillanatnyi hangulathullámzások kiaknázására használjuk. VIII. A fővárosban a pályaudvari szolgálat mellett megkezdettük a köztársasági propagandát plakátok útján, amelynek folytatását a közeli napok eseményeihez szabjuk. IX. Országos nyilvántartásunk elkészültével nyomban megindítjuk a tájékoztató röpiratok sorozatát, amelyek 4 oldalas kis füzetekben, nyugodt népies hangon, tanulságosan magyarázzák a nehéz időkből tanúsítandó magatartást.”¹⁹ A propaganda jellegű agitáció mellett céljuknak tekintették a középosztály megszervezését a hírlapokon keresztül indított szervező- és gyűjtőpropagandán keresztül. A sajtón kívül írói előadások és republikánus szavalóesték rendezését tervezték. Programjuk végén kérték, hogy a megadott célok keretein belül konkrét észrevételekkel, javaslatokkal nyújtsanak számukra segítséget.

Az országban elég hamar megindult a magyar integritás megőrzését és a nemzetiségek belső elválasztását célzó plebiszcitum elvének alkalmazása melletti propaganda. A népszavazás kérdése egyébiránt a felvidéki régióban konkrét előkészületek formájában is megjelent. A Jászi vezette minisztérium és az Országos Propaganda Bizottság által egyaránt támogatott (aranyosmaróti születésű) Gragger Róbert, a berlini Humboldt Egyetem professzora, az 1916-ban életre hívott berlini magyar tanszék vezetője 1918. november 17-én Körmöcbányáról levélben kereste meg a Nemzetiségi Minisztériumot, s felajánlotta, hogy háromnyelvű – magyar, szlovák és német – aláírási íveken egymillió tiltakozó aláírást gyűjt össze a csehek magyarországi szlovákokkal kapcsolatos terveivel szemben. Gragger a beadványában kiemeli, amire később a keleti szlovák vezetők is építkezni fognak: „A Tót Nemzeti Tanács nem képviseli a tót nép vágyait. A tótok túlnyomó többsége még ma sem akar más államhoz csatlakozni.”²⁰ Az aláírásgyűjtés „szervezeti” háttérét a körmöcbányai Magyar Nemzeti Tanács adta, amely feladatot is vállalt az aláírásgyűjtő akció megszervezésében. Céljuk volt, hogy az akciójukkal megszólítsák Felső-Magyarország teljes lakosságát. „Egy millió tiltakozó aláírását akarunk küldeni egy albumba kötve a békekonferencia asztalára.”²¹ Maga a gyűjtés nem hivatalos úton történt,

19 Az Országos Propaganda Bizottság működési terveze. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1918–XLI–6397.

20 Gragger Róbert körmöcbányai egyetemi tanár javaslata Jászi Oszkár nemzetiségi miniszterhez Magyarország integritását támogató felső-magyarországi aláírásgyűjtő akcióra. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–305.

hanem megbízható személyek végezték, akik emellett felvilágosító munkát végeztek a vidéki népesség körében arról, „milyen gazdasági veszedelmet jelentene számukra a kihasználó kapitalista cseh uralom, mennyire fenyegetné nyelvüket is a csehek erőszakossága. Elmondanák, hogy az új szabad Magyarországon mennyivel jobb sors vár rájuk”. Az aláírt íveket a körmöcbányai polgármesternek kellett beküldeni, amelyeken szerepelt a családtagok neve, életkora, neme és foglalkozása. Az alig másfél hónapig tartó akció során – Gragger december 21-i levele szerint – mindössze negyedmillió aláírást sikerült összegyűjteni.²² Az akció végül nem járt sikerrel, annak ellenére, hogy az aláírásgyűjtés költsége összesen 6 900 korona volt.²³

Ez a sikertelensége ellenére is impozáns aláírásgyűjtés mindazonáltal fontos szerepet játszott Jászi plebiszcitumelképzeléseinek megfogalmazásában.²⁴ A magyar és a német többségű területek lakóinak népszavazásához fűződő magyar kormányzati elképzelések kezdettől fogva fontos szerepet játszottak a magyar békeelőkészületek politikai követeléseinek közt. A végleges magyar békejegyzékben Apponyi Albert is az egyik leghatásosabb érveként hozta fel a békeszerződés-tervezetekben elcsatolásra ítélt magyar többségű területek megmentésére.²⁵ Csehszlovák és szlovák részről kezdettől fogva a legmerekvebben elutasították a Jászi által szorgalmaztatott népszavazási kezdeményezéseket.²⁶

-
- 21 A körmöcbányai Magyar Nemzeti Tanács körlevele az aláírásgyűjtő akció megszervezése tárgyában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII–719.
  - 22 Gragger egyetemi és hungarológiai pályájáról lásd Újváry Gábor: Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. Hetvenöt esztendeje hunyt el Gragger Róbert. *Európai Utas*, 2001/3.
  - 23 1919. január 10. Gragger Róbert egyetemi tanár Károlyi Mihály miniszterelnökhöz megküldött elszámolása az aláírásgyűjtő akció költségeiről. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1919–VII–138.
  - 24 „A magyar népkormány előre elfogadja a békekonferencia illetékességét egy olyan határozat szempontjából, hogy a hazai területen élő szlovákok és románok, szerbek és rutének népszavazás útján maguk határozhassák meg azt a jogukat, melyik államterülethez kívánnak csatlakozni.” (Domokos 1919, 32. p.)
  - 25 Apponyi Albert 1920. január 16-i beszédében a népszavazással kapcsolatosan a következő kijelentést tette: „[...] követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Természetesen követeljük, hogy a népszavazás olyan körülmények között tartassék meg, hogy annak szabadsága biztosítva legyen.” Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. Rubiconline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltve: 2020-03-01)
  - 26 A népszavazást mint a vitás területi kérdések egyik kétségkívül legdemokratikusabb megoldásának szlovákiai alkalmazását maga T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök is elutasította. Emiatt Jászi a magyar sajtóban két ízben is vitába szállt a csehszlovák elnökkel. Jászi Oszkár miniszter nyilatkozata Masaryk elnök újévi beszédéről. *Világ*, 1919. jan. 5. Vö. Szarka 2004, 75–84. p.

Az Országos Propaganda Bizottság mellett más szervezetek is igyekeztek tanácsokkal és általuk sikeresnek gondolt programokkal akciókat lebonyolítani a történelmi magyar állam érdekében. Még Jászi Oszkárnak is megpróbálták emlékiratokkal felhívni a figyelmét a sikeres propaganda szükségességére, ugyanakkor annak megszervezésére is igyekeztek programot adni.

A Felvidék esetében, az aláírásgyűjtés mellett, egyes szervezetek igyekeztek a propagandára fektetni hangsúlyt. E szervezetek megvizsgálták a csehszlovák agitációk céljait, az általuk elérhető eredményeket és a meghatározott elemekre ellenagitációt kidolgozni. Ebben a szellemben írt memorandumot a Régi Galileisták Szabad Szervezete Jászi Oszkár nemzetiségi miniszternek a szlovák propaganda megszervezésének tárgyában. A szervezet igyekezett bekapcsolódni és segíteni Jászinak a hazai nemzetiségekkel való megbékélést és felvilágosítani őket a Károlyi-kormányzat nyújtotta új társadalmi lehetőségekről és a harmonikus együttélésről. A Régi Galileisták nagyszabású és sürgős agitációt tartottak szükségesnek. Úgy gondolták, hogy a csehszlovák aspirációk elleni agitációnak akkor van esélye, ha annak először megfelelő „atmoszférát” teremtenek. Ennek feltételei szerintük a következők: „1.) érvényt kell szerezni a fegyverszüneti szerződés 17. paragrafusának, mely szerint a Felvidéken a magyar kormánynak felelős közigazgatás dolgozik. 2.) Ezen közigazgatás csak a közrend és közéletbiztonság biztosítását tarthatja szem előtt, s ezirányban a Tót Nemzeti Tanáccsal egyetértésben jár el. 3.) A felvidéket entente katonaság lehetőleg meg ne szállja, de semmi esetre sem szállja meg cseh vagy más szláv katonaság. 4.) A közrendet tót nemzetiség biztosítsa, melyet a magyar kormány fizet. Magyar vagy német nemzetiség vagy sorkatonaság csak a fontos vasúti gócpontokat és a magyar vagy német többségi városokat és falvakat védelmezze. 5.) A politikai és társadalmi közélet és főleg a kölcsönös agitáció szabadságát biztosítani kell, de sem a magyar, sem a cseh unió javára politikai, gazdasági és társadalmi terrort tőrni nem szabad. 6.) A nép kielégítő közéletbiztonságát biztosítani kell.”²⁷

A felsorolt hat ponttal kívánták megteremteni azt a légkört, amelyre a kormánynak építenie kellene a népszavazás elvét és akár a Felvidék szlovák lakosságát célzó ellenagitációját, amelynek törekednie kell a korábbi hibák jóvátételére. Magának a propagandának az alapját és a csehszlovák agitáció ellensúlyozását szintén hat pontban összegezték. Mindenekelőtt ki kell emelni a szlovák értelmiség előtt, hogy a csehek az uniót csak gazdasági okból akarják, hogy a szlovák földet saját javukra használják ki. Fontos, hogy a két nép nyelvileg ugyan hasonló, de a szlovák írók és tudósok nyilatkozatai is megerősítik a különbözőségeket. Hangsúlyozzák, hogy bár a cseh és a szlovák kultúra hasonló, mégis a szlovák nyelv és kultúra önálló életre van hivatva, és annak

27 1918. november 28. A Régi Galileisták Szabad Szervezetének emlékirata Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter részére a szlovák propaganda megszervezése tárgyában. MNL OL, K 40, Miniszterelnökség, Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, 1918–VII.

nem a magyar nyelvtől és kultúrától kellene tartania, hanem csehtől, mert az teljesen megsemmisítheti.²⁸ Hangsúlyt kívántak helyezni az szlovák öntudat felébresztésére és érdekeik ápolására, valamint a „magyarsággal szorosabb politikai és gazdasági egységben kiépített tót autonómia, esetleg konföderált tót állam” elképzelésre.²⁹

Fontosnak gondolták megismertetni a szlovákokat a magyar forradalom jelentőségével, ám ennél is fontosabbnak, hogy a kívánt reformokat minél hamarabb meg kell valósítani. Szerintük egyformán sürgős „a földreform, szociális adópolitika, az elemi iskolákba, a közigazgatásba és a törvénykezésbe a tót nyelvnek nyomban való törvényes bevezetése. Tót középiskolák és gazdasági iskolák szervezése, a magyarországi egyetemeken a tót nyelvnek és művelődéstörténetnek tanszéket kell állítani, s egy tót egyetem felépítését már a közeljövőre meg kell ígérni. Külön tót evangélikus püspökséget kell felállítani és végül a népszerűtlen közigazgatási tisztviselőket, tanítókat és papokat ki kell cserélni”.³⁰

A javaslat szerint mégis a leglényegesebb, amit hangsúlyozni kellett volna, hogy a csehek a közös unióra mint „fait accompli”-ra tekintenek, amelyen változtatni nem lehet, így a szlovák önrendelkezési jogot illuzórikussá tették, megkérdésük nélkül döntöttek.

A propagandatervezet támadta a Masaryk által kezdeményezett amerikai pittsburghi cseh-szlovák egyezményt. Jellemző, hogy megfélekedtek vagy inkább nem kívántak tudomást venni a turócszentmártoni szlovák deklarációról. Tény, hogy nem az összes vármegye szlovák lakossága vett részt a Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i alakuló ülésén. A keleti megyék például mind kimaradtak, így ez lehetőséget kínált a magyar propaganda számára, hogy a csehszlovák államhoz való csatlakozás formájában kinyilvánított szlovák önrendelkezés, a csehszlovák egység elfogadása nem vonatkoztatható a keleti szlovákokra.

A felvidéki propagandaakciónak három réteghez kell szólnia. A szlovák köznéphez, a szlovák értelmiséghez és a régi vármegyei magyar értelmiséghez és dzsentrihez. A nép, vagyis a parasztság körében helyi embereket kell megbízni, akik faluról falura járnak. A plakátok és röpiratok fogalmazása egyszerű, rövid és népies legyen, hogy megértsék. Nem elegendő a helyi emberek bevonása, a vidék népszerű tanítóit, papjait és az ifjúságot is „fegyverbe” kell állítani, ki kell oktatni, hogy a rájuk bízott feladatokat ellássák. A szlovák értelmiség körében máshogy kell eljárni. Elsősorban Jászinak a nemzetiségi kérdésről írt 1912-es könyvét és írásait érdemes terjeszteni köreikben, de különösen fontos a Dunai Egyesült Államok politikai tervezetének megismertetése. Azokat a szlovákokat, akik idegenkednek a csehszlovák uniótól, bizalmi és hivatali állásokba kívánták helyezni.

---

28 Uo.

29 Uo.

30 Uo.

A magyar és a német vidéki értelmiségről a galileisták elég negatívan írtak. Náluk – meglátásuk szerint – nevelésre és tanításra van szükség, mert „ma is sovíniszta és ellenséges indulattal van a nemzetiségi megértéssel szemben, s tudatos és öntudatlan elszólásaival, gyűlölködésével, főképpen ez az intelligencia veszélyezteti az agitációnak azt az eredményét, amelyet még remélni lehet”.³¹ Ennek érdekében a kormánynak olyan főispánokat és kormánybiztosokat kellett volna kineveznie, akik elfogadják Jászi elgondolásait, és feladatuknak érzik a társadalmi ellentétek enyhítését vagy képesek a kiegyenlítésükre. Az irat végén a galileisták felajánlották segítségüket a felsorolt folyamatok elindításához és véghezviteléhez.

Láthattuk, hogy sokan sokféleképpen kívánták a propagandával kapcsolatos irányelveket megragadni és irányítani. Láttuk, hogy mindennek az irányítója, bár Jászihoz érkeztek kérelmek és kérvények, az Országos Propaganda Bizottság volt, ott végezték el a feladatokat. A Bizottság kiküldöttjei a vármegyékben a rend és a biztonság megőrzését és ezzel párhuzamosan a zavargások csillapítását végezték. A sztrájkolókat igyekeztek munkára bírni, valamint a nemzetiségi ellenagitáció érdekében agitáltak és röpiratokat terjesztettek. A kiküldöttek száma összesen 290 fő volt, ebből a vizsgált északkelet-magyarországi vármegyékben 17 fő, ebből 5 fő Sáros vármegyében, 3 fő Abaúj-Torna vármegyében és 9 fő Szepes vármegyében.³²

1918. december 18-áig, amikor is Varjas Sándor, az Országos Propaganda Bizottság ügyvezető alelnöke beszámolt Károlyi Mihálynak a bizottság tevékenységéről, a kibocsátott nyomtatványok példányszáma 8 778 000 darab volt.³³ Ez a példányszám 49 féle röpiratot, füzetet jelentett. A röpiratok magyar, szlovák, cseh, német és román nyelven kerültek kiadásra. A röpiratok főként a forradalom jelentőségét, a megváltozott viszonyokat igyekeztek ismertetni az ország népességével. A nemzetiségeket igyekeztek meggyőzni, hogy új világ jött létre a forradalommal, és a közös haza mellé igyekeztek őket állítani azzal, hogy a szomszédos új nemzetállamok „összetartozást” sugalmazó propagandáját, vagyis a „széthúzás” helyett az „összetartozást” hirdették.

Igyekeztek velük megismertetni a Károlyi-kormány reformjait és Jászi nemzetiségi programját. A röpiratokat agitátorok útján, bizalmi emberek segítségével, helyi szervek útján (közigazgatási, Nemzeti Tanács, testületek), vasutasok, vállalatok segítségével, postai szétküldéssel és községi elöljáróságok útján terjesztették.

Végezetül Varjas az utolsó pontban a kiadásokat is ismerteti a miniszterelnökkel. Összes kiadásuk 613 056 korona volt, ebből vidéki agitációra 256 089 korona, a katonák közötti agitációra 32 576 korona és nyomtatványköltségekre 171 454 korona jutott. Az összeg többi része írói tiszteletdíjakra, irodai kiadásokra ment el.

31 Uo.

32 Varjas Sándornak, az Országos Propaganda Bizottság ügyvezető alelnökének beszámolója Károlyi Mihály miniszterelnök részére a Bizottság tevékenységéről. MNL OL, K 26, Miniszterelnökség, 1918–XLI–6397.

33 Uo.

5. Összegzés

A vesztes háború után megszületett első magyar népköztársaság, a Károlyi-kormány és Jászi Oszkár az ország integritásának és függetlenségének biztosítására törekedett. 1918 októbere végén és novembere elején az adott körülményekhez képest hamar megszerveződött a Magyarországon élő nemzetiségek önrendelkezésével megbízott minisztérium. A Nemzetiségi Minisztérium hivatalszervezetét és az iratok többségét 18 önálló egységbe sorolták be. Az iratanyag általában megélenkült nemzetiségi mozgalmakkal, a nemzetiségi vezetőkkel folytatott tárgyalásokkal és a tárgyalások előkészítésével, a nemzetiségi vidékekről érkezett helyzetjelentésekkel, a szomszéd államok hadseregének előnyomulásáról tett jelentésekkel, a nemzetiségi kérdés megoldására vonatkozó különböző javaslatokkal, a nemzetiségi önrendelkezési jogának megvalósítását célzó törvények előkészítésével kapcsolatos.

A minisztérium komoly tevékenységet folytatott a hazai és külföldi propaganda terén is, különösen az elszakadni kívánó területek és nemzetiségek vonatkozásában. Az országban elég hamar megindultak a magyar integritás megőrzése mellett és a nemzetiségek belső elválasztását célzó plebiszcitum elvének alkalmazása melletti propagandaakciók. A torzójában is impozáns Gragger-féle aláírásgyűjtési akció fontos szerepet játszott Jászi plebiszcitum-elképzeléseinek megfogalmazásában. A magyar s a német többségű területek lakóinak népszavazásához fűződő magyar kormányzati elképzelések kezdettől fogva fontos szerepet játszottak a magyar béke-előkészületek politikai követeléselei közt. A végleges magyar békeegyezményben még Apponyi Albert is az egyik leghatásosabb érvek gondolta a békeszerződés-tervezetekben elcsatolásra ítélt magyar többségű területek megmentésére.

Irodalom

- Ádám Magda 1987. Egy amerikai terv Közép-Európáról, 1918. *História*, 9/4.
- Bibó István 1990. A nemzetközi államközösség és benuktóságának orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In Uő: *Válogatott tanulmányok*, IV. kötet. Budapest.
- Bretter Zoltán 2013. 14. *Ex Symposium*, 84. sz. 22–33. p.
- Domokos László 1919. *Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról*. Budapest, Lantos A. Könyvkereskedése.
- Glant Tibor 2008. *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Glant Tibor 2009. A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle*, 4.
- Hajdu Tibor 1978. *Károlyi Mihály*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Halmosy Dénes (szerk.) 1983. *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. 2. kiad. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó.

- Hatos Pál 2017. Hogyan lett vége? Az összeomlás és forradalom Magyarországon 1918 őszén. *Kommentár*, 5–6.
- Hatos Pál 2018. Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Jászi Oszkár 1918a. A *Monarchia jövője, a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest.
- Jászi Oszkár 1918b. A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. *Husadik Század*, II. k.
- Jászi Oszkár 1989. *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó.
- József Farkas 2001. *Álmok és tények. Magyar írók a demokráciáról és a nemzeti kérdésről a Monarchia felbomlása idején*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Károlyi Mihály 1923. *Egy egész világ ellen*. Wien, Bécsi Magyar Kiadó.
- Kertész Jenő 1929. A tíz év előtti Erdély napjai. *Korunk*, 2.
- Litván György 2003. *Jászi Oszkár*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Litván György–Szarka László (szerk.) 1991. *Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár közép-európai dossziéja*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Miller Unterberger, Betty: Self-Determination – The wilsonian response: principles and practice. Encyclopedia of the American Foreign Relations. <http://www.americanforeignrelations.com/O-W/Self-Determination-The-wilsonian-response-principles-and-practice.html#ixzz4tQhBQcsC> (letöltve: 2020-03-01)
- Raffay Ernő 1987. *Erdély 1918–1919-ben*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Réz Mihály 1918. A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. *Husadik Század*, II. k.
- Supka Géza 1923 A Sibylla könyvei. In Búza Barna–Fényes László–Supka Géza–Vámbéry Rusztem: *Öt év múltán. A Károlyi-korszak előzményei és céljai*. Budapest, Globus Nyomdai Műintézet Rt.
- Szarka László 1990. A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége. *Regio*, 1.
- Szarka László 2004. *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Szarka László 2016. *A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Szász Zoltán 1972. Az erdélyi román polgárság szerepéről 1918 őszén. *Századok*, 2.
- Tisza István 2001. Réz Mihálynak. 1918. október 28-án. Idézi Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Újváry Gábor 2001. Kultúrpolitikus, diplomata és tudományos menedzser. Hetvenöt esztendeje hunyt el Gragger Róbert. *Európai Utas*, 3.
- Zeidler Miklós: Apponyi Albert párizsi beszéde. Rubiconline, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizsi_beszede_forraskozles/ (letöltve: 2020-03-01)

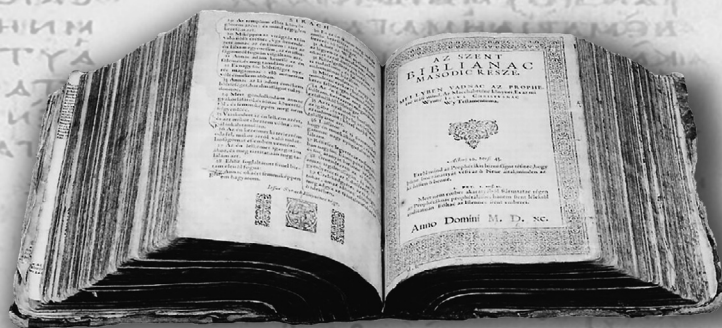
GÁBOR SZTANCS

THE JÁSZI MINISTRY OF NATIONALITIES IN THE AUTUMN OF 1918

Wilsonianism, the principle of the self-determination of nations, which appeared in the last years of the First World War, quickly spread among the politicians, intellectuals and nationalities of the later victorious great powers, the small nations that emerged victorious, and at the same time the politicians, intellectuals and nationalities of the defeated countries. The first Hungarian People's Republic was born after the defeat of the war, and the Károlyi government and its minister for nationality affairs, Oszkár Jászi, sought to ensure the integrity and independence of the country. In order to preserve these, they put the „ideal of self-determination of nations” on the battlefield. Jászi believed that the ceded territories would be interpreted as a *fait accompli*” in the peace negotiations and that it would not be possible to enforce the right of the Hungarian side to a referendum. To avoid a *fait accompli*, he formulated a Hungarian interpretation of „limited national self-determination.” At the end of October and beginning of November 1918, the ministry in charge of coordinating the self-determination of the nationalities living in Hungary was quickly organised, given the circumstances. The ministry was very active in propaganda, both at home and abroad, especially in relation to the areas and nationalities that wished to secede. It launched propaganda campaigns in the country quite early in favour of preserving Hungarian integrity and applying the principle of plebiscite for the internal separation of nationalities. Most importantly, the Ministry of Nationalities from the outset embraced and encouraged the organisation of regional plebiscites to decide on the affiliation of territories. Gragger's signature-gathering campaign, impressive even in its torso, played an important role in formulating Jászi's plebiscite ideas. From the outset, the idea of a plebiscite for the inhabitants of Hungarian and German-majority areas played an important role in the Hungarian government's preparations for peace. In the final Hungarian peace document, Albert Apponyi also put forward this idea as one of the most powerful arguments for saving the Hungarian majority areas that were condemned to annexation in the draft peace treaties.

LANSTYÁK ISTVÁN

„AZ ISTENNEK KÖNYVE KÖZÖNSÉGES NYELVEN”

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Az államfordulat néhány aspektusa két érsekújvári helytörténész tollából

---

DÁVID BENCZE

Some Aspects of the Change of Sovereignty from the Pen of Two Local Historians of Nové Zámky

Keywords: Érsekújvár, Nové Zámky, change of sovereignty, political turn in southern Slovakia, Gyula Vágovits, Kázmér Saskó, occupation of Érsekújvár, toppling of the Kossuth statue in Érsekújvár, 1918-1919

Bevezető

A Monarchia felbomlásában kétségtelenül több külső és belső tényező játszott központi szerepet. Ilyen a birodalom, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege, és a nemzetiségek magyarokkal ellentétes elképzelései. Ezek a nemzetiségek az elhúzódó háborúnak köszönhetően radikálisabb nemzeti mozgalmakká váltak, és az elszakadás mellett döntöttek. Második tényezőnek a szomszédos államoknak a Monarchiával szembeni területi igényeit tarthatjuk. A harmadik lényegében az előbbi tételek felerősítő faktora, vagyis az elveszített világháború ténye. A negyedik pedig – mely az előzőhöz kapcsolódik – a háborút lezáró béke rendszere és a nagyhatalmak elképzelései, melyek kizárták, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia addigi formájában fennmaradjon. (Ezzel a témával kapcsolatban a legfontosabb írások: Szekfű 1920; Siklós 1987; Jászi 1982; Ring 2004; Popély 2010; Simon 2019; Ormos 1983; Zeidler 2003; Romsics 2020; Bukovszky–Simon–Szeghy-Gayer 2020)

Általánosan elfogadott álláspont a magyar közgondolkodásban és történetírásban, hogy Trianon a 20. század legnagyobb kulturális traumája. A száz évvel ezelőtti békeszerződés következményei máig jelentősen befolyásolják a magyar társadalom nemzeti identitását és önképét. Ennek legfőbb okát a békeszerződés megkötését megelőző impériumváltás területi és etnikai veszteségei s az azok nyomán kialakult, sok szempontból rendezetlen, máig tartó kisebbségi helyzet jelenti.

Ha megnézzük az 1918–1920 közötti eseményekkel foglalkozó nemzetközi és a magyar szakirodalmat, azt tapasztalhatjuk, hogy konszenzus van abban a tekintetben,

---

1 A szerző köszöni Magyarország Collegium Talentum programjának támogatását.

hogy a trianoni határok meghúzása során a stratégiai és gazdasági érdekek felülírták az etnikai szempontokat. Mindez azzal járt, hogy noha az elcsatolt területeken élők többsége nem volt magyar nemzetiségű, az új országhatárok nem követték a nyelvi vagy nemzeti-ségi határokat. Sok esetben egységes tömbben élő magyar lakosságú területeket is elcsatoltak, és mintegy 3,3 millió magyar rekedt kívül az új magyar állam határain.

Az 1918 októberében létrejött Csehszlovák Köztársaság összesen 61 ezer négyzetkilométernyi területet kapott a történelmi Magyarországtól. Az elcsatolt északi területeken, az 1919 nyarán Csehszlovákiában lebonyolított népszélelés alapján 2 923 214 lakos vált az új ország lakójává, amelyből 689 ezer személy (Kárpátaljával együtt kb. 791 ezer) magyar nemzetiségű volt. (Simon 2010, 11–12. p.)

Már az elején hangsúlyoznunk kell, hogy Trianon traumatikus hatása miatt a magyar történetírásnak talán pont ez a legtárgyaltabb témája. Ez ideig azonban kevés munka született arra vonatkozóan, hogy az elcsatolt területeken élő helytörténészek miként reflektálnak az 1918–1920 közötti eseményekre. A magyar történetírás sokkal inkább a mainstream történetírók narratíváját tárgyalja, s az „ismeretlen” helytörténetírók elbeszélései a háttérbe húzódnak, vagy a feledés homályába vesznek. (Néhány fontos mikrotörténeti munka: Szeghy-Gáyer 2016; Filep 2010; Bencze 2020)

A közlésre szánt munkám célja, hogy két érsekújvári helytörténetész-krónikás nagyobb lélegzetű munkájából néhány, az impériumváltással kapcsolatos esemény bemutatását összehasonlítsam, rávilágítsak az eltérő interpretációk okaira, valamint összevegyem a helytörténeti szövegeket a történettudomány mai ismereteivel. A két kiválasztott szerző Saskó Kázmér (1905–1972) és Vágovits Gyula (1895–1986). Saskó inkább nevezhető városi krónikásnak, míg Vágovits a munkái alapján helytörténetésznek. Az egyszerűsítés és az interpretáció kedvéért mindkét szerzőt helytörténetésznek fogom nevezni.

A kórházi jogtanácsos, múzeumalapító és helytörténetész Saskó Kázmér 1905. március 11-én született Nagycsepcsényben (Vel'ký Čepčín). Értelmiségi családból származott, szülei 1913-ban kerültek Érsekújvárra. Apja, Saskó Gyula városi tisztviselő volt. Saskó Kázmér gimnáziumi tanulmányait Érsekújvárbán végezte. Korán megszerette a történelmet. Bélyegeket, régi tárgyakat, pénzérméket kezdett gyűjtögetni. A pozsonyi egyetem jogi karán szerzett diplomát. Numizmatikus is volt, számos helyi, hazai és külföldi lapba írt szakkikket. Intenzíven tevékenykedett a Honismereti Körben,² melynek

2 Honismereti Kör: Az 1960-as évektől tartalmas élet, a rendszeres művelődés és a szabadidő hasznos megszervezése érdekében a csehszlovákiai magyarok társadalmában sorra jöttek létre különböző művelődési klubok. Ezeket a klubokat főként az egyetemek diákjai működtették, számos helyen azonban a Csemadok szervezésében történtek. Ez a tevékenység magába foglalta a munkásmozgalom hagyományainak gyűjtését és ápolását, a helytörténeti kutatásokat, valamint olyan előadások szervezését, amelyek szem előtt tartották a magyar hagyományok és identitás ápolását. A klubok előfutárának tekinthető az 1953-ban Érsekújvárbán megalakult Honismereti Kör, mely később Thain János Honismereti Klub néven működött tovább.

egyik alapító tagja is volt. 1935-ben, Érsekújvár török uralom alóli felszabadulása 250. évfordulójának évében jött létre a későbbi múzeum magvát képező néprajzi-helytörténeti kiállítás, mely elsősorban Saskó Kázmér, Ludvik Albrecht, Szóke Béla és Thain János buzgalmának köszönhető. Az *Érsekújvár krónikája 1545–1948* című, 1969-ben írt munkája ugyan a város történetének több évszázadán vezet végig az olvasót, ám fontos adalékokat tartalmaz az impériumváltás helyi eseményeihez is. Saskó munkája szerkezeti szempontból inkább hasonlít városi krónikára. Időrendi sorrendben jegyzi le az adott évben a városban történt eseményeket. Érdemes még megjegyezni, hogy a szerzőnek nem sikerült ideológiamentesen megírnia művét, azon erősen érződik a szocialista szellemiség.

Vágovits Gyula 1895. szeptember 16-án született Érsekújváron. Felmenői szerb származású dunai hajósok voltak. Édesapja, Vágovits Antal Győrből költözött Érsekújvárra, ahol a postánál levélkihordóként dolgozott. Vágovits Gyula érsekújvári gimnáziumi tanulmányai befejezése után fizetett ideiglenes díjnokként kezdett dolgozni a helyi járási főszolgabírói hivatalban. 1915 januárjában besorozzák, de mivel önként jelentkezik katonai szolgálatra, megválaszthatja, hogy hol teljesítsen szolgálatot. Ő az ekkor Nyitráról Érsekújvárra vezényelt magyar királyi 4. honvéd táborigazgató ezredet választja. Vágovits Gyula lelkes érsekújvári lokálpatrióta és helytörténész hagyatéka több, Érsekújvár múltjával foglalkozó kéziratot tartalmaz. Munkámban az Érsekújvár 1544-től 1944-ig tartó időszakát tárgyaló *Historia oppidi Archi-episcopalis Érsekújvár ab anno 1544 usque ad a. 1944* című művét veszem vizsgálódás alá. Az elbeszélő jellegű munka mentes az ideológiai megjegyzésektől és Saskó Kázmér művétől eltérően jobboldali szellemiségűnek mondható. Ez talán annak is köszönhető, hogy a szerző még 1944-ben írta meg munkáját, így az akkori korszellem köszön vissza a sorok között.

Vágovits hagyatéka több, Érsekújvár múltjával foglalkozó kéziratot tartalmaz. Az Érsekújvár 1544-től 1944-ig tartó időszakát tárgyaló hatkötetes műve mellett egy, az iskolaügy történetét tárgyaló kötetét ismerhetjük. Ezek a kötetek az Állami Levéltár Érsekújvári fióklevéltárában találhatóak. Vágovits a művében nem említi, milyen források alapján dolgozott, viszont az világosan kitűnik, hogy az államfordulat időszakában városi tisztviselő volt, így sok esetben visszaemlékezés-szerűen ír az 1918–1920 közötti érsekújvári eseményekről. Saskó esetében sem ismert, hogy a szerző milyen források alapján dolgozott. Viszont Saskó munkájában nincs arra való utalás, hogy az emlékeiből idézne, vagy jegyezné fel az eseményeket. Ezt valószínűleg munkájának műfaja (városi krónika) sem engedheti meg, illetve arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy amíg Vágovits aktív szereplője az eseményeknek, addig Saskó csupán 13-14 éves, amikor az 1919-es események zajlanak. Saskó munkájából az sem derül ki, hogy mennyire használta Vágovits művét a krónika összeállítása során, viszont nem zárhatjuk ki, hogy ismerte kollégája munkáját. Erre utal az is, hogy több, a város múltjával foglalkozó történeti előadást szerveztek közösen. Illetve az is érdekes, hogy a két munka nagyjából egyforma időkeretben tárgyalja a város történelmét. Saskó munkája egyébként szintén több kötetből áll. Első részében Érsekújvár 1545–1918 közötti eseménye-

it örökítette meg, a második részben tárgyalja az 1918–1938 közötti történéseket, a harmadikban pedig az 1938–1948 közötti időszakról ír. Hagyatékához tartozik még egy *Dokumentáció* című, rövid, az iskolaüggyel kapcsolatos, két forrást tartalmazó gyűjtemény. Egy ún. Lexikális rész, amely rövid életrajzokat, etimológiai szótárat, a város hősi halottjainak névsorát tartalmazza. Ezek mellett a hagyaték kiegészült egy, az összeállítást bíráló recenzióval is. Ez a hagyaték ma az érsekújvári Thain János Múzeumban található.

Saskó Kázmér a munkájában leszögezi, hogy a városi krónikát azért is írta meg, mert a városvezetés kérte fel abból az okból, mivel az első Csehszlovák Köztársaság alatt megírt városi krónika 1938-ban elveszett, majd szintén hasonló sorsra jutott az 1940-es és az 1946-os. A három említett krónikát egyébként édesapja, Saskó Gyula írta, így valószínűsíthetjük, hogy az *Érsekújvár krónikája 1545–1948* című munka megírása során Saskó használhatta édesapja feljegyzéseit.

Munkámban sajnos nem kerülhet sor arra, hogy mindkét művet teljes körben bemutassam. Így csupán néhány általam kiválasztott esemény kerül majd összehasonlításra. Ilyen például az 1919. január 2-án megszervezésre kerülő tiltakozó nagygyűlés és a csehszlovák hadsereg elleni esetleges ellenállás, a város csehek általi birtokbavétele, valamint a Kossuth-szobor 1919. május 22-i ledöntése.

Tiltakozó nagygyűlés és az esetleges ellenállás

A Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-án bekövetkezett kikiáltásáról a majdani elcsatolt területeken élő csehszlovákiai magyarságnak alig volt naprakész információja. Még ha a különböző sajtótudósításokból értesült is arról, hogy Csehszlovákia létrejött, annak a magyarokra tekintve potenciális veszélyéről csupán egy szűk értelmiségi s politikai réteg tudhatott. Az e területen élő magyarság a korabeli tudósításokból sokkal inkább a Károlyi Mihály vezette polgári demokratikus forradalomból kinövő új Magyarországról tudhatott, és inkább e téma foglalkoztatta. Ugyanis az 1918. október 31-én bekövetkezett őszirózsás forradalom olyan ígéreteket hirdetett meg, amelyek a később elcsatolt területeken élő ember számára is vonzóak lehettek. Itt gondoljunk csak a földosztásra, az általános választójogra, a nyolcórás munkaidőre stb.

A történelmi haza megvédésének és egységének a gondolata ugyan már a forradalom első napjaiban felbukkant, ám a veszélyt a mai Dél-Szlovákia lakossága ekkor még igazából nem kötötte össze saját sorsával, vagyis nem gondolta, hogy a nyelvhatár alatti területek egy részét is fenyegetheti a csehszlovák területszerzés. Egy hónap múlva azonban a magyarság szembesül a fenyegető veszéllyel. 1918. december 3-án Ferdinand Vix alezredes, az antanthatalmak budapesti katonai missziójának vezetője jegyzékben szólította fel a magyar kormányt a Felvidék kiűrésére. Másnap Károlyi felhívásban tudatta az ország lakosságával, hogy nincs módjában elhárítani a felszólítást: „Magyarok! A Népköztársaság kormánya arra kér benneteket, hogy hajoljatok meg e kényszerűség előtt, ne nyújtsatok sem alkalmat, sem ürügyet arra, hogy összeütközés-

re vagy éppen vérontásra kerüljön sor. Ne feledjétek, hogy minden ilyesféle eset rontaná helyzetünket a nemsokára összeülő nemzetközi békekonferencián.” (Litván 1978, 305–306. p.) Közben a Szlovák Nemzeti Tanács nevében Milan Hodža, magyar részről pedig Bartha Albert hadügyminiszter tárgyal, és pontosították az antant által megszállt Szlovákia területének déli határait.

A követelésre számos felvidéki város tiltakozott. Közéjük tartozott Érsekújvár is. Az *Újság* című lap beszámolója szerint: „Érsekújvár város 18 000 főnyi színmagyar lakossága mai népgyűlésén határozatot hozott, mely szerint előre felemeli kérés és óvó szavát az ellen, hogy a város a katonailag kiürítendő zónához és ezzel a szlovák területhez csatoltassék, a mi a város teljes pusztulását eredményezné.”³

Bartha Albert magyar honvédelmi miniszter, Milan Hodža csehszlovák követ, valamint Vix alezredes, az antant katonai missziójának vezetője Budapesten megállapodtak a kiürítendő felvidéki területek nagyságában és a csehszlovák–magyar demarkációs vonalban. Az úgynevezett Bartha–Hodža-féle demarkációs vonal hozzávetőlegesen a magyar–szlovák etnikai határon húzódott volna. A kiürítendő felvidéki terület határát a következő helységeket érintve jelölték ki: Dévény, Szentgyörgy, Bazin, Kissenkóc, Galánta, Verebély, Garamkovácsi, Szomolnok, Margitfalva, Töketerebes, Gálszécs, Szobránc, Homonna, Mezőlaborc. Az antant jóváhagyása mellett decemberben megkezdődött a kijelölt területek megszállása. A csehszlovák hadsereg, amely főleg a cseh és a szlovák katonaságból és csendőrségből, illetve önkéntesekből állt, december 8-án megszállta Modort, másnap Bazint, Galántát és Szeredet. December 9-én Nyitra vármegye főispánjának megbízottja, Jozef Tiso elvezényeltette a Nyitrán állomásozó magyar erőket, és a várost átadta a csehszlovák 2. önkéntes gyalogezred I. zászlóaljának. Pár nap múlva a magyar csapatok megpróbálták visszafoglalni Nyitrát, de támadásuk nem vezetett eredményre. A cseh és szlovák csapatok több ízben átlépték a demarkációs vonalat, azzal a céllal, hogy a Pozsony–Érsekújvár-vasútvonalat átvágják. Nagymácsédnál aztán december 12-én rajtuk ütöttek a magyar erők, és a demarkációs vonalon túlra üzték a csehszlovák csapatokat. (Bukovszky 2005, 128–129. p.)

1918. december 23-án Vix alezredes átadta újabb jegyzékét a magyar félnek, amely tartalmazta, hogy az antant döntése értelmében a Pichon-féle demarkációs vonalig terjedő területet, mint „Szlovákia történelmi” határát, a csehszlovák erők szállják meg. E jegyzék szerint Szlovákia határát a következőképpen kell megállapítani: a Duna, a történelmi Magyarország jelenlegi határától az Ipoly folyóig, onnan a folyó középfolyása Rimaszombat városig, aztán egyenes vonal nyugatról kelet felé az Ung folyóig, majd onnan az Ung folyó középfolyása Halics határáig. (Angyal 2002, 16. p.)

Amíg a tárgyalóasztalnál meghozták az újabb intézkedéseket, a sajtóban sorra jelentek meg különböző kritikus megnyilvánulások Károlyi politikáját illetően. Azonban azt is le kell szögeznünk, hogy a különböző sajtócikkek arról tanúskodnak, hogy a terü-

3 Az *Újság*, 1918. december 7. 3. p.

letek birtokbavételét a magyarság továbbra is ideiglenesnek tartotta, s bízott a békekonferencia ítéletében. „A súlyos igazságtalanság, melyet tehetetlenségünk tudatában el kell tűrnünk, olyan megcsúfolása minden népjognak, történelmi hagyománynak és gazdasági törvényszerűségnek, hogy végleges elhatározásnak ezt az önkényt nem tekinthetjük. Ellene küzdenünk kell minden rendelkezésünkre álló erkölcsi eszköz felhasználásával. Tehetetlenek vagyunk, fegyvertelenek vagyunk, mert hittünk a szerződések szentségében. Ha ez a hitünk semmivé lett is, hiszünk tovább rendületlenül abban, hogy sem a történelmi fejlődést, sem a természet akaratát megcsúfolni nem lehet. Ezeréves jogunkat, egész fejlődésünket nem lehet elintézni Masaryk egyetlen kézlegyintésével. És az ország természetadta határait sem gázolhatja le a cseh imperialisták brutalitása.”⁴

Károlyi pacifista politikáját és töretlen bizalmát a béketárgyalások Magyarország számára kedvező ítéletében nem minden helyi vezető vallotta magáénak. A csehszlovákok fokozatos területszerző akciója magával hozta néhány település esetében, hogy valamifajta ellenállást szervezzen meg a magyar integritás megtartása érdekében. Az *Újság* című lap december 27-én kelt írásából megtudhatjuk, hogy „Érsekújvár város 18 000 főnyi magyar lakossága elhatározta a fegyveres ellenállást. Eddig 218 község csatlakozott. Ma, december 26-án 218 község, Komárom és Érsekújvár város lakossága összegyűlt Érsekújvárott és elhatározták, hogy magyarságukat minden körülmények között és minden felülről jövő intézkedés dacára az utolsó csepp vérig védelmezni fogják. Eddig közel 20 000 ember áll Érsekújvár város parancsnokának rendelkezésére, hogy bármely pillanatban a veszélyeztetett területek megvédésére siethessenek. Itt való jelezni, hogy a hadügyminisztérium rendeletet küldött a katonai parancsnokságokhoz, hogy fegyveresen sehol ellen ne álljanak, s ha a megszálló csapatok katonáink, karhatalmi csapataink lefegyverezését követelik, – bár ezek ottmaradására a fegyverszüneti szerződés értelmében joguk van – mégis teljesítsék, mert a magyar kormány mindenféle felesleges vérontást kerülni akar.”⁵

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a Csehszlovák Nemzeti Bizottság a felső-magyarországi területek megszállását az antant támogatásával teszi, néhány magyar vezetésű település az előrenyomuló csehszlovák csapatok feltartóztatására tett kísérletet. Ez számos helyen csupán a tiltakozás szintjén nyilvánult meg, azonban néhol, mint például Érsekújvárbán készek voltak arra, hogy a csehszlovák hadsereg előrenyomulása ellen egy védvonalat állítsanak fel. Annál is égetőbb volt a mozzanat, mivel 1919. január 1-jén Riccardo Barreca, a csehszlovák csapatok élén elfoglalta Pozsonyt. (Popély 2014, 27. p.) Azonban Pozsony elfoglalásával egy jelentős különbséget kell leszögeznünk. Pozsonyt ugyanis már egy olasz tisztekkel vezetett, sokkal professzionálisabban megszervezett hadsereg foglalta el, ráadásul ez a hadsereg az antant támogatását is élvezte.

4 Az *Újság*, 1918. december 10. 5. p.

5 Az *Újság*, 1918. december 27. 3. p.

te. Motivációjuk pedig nem a rendteremtés volt, jelenlétük ugyanis nem ideiglenes jellegű volt. Szándékuk szerint az újabb és újabb területek az újonnan alakult Csehszlovák Köztársaság részét képzik majd.

Pozsony elfoglalását követően, január 2-án Érsekújvár lakossága összegyűlt a város főterén, ahol Szmracsányi György, Pozsony vármegye ispánja mondott nagy horderejű beszédet azzal a céllal, hogy megszervezze az ellenállást a csehszlovák légiók feltartóztatására. Ugyan Érsekújvárbán megalakult az Északnyugat-magyarországi Honvédelmi Bizottmány, amely ellenállásra szólította fel a térség lakosságát, ám az ellenállás már gyakorlatilag a kezdet kezdetén kudarcra volt ítélve. Szinte kivétel nélkül a felvidéki magyar városok mindegyike kiszolgáltatott helyzetben, súlyos tévedések birtokában haladt az impériumváltás felé. Egyrészt hittek abban, hogy a megszállás csupán ideiglenes lesz. Másfelől abban hittek, hogy az olasz tiszték által irányított megszálló csehszlovák haderő csupán a rend fenntartása miatt jön a térségbe. Végezetül pedig azt hitték, hogy a közelgő csapatok hasonlóan, mint 1918 novemberében, amikor Zsolnát és Nagyszombatot foglalták el, a felbomlott birodalmi hadsereg szökött katonáiból, rendőri alakulatokból és a cseh nemzeti mozgalom régi aktivistáiból állnak majd. Ám egyik elképzelés sem volt igaz, hiszen a mai Dél-Szlovákia megszállása nem fegyelmetlen csapatokkal történt, hanem az olasz frontról hazautaztatott és ott fegyelemre szoktatott csehszlovák légiók által, amelyeket olasz parancsnokok vezettek.

A fenti tévhitek jól visszaköszönnek a városi krónikások tollaiból is. „Amikor Pozsonyt megszállták a csehszlovák legionisták – írja Vágovits –, azonnal hírül jött, hogy Galánta felé nyomulnak előre. Az újságok is még mindig irreguláris csapatokról írtak és így főlegesen ámították a közönséget és így persze az érsekújvári összlakosságot is. Nemzetőrökből és önkéntesekből összetoborzott és hiányosan felszerelt csapat a Vág folyón áthaladó vasúti híd innenese hídfőjét Sellyénél megszállta azzal a szándékkal, hogy az előrenyomuló csapatokat feltartóztassa. Ehhez a katonai csapathoz csatlakozott egy Virág nevű érsekújvári lakos és barátja Prokopec is, mindkettő közismert katonaszökevény, akik a maguk által szerzett szabadcsapatnak parancsnokai voltak. Virág őrnagy, Prokopec pedig századosi rangot varrt fel magának. Aki azonban tisztában volt a helyzet komolyságával, nemcsak látta, de tudta is, hogy az egész védelmi megmozdulás nem egyéb, mint szalmaláng. Újév napján a legionisták már megszállták Galántát és így egy-két ágyúlövés a túlsó partról már elég volt arra, hogy a minden komoly katonai vezetés és irányítás nélkül ott várakozó nemzetőrök csapata a már fentebb említett többi alakulattal együtt felbomoljon és ami igaz is lett, mert aztán egyenként lógtak vissza Újvárbá. Természetes, hogy a városban a pánik mind nagyobb lett, mert Virág és Prokopec bandája éjjel nappal rettegésbe tartotta a város lakosságát. Prokopecet az egyik éjjeli rendőr- és nemzetőrijárat a Sugár úton közelharcban agyonlőtte.” (Vágovits 1944, 32–33. p.)

Vágovits művéből világossá válik, hogy a sajtó általi félreinformálás miatt az érsekújvári lakosság még bízott abban, hogy a csehszlovák területszerzés könnyen megállítható lehet. A Honvédelmi Bizottmány elkezdte a toborzást és különböző jogi lépésekkel próbálkozik. Vágovits azonban elég világosan sugallja, hogy az ellenállás, amelyhez

még egy rablóbanda is csatlakozott, már kudarcra volt ítélve. A rablóbanda jelenlétéről Saskó Kázmér eseménynaplójában nem esik szó. Ugyanakkor arról számol be, hogy „(Január 2) Nyitra, Pozsony, Komárom, Bars, Esztergom és Nógrád vármegyék lakosai tüntető nagygyűlésre jöttek össze városunk főterén. Ezen esküvel tettek ígéretet arra, hogy utolsó csepp vérig fogják védelmezni hazájukat. Az ünnepi nagygyűlés szónoka Steiner Gábor (helyesen Steiner Gyula – BD megj.) a város polgármestere volt. A gyűlésen hozott határozati javaslat szerint hangsúlyozták, hogy nem akarnak ellenforradalmat szítani, a szociális forradalom eszméit meggyőződésből támogatják, annál is inkább, mert az osztályharc győzedelmeskedett s megdőlt a kizsákmányoló osztály uralma. A nagygyűlés tiltakozott azon intézkedés ellen, mely szerint csehszlovák katonaság megszállta a magyar lakta területeket s ezzel megsértette a nemzetek önrendelkezési jogát. Egyidejűleg megalakították Északnyugat Magyarország Nemzetvédelmi Választmányát is. Ezen határozatot több nyelvre is lefordították és elküldték a Szövetséges Nagyhatalmaknak, valamint a semleges államoknak is. Ezen tiltakozó gyűlésnek és a határozati javaslatnak semmi gyakorlati eredménye nem volt.” (Saskó 1969, 7. p.)

A fenti szövegek alapján mindkét krónikás feleslegesnek ítélte meg az esetleges ellenállás kibontakozását. Saskó ugyan nem tesz említést a toborzó akcióról, viszont művéből kiderül, hogy a Honvédelmi Bizottmány (Saskó ezt helytelenül Nemzetvédelmi Választmánynak nevezi) milyen tiltakozó határozatot fogadott el. Érdekes, hogy Saskó művéből azt gondolnánk, a Bizottmány vezetője Steiner Gyula volt. A Bizottmány szervezője és vezetője valójában Szmrecsányi György volt. E tekintetben Vágovits művében sokkal inkább közelebb áll az igazsághoz, amikor Szmrecsányi György személyére összpontosít: „Ilyen válságos időben 1919. január 2-án jött Pozsonyból báró Szmrecsányi ottani főispán a felvidék kormánybiztosi minőségében Újvárra azzal a megbízatással, hogy a komoly ellenállást megszervezze. Óriási, eddig még alig látott nagyszámú tömeg gyűlt össze a korai délutáni órákban a város főterén. Az emelvényről maga Szmrecsányi kormánybiztos mondott hatalmas lelkesítő hazafias beszédet. Kétségtelen, hogy nagy szónoki tehetségének megvolt a maga morális hatása, mert ezres tömegek torkából hangoztak el kiáltások: Kiverjük a cseheket nem adjuk oda Újvárt! A beszéd közben egy drámai jelenet játszódott le. Ugyanis a szónoki emelvényre hirtelen felugrott a szónok mellé egy Zsámboki nevezetű vasutas, aki polgári ruhában volt és a nagykabátja alól kihúzott egy kis vörös zászlót, amelyet magasra emelt és harsány hangon odakiáltotta a tömegnek: »E vörös zászló alatt fogjuk győzelmünket kivívni!« De többet nem mondhatott, mert karok nyúltak fel utána lerántották az emelvényről és ütlegelni kezdték és a tömegből kihurcolták. Szmrecsányi folytatta tüzetes hangú beszédét, majd felhívására a jelenlevők, dacára a nagy hidegnek, hajadon fővel és szívre tett kézzel és égre tett ujjakkal megesküdtek a szabad ég alatt, hogy fegyvert fognak és a csehek ellen mennek. Még aznap este a gimnázium tornatermében megkezdődött a hivatalos toborzás. A jelenlevőket feljegyezték és másnap részükre fegyvert és töltényeket adtak és beosztották őket a frontra. De ennek az akciónak sem volt semmi eredménye, mert mint már fentebb említettem, nemcsak az összetoborzott önkéntesek, de már előbb kiküldött

nemzetőrök is január 4-én majdnem mind visszaszöktek a városba s alig maradtak kint kisebb csapatok.” (Vágovits 1944, 33. p.)

Az érsekújvári eseményekhez hozzátartozik, hogy az ellenállásra való mozgósítás a *Friss Újság* beszámolója szerint óriási lelkesedést váltott ki, hiszen „a város minden háza fel volt lobogózva erre az alkalomra, amellyel tiltakozott a csehek további előnyomulása ellen”. Az is kiderült, hogy több mint háromszáz érdekelt község küldötte Érsekújvárban határozatot fogadott el, amelyben szükségesnek tartja, hogy Északnyugat-Magyarország veszélyeztetett vidéke önvédelmi szervezetet létesítsen. A betörni akaró cseh alakulatok elleni védelemre a Honvédelmi Bizottmány „népőrséget szervezett, amelybe minden község erejéhez képest 100–150, vagy még több embert szolgáltat. A továbbiakban a határozati javaslat hivatkozik a cseh megszállás által sújtott vidékek jajkiáltásaira, az ott elkövetett kegyetlenkedésekre és az ántánthoz appellál. Ha a megszálló csapatok folytatnák előnyomulásukat és a megszállást szintiszta magyar vidékre is ki akarnák terjeszteni, a honvédelmi bizottmány parancsot fog adni a rendelkezésre álló fegyveres népőrségnek, hogy gátolja meg a további előnyomulást”. Az önvédelmi szervezethez csatlakozott Pozsonytól kezdődőleg Mátyusföld, a Csallóköz, a Kisalföld, a Zsitva völgye, a Garam és az Ipoly völgye valamennyi települése is.⁶

Tehát amikor a csehszlovák hadsereg Pozsony felől közeledett Érsekújvár felé, a Védelmi Bizottmány önkénteseket küldött ellenük, akik egy védvonalat alakítottak ki a várostól mintegy harminc kilométeres távolságra Vágsellye és Tornóc között. Ezzel egy időben a Budapesten székelő francia fegyverszüneti bizottságnál bejelentették, hogy a város fegyveres ellenállást szervezett a közeledő cseh csapatok ellen, mintegy hatszáz községgel együttműködve.⁷ A védelemre azonban nem került sor. A védvonal mögött felsorakozó, főként önkéntesekből és katonaszökevényekből álló alakulatok sorra hagyták el helyeiket és szöktek vissza a városba.

---

6 *Friss Újság*, 1919. január 3. 1. p.

7 „Az emlékiratban, amelyet ma délelőtt juttattak el Vyx alezredesnek, kijelentik az érsekújváriak, hogy ha a csehek az ántánt megbízásából fegyelmezett katonasággal szállnák meg a magyar városokat, eszükbe sem jutna ellenállásra gondolni. Ám a csehek tisztán rablási vágyból, pénzzel fizetett bandákkal árasztják el az északi vármegyét, a lakosságot megszarolják, ártatlan emberek százait börtönökbe hurcolják és a magyar tiszteket statáriális uton felakasztják. A megszállott vidékek népe kimondhatatlanul szenved a háborúnak ilyen alias eszközökkel való tovább folytatása miatt, amely a legrövidebb idő alatt éhínségre fog vezetni. Kérik az érsekújváriak, hogy az ántánt ne tekintse barátságatlan ténynek a megalázott magyarságnak végső kétségbeesésében való fegyverkezését, mert az ellenállás nem az ántánt ellen irányul, hanem csak a jog és igazság elemi szabályait lábbal taposó cseh imperializmus ellen. A város lakossága a következményekre való tekintet nélkül elhatározta, hogy a végletekig terjedő ellenállást fog tanúsítani minden megszálló törekvés ellen.” *Friss Újság*, 1919. január 7. 1. p.

A város elfoglalása

Mint ahogy azt mindkét helytörténész leszögezte, az ellenállás valóban eredménytelen volt a csehszlovák csapatok túleréjével szemben, amely 1919. január 7-re a torlaszt különösebb nehézség nélkül áttörte. A hivatalnokok egy része és a városvetés legfelsőbb szervei, élükön a polgármesterrel, Steiner Gyulával, elhagyták a várost, magukkal vitték a városi pénztár készpénzét is. A *Friss Újság* beszámolt arról is, hogy a városi vezetők milyen körülmények között hagyták el a települést: „a csehek elfoglalták Tardoskeddet, s egy hadosztálynyi erővel előrenyomultak Érsekújvár felé. Érsekújvár polgármestere, a városi tisztviselők legnagyobb része, a honvédelmi bizottmány tagjai s mindazok, akik a népet fegyveres ellenállásra akarták bírni, elmenekültek. Honvédelmi csapatok tulajdonképpen nincsenek is. Steiner Gyula polgármester parlamentért akart küldeni a csehekhez a város átadásának megbeszélésére, erre azonban már nem került sor, mert éjszaka nagy pánik tört ki. Éjfél után egy órakor megjött a híre annak, hogy a csehek már Nagysurányban vannak. Erre mindenki menekülni kezdett a városból. A menekülők egy része gyalog indult Komárom felé, másik része vasúton utazott el. A lakosság azért menekül ily fejvesztetten a csehek elől, mert híre járt annak, hogy a cseh katonaság mindenütt gyilkolja a magyarokat.”⁸

A pánikot, amely a csehszlovák hadsereg közelsége miatt tört ki, a sajtóbeszámolók és sok szóbeszéd is táplálták. Az újságok ugyanis tele voltak olyan hírekkel, amelyeknek valószínűleg csupán a rémhírkeltés volt a céljuk: „Nyitrán, fényes nappal megbecs-telenítettek nőket, vagy ahol a csehek vörös gárdistákat találnak, azokat főbe lövik. Nagyszombaton és Pozsonyban többeket felakasztottak. Alsójattón hír szerint tizenhárom bolsevik nő halt meg bitón.” Ilyen és ehhez hasonló beszámolókat lehetett olvasni például a *Friss Újság* hasábjain.⁹

A város helyükön maradt vezetői tanácskozásra ültek össze, hogy a megüresedett hivatali tisztségeket betöltsék, illetve tudva azt, hogy a közelgő csehszlovák hadsereg Érsekújvár felé fog vonulni, tárgyalódelegációt választottak, hogy a csehszlovák haderő parancsnokával megbeszéljék a város átadását. Kvetán László, az új polgármester a személyi és vagyoni biztonság érdekében az akkor már Tótmegyeren állomásozó csehszlovák hadsereg bevonulását kérte. A várost képviselő dr. Gúth Jenő ügyész, Lapka Ágoston kávéház-tulajdonos, Schön Gyula gyárigazgató, Bárdos Imre gyógyszerész és Chmelár Lajos építkezési vállalkozó Tardoskedd előtt az országúton várták a csehszlovák katonaságot fehér zászlóval. Január 8-án a cseh legionáriusok mintegy nyolcszáz fővel minden ellenállás nélkül bevonultak a városba.¹⁰

8 *Friss Újság*, 1919. január 9. 2. p.

9 *Uo.*

10 *Érsekújvár és Vidéke*, 1919. január 12. 1. p.

A bevonulásról és az elmaradt ellenállásról a *Népszava* nagyon kritikusan írt: „szerdán délben a csehek bevonultak Érsekújvárra, abba a városba, amelyik gócpontja és főhadiszállása volt a keresztény-szociális vezetés alatt álló »honvédelmi bizottmányi« szervezkedésnek. Még a fülünkben csengenek Szmerecsányiéék, Giessweinék nagyhangú kijelentései, hogy a Felvidék népe a kormány akarata ellenére is fegyverrel fogja megvédeni lakóhelyét és máris itt a jelentés, hogy a bizottmány tagjai a cseh csapatok közeledésének hírére – elmenekültek. Elmenekültek a lelkiismeretlen, sötét szándékú klerikális vezetők, akik a nacionalista népámítás hazug jelszavaival fegyveres ellenállásra biztatták a Felvidék jámbor népét és elmenekültek helyi kolomposaik, akik a területi integritás védelme címén, ki tudja milyen célok érdekében, végezték a fegyveres szervezés munkáját.”¹¹ A cikk írója megjegyzi, hogy a területi kérdést fegyverrel nem lehet megoldani, ami Érsekújvár esetében is bebizonyosodott. „Itt az ideje, hogy a kormány végre erélyesen leintse a fegyveres jelszavakkal hetvenkedőket, akik területvédelem köpönyege alatt kalózkodnak a vidéken.”¹²

Érdekes, hogy a két krónikás, ahogy a város védelmi próbálkozásairól, úgy Érsekújvár átadásáról is különbözően fogalmazott. Vágovits így konstatálta a város átadását: „Január 7-én egymásután jöttek vissza a védelemre kiküldött önkéntes fegyveres csapatok s akkor már mindenki tudta, hogy csak pár óra és a város megszállása bekövetkezik. A város vezető tisztviselői közül páran összecsomagoltak és a városi pénztár készpénzét is magukhoz véve, este a vasúti állomáson gyülekeztek a többi hivatalok képviselőivel, akik már szintén elhagyni szándékozták a várost. Este körülbelül 10 óra után befutott az újvári vasúti állomásra az utolsó katonai alakulattal, illetve fegyveres katonákkal Léváról egy páncélvonat. Ezek közölték, hogy az ellenállás ezen szakaszon is teljesen megszűnt. Mire hajnali órákban az utolsó vonat is elhagyta Újvárt, amelyen a menekültek és családtagjaik, köztük Szmerecsányi is Budapestre utaztak. Reggel január 8-án nyomasztó hangulat ülte meg az egész várost. A város hivatalos vezetők és rendfenntartó közegek nélkül várta a bekövetkező eseményeket. A városban újból anarchia uralkodott, a pánik a lakosság között egyre nagyobb és nagyobb lett. Virág bandája a főtéren gépfegyvert állított fel és rabolni kezdték az üzleteket, különösen az ékszerüzleteket és a gazdagabb zsidó kereskedőket. A délelőtti órákban a polgármesteri szobában megszólalt a telefon. A csehszlovák megszálló katonai parancsnok Mantillini olasz ezredes Tótmegyerről telefonon intézett kérdést, hogy milyen erős katonai ellenálló csapatok vannak a városban. Az ott tartózkodó Kvetán László aljegyző tudomására adta a katonai parancsnoknak, hogy a városban reguláris katonai csapatok egyáltalán nincsenek, ellenben egy felfegyverzett rablóbanda rettegésben tartja az egész várost, miért is kéri, hogy a reguláris csehszlovák katonai alakulatok minél előbb szállják meg a várost, hogy a személy és vagyonbiztonság helyre álljon. Egyben biztosí-

---

11 *Népszava*, 1919. január 9. 3. p.

12 *Uo.*

totta a katonai parancsnokot afelől, hogy a város megszállását a lakosság a legnagyobb nyugalommal és ellenállás nélkül fogja fogadni. A katonai parancsnok parlamentörök kiküldését kérte. Mire Kvetán László, Dr. Guth Jenő városi tiszti főügyész, Schön Gyula gyárigazgató és Lapka Ágoston kávéház tulajdonos, mint parlamentörök még délelőtt folyamán kocsival Tótmegyerre mentek, ahol a megszálló katonai parancsnokkal megbeszélték a város átadásának módozatait és délután 1 órakor a megszálló csapatok első osztagaival visszatértek a városba.” (Vágovits 1944, 35. p.)

Vágovits munkájának ebből a részéből kiderül, hogy a város tisztviselői gyakorlatilag magukra hagyták a várost. Az otthon maradt tisztviselők számára pedig nem maradt más megoldás, mint hogy behívják a csehszlovák katonaságot a városba. A szövegből jól kitűnik az is, hogy a város helyükön maradt vezetőinek nem sok választási lehetőségük volt a város elfoglalóival kapcsolatban. Az pedig két okból is indokoltá vált, hogy a behívás mellett döntsenek. Egyfelől a városvezetés nyilván el szeretne volna kerülni a nyílt katonai konfrontációt, másrészt nem volt esély arra, hogy fegyveresen szembe szálljanak a területszerzőkkel szemben. Másfelől Érsekújvár továbbra is a közbiztonság hiányával küzdött, hiszen a Virág-féle banda ekkor még a város egy részét az uralma alatt tartotta. Továbbá azt sem zárhatjuk ki, hogy a városvezetés a csehszlovák jelenlétet továbbra is ideiglenesnek tekintette. Saskó Vágovitshoz képest meglehetősen szűkszavúan írta le az eseményeket. Leszögezte ugyan a vereség tényét, azonban a régi városvezetők szökéséről alig, az új városvezetés motivációjáról semmi szót nem ejtett.

„(Január 7) A Csehszlovák ellenállási mozgalom csapatai Tornóc és Vágsellye közötti harci állásai ellen a Magyar Proletár Internacionalista Vörös Hadsereg támadása megtört s így Tornócot a csehszlovák csapatok gyorsan elfoglalták. Ugyanazon a napon magyar repülőgép röplapokat szórt széjjel a városunk felett, amely szerint a magyar kormány a békepolitika híve, továbbá, hogy az elszakított magyarságról nem fog megfeledezni. A város vezető tisztviselői kara a Városi Tanácstól szabadságot kért, majd egy részük elhagyta a várost s átmentek Magyarországra. (Január 8) A város neves polgárai a Városháza tanácsstermében tanácskozára ültek össze, hogy az üresen maradt hivatali tisztségeket betöltsék. A döntés a következő volt: polgármester: Kvetán László; városi jegyző: Dr. Zeller Béla; rendőrkapitány: Dr. Holota János; főszámvevő: Tóth Antal. A csehszlovák légiók közeledtét jelentették, minek következtében a Városi Tanács rendkívüli közgyűlésén Dr. Guth Jenő elnökletével elhatározta a következő parlamentérek kiküldését: Dr. Guth Jenő városi ügyész, Lapka Ágoston kávéház tulajdonos, Schön Gyula bőrgyárigazgató, Bárdos Imre gyógyszerész, Chmelár Lajos építési vállalkozót. Nevezettek feladata a város átadásának megbeszélése, illetve megtárgyalása volt, minek következtében a csehszlovák légiók minden ellenállás nélkül a parlamenterekkel együtt városunkba Mantaluzo Conelli olasz ezredes parancsnoksága alatt bevonultak. A város parlamenterei Tardoskeddnél várták fehér zászlóval Martaluzo Conelli csapatait, ahol maga az átadás aktusa a legnagyobb csendben történt.” (Saskó 1969, 8–9. p.)

Saskó Kázmér tévesen nevezi az önkéntesekből és leszerelt egykori katonákból álló honvédek csapatát vörös hadseregnek. Valószínűleg itt ideológiai elfogultságról vagy pusztán kronológiai tévedésről lehet szó. Erre utal az is, hogy a szerző érdemesnek tar-

totta megemlíteni a röplapok szórását, illetve a Károlyi-kormány biztosítékát, hogy a megszállt területek magyar polgáraitól nem fog megfélemlíteni. Ugyanakkor nem tesz említést arról, hogy a szocialista polgármester magával viszi a város készpénztartalékát.

A város elfoglalása két irányból zajlott: délután Galánta felől érkezett a városba egy gyalogezred, majd egy vonaton szállított katonai alakulat csatlakozott hozzájuk. Később, a délután folyamán Nyitra felől érkeztek még katonai alakulatok. Első feladatuk a város azonnali megszállása volt. Elfoglalták kulcspontjait: a vasútállomást, a közelében levő postahivatalt, a városházát és a távirati irodát. A csehek erősítést hoztak, és tüzérségüket is megerősítették. Lefoglalták a város addig nyitva tartó iskolaépületeit a katonák elhelyezésére. A városi vezetésben különösebb személyi változásról nem tudunk, annyi biztos, hogy a frissen kinevezett polgármester, Kvetán László maradhatott a székében, és a hivatal is folytathatta munkáját, sőt 1919. január 26-án kelt levelében Vavro Šrobár kérte a város polgármesterét, hogy a város lakossága fegyverrel keljen a csehszlovák haza védelmére. A város vezetősége a levélre a következő választ küldte: „Érsekújvár népe nem hajlandó fegyverbe szállni hazája ellen, és ragaszkodik a magyar állami létünk organikus épségének megvédéséhez, hazafias, gazdasági és szociális okokból merített meggyőződésből.” (Strba 2017, 68. p.)

Vágovits munkájában részletezte a város megszállásának folyamatát is. „A város megszállása két irányból történt: Galánta és Nyitra felől. A várost megszálló első reguláris katonai alakulat egy csehszlovák legionista gyalogezred gyalogmenetelésben jött Galántáról. A vonaton szállított katonai alakulatok első része pedig délután 1 órakor érkezett az újvári vasútállomásra Galánta felől. A további csapatrészek pedig délután 4 órakor érkeztek meg Nyitra irányából és fél 5 órakor pedig újból Galánta irányából. A város megszállása minden rendezavarás nélkül ment végbe a délutáni órákban. A lakosság közül az utcákon csak igen kevesen tartózkodtak. Ki tudja, félelemből vagy pedig csak csendes tüntetésből viselkedett passzíve. Egészen jól visszaemlékszem, hogy a tollas kalapú legionista csapatok élén egy újvári szlovák gazda lépkedett, akiket ő vezetett az üres kaszárnyákba. A legionista gyalogezred Mária-énekeket énekelve, annak pattogós ütemei mellett menetelt az utcákon keresztül a kaszárnyákba. A katonaság egyes osztagai azonnal megszállták a város különböző kulcspontjait, nevezetesen a vasúti állomást, az ottani 2. létszámú postahivatalt, a városban bent a városházát, az 1. számú posta- és távirahivatalt és sok más fontosabb középület elé is őrszemeket állítottak. A megszálló katonai parancsnok felhívta a lakosságot, hogy minden fegyvert azonnal szolgáltatson be és hozza el a városháza udvarára. Senkinek nem lesz semmi bántódása, ha a felhívásra reagál, de ha nem és ha megtartandó házkutatás alkalmával valakinél fegyvert találnak, azonnal őrizetbe viszik. Pár órán belül egész halom fegyver volt felhalmozva a városháza udvarán. A fegyvereket, amelyeket a városban az ellenállási mozgalom céljaira osztottak ki a katonaviselt férfiak között, most kisgyerekek vagy asszonyok vitték be a városházára és szótlanul rakták le egymás hegyére hátára. A legionáriusok senkinek sem jegyezték fel a nevét.” (Vágovits, 1944, 36. p.)

Saskó munkájában szintén olvashatunk arról, hogy a csehszlovák haderő milyen középületeket foglalt el. Továbbá felsorolta azokat a tisztviselőket is, akik Magyar-

országgra szöktek. „A csehszlovák légiók csapatai mindjárt a bevonulás után megszállták a város középületeit, nevezetesen a városházát, postát, állomást és a pénzügyintézeteket. A várost vezető tisztviselői közül a következők mentek át Magyarországra: Steiner Gyula polgármester, Justh Szilárd városi rendőrfőkapitány, Geleta Géza városi tanácsnok és Berkesi János városi főjegyző.” (Saskó 1969, 10. p.)

Saskó Kázmér művében azonban fontosnak tartotta lejegyezni, hogy a városba bevonuló hadsereg vezetője mit üzent a lakosságnak. „A 7. csehszlovák divízió főhadiszállása nevében J. Boriani generális aláírásával keltezés nélküli falragaszon a következőket közlik a város lakosságával: »A katonaság, mely az egyezmény értelmében érkezik azokra a területekre s melynek én vagyok a parancsnoka átlélekülve kötelességem tudatában, telve lelkesedéssel megakarja hálálni a lakosság rendszeretét, mellyel szemben hű hálával és igazi barátsággal vannak eltelve. Katonáim el vannak határozva, hogy védeni fogják a szabadságot, életet és vagyont, s tekintettel lesznek a helyi szokásokra, nyelvre, vallásra és az alkotmányra. A lakosság megkezdheti életét úgy, mint békében, azért van hatályon kívül helyezve a személyes szabadság minden korlátozása. Mindenki minden akadály nélkül folytathatja iparát, kereskedhet, a nyilvános mulatságok nyitva tartanak a helyi hatóság által megállapított időig. A fegyverek beszolgáltatandók. A katonai fegyverek az állam tulajdonába mennek át, a vadászfegyvereket elismerés ellenében kell átadni. Sajnos sokakat ért igazságtalanság és anyagi kár is, igyekezetünk oda irányul, hogy a károk megtérüljenek, további károsodás pedig ne forduljon elő. A divízió parancsnoka reméli, hogy a lakosság fogja őt becsületesen támogatni, hogy elérje célját. Jelentse be a parancsnokságon mindenki a tolvajt a léhűtőt, hogy elnyerjék büntetésüket. Mindenkinek tudatosítania kell, hogy a rendet be kell tartani és hogy munkával tisztességesen és rendesen kell élni. Bízom a lakosság becsületességében!«” (Saskó 1969, 10. p.)

Saskó felsorolásszerűen tárgyalta az elszökött tisztviselőket. Viszont fontosnak tartotta részletezni a csehszlovák hadsereg üzenetét a város lakosságához. Ha az említett falragasz valóban fontos üzenet volt a város akkori lakossága számára, akkor az talán tovább erősíthette a lakosság azon téveszméjét, miszerint a közrend helyreállítása érdekében érkezett a városba a csehszlovák hadsereg. Ami kétségtelenül addig igaz, amíg a Virág-féle rablóbandától megszabadították a várost. Viszont a hadsereg a közrend helyreállításán túl inkább a csehszlovák berendezkedésre készült. A városi lakosság megnyugtatósa érdekében a főparancsnok viszonylag liberális ígéreteket tett az érsekújváriaknak. Ilyen volt a vagyonvédelem, a szokások megmaradása, a nyelvhasználat és a szabad vallásgyakorlás. Ám, mint tudjuk, az ígéret nem feltétlenül fedte a valóságot. Saskó ugyan idézi ezt a szöveget, viszont nem magyarázta meg, hogy a csehszlovák hadsereg a terület elfoglalása miatt vonult be a városba. A közbiztonság megteremtése pedig éppúgy a hadsereg érdeke, mint a város lakosságának vagy éppen a városvezetésnek. Ugyanakkor arról sem ír munkájában Saskó, hogy a csehszlovák hadsereg nem pusztán területeket foglalt el, hanem előkészítette a csehszlovák adminisztrációt is. Vágovits munkájából Saskó írásához képest sokkal többet tudhatunk a különböző katonai mozgásokról, amelyek a városban történtek. Az is

biztos, hogy ennél jóval több katonai mozgás történhetett Érsekújvárbán, hiszen mint vasúti csomópont, fontos részét képezhette a csehszlovák területszerzéseknek. Mindenesetre 1919 januárjában még valóban ideiglenesnek érezhették a katonai jelenlétet. Erre utalt az is, hogy a tisztviselők, közalkalmazottak java a városban maradhatott és folytathatta munkáját. „A következő napokban általános nyomottság ülte meg a várost, annak ellenére, hogy minden közhivatalban meghagyták a régi személyzetet, csak a főnöki tisztséget töltötték be újonnan jött cseh tisztviselőkkel. Határozottan lehet állítani, hogy úgy a katonaság, valamint a polgári hivatalok egyébként lojálisan viselkedtek a város lakosságával szemben.” (Vágovits 1944, 36. p.)

A Kossuth-szobor ledöntése

Saskó és Vágovits a csehszlovák megszállás első heteit illetően egy rövid békés időszakról beszélnek műveikben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ebben az időszakban nem történtek volna a város mindennapi életét érintő fontos, olyakor feszültséggel teli események. Érsekújvárbán 1919 első felében több sztrájk is lezajlott. Ilyen volt például a vasutassztrájk, vagy említhetnénk a cipőgyári dolgozók munkásmozgalmi sztrájkját is. (Bővebben lásd: Bencze 2020) Feszült helyzetet okozott továbbá az új cseh tisztviselők jelenléte, akik az elbocsátott vagy Magyarországra elszökött hivatali dolgozók megüresedett helyére érkeztek.

Magyarországon 1919. március 21-én magukhoz veszik a hatalmat a bolsevikok. Garbai Sándor szociáldemokrata és Kun Béla kommunista vezetők kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Csehszlovákia ezt rögtön veszélyforrásként értelmezi. Ezért a statárium bevezetésével Vavro Šrobár teljhatalmú miniszter biztosítani kívánta a helyzetet a megszerzett területeken, hogy ne kerüljön sor egy esetleges ellenállásra, hiszen a Tanácsköztársaság egyszerre hirdetett ideológiai és nemzeti ellenállást. A csehszlovák vezetés ugyanakkor nem csak veszélynek könyvelte el a magyar kommunista politikai átalakulást, hanem egyfajta lehetőséget is látott benne, hiszen esély nyílt rá, hogy a demarkációs vonalakat délebbre tolják, s ezzel újabb és újabb területeket szerezzenek az egykori Monarchiától. A románok példáján felbátorodva április 27-én a csehszlovák csapatok is átlépték a demarkációs vonalat, és május 2-án elfoglalták Miskolcot. Tulajdonképpen ezzel megkezdődött egy csehszlovák–magyar háború, hiszen a Vörös Hadsereg ellentámadása május 9-én Hatvan térségéből indult és a kellően előkészített támadás sikert ért el. Nem csupán számos nagyobb várost foglalt vissza, mint Kassát, Miskolcot, vagy Eperjest, de elszakította egymástól a cseh és román hadsereget. Érsekújvárbán ezzel egyetemben rendkívül feszült helyzet alakult ki.

„1919. április 30-án – írja művében Vágovits – a komárom-érsekújvári vonalon a 18-as számú őrháznál ekrazittal levegőbe röpítették a vasúti vágányokat. Érsekújvárnitra vonalon pedig, közvetlen Surány előtt felszedték a vasúti vágányokat, aminek következtében majdnem súlyos vasúti szerencsétlenség történt. Ugyanis egy személyvonatnak Nyitra felől kellett befutnia. Mivel ennek a személyvonatnak késése volt,

helyette egy tehervonatot engedtek be, amelynek mozdonya és több kocsija kisiklott. Május 1-re Komáromban tényleg történtek katonai próbálkozások, de a vállalkozás sok emberáldozatot követelt. Az események után a városban a hangulat napról napra forróbb lett. Mindenki érezte, hogy a közeli napokban komoly eseményeknek kell történnie. 1919. május 22-én éjjel a csehszlovák legionáriusok a cseh vasutasokkal karöltve a város főterén álló Kossuth Lajos szobrának a nyakára hurkot vetettek, és azt ledöntötték, majd a Széchenyi utcán kivonszolták a vasútra. Innen aztán az erősen megsérült szobrot vasúton Csehországba szállították.” (Vágovits 1944, 39. p.)

1919. május 22-én, mikor ledöntötték a szobrot, a városvezetés értelemszerűen még aznap összehívta a képviselő-testületet, hogy megtárgyalják a szobor ledöntésének körülményeit. A testületi gyűlésen a polgármester beszámolt a szobor ledöntéséről. Elmondása szerint „az éjjel nyugovóra térése előtt a fékezhetetlen tömeg a főtéren lévő Kossuth-szobrot ledöntötte, és azt vonszolja az utcákon végig”. A nyomozás szerint „a megszálló csapatokhoz tartozó katonák és a szolgálattételre ide másvidékről kirendelt vasúti munkásokból álló, mintegy 80-90 főnyi csoport a szobrot kegyetlen módon ledöntötte, és azt kocsira tette, majd kötéltre illesztve a földön vonszolták az utcákon végig a vasútállomáshoz, majd ott összezúzták”.¹³ Megjegyzi, hogy három héttel korábban egy katonákból álló kisebb csoport már megkísérelte a szobor megrongálását, de ekkor elzavartatták őket.

Saskó nagy valószínűséggel ismerte a jelentés szövegét, hiszen művében a következőképpen fogalmaz: „(Május 22) A Kossuth Lajos téren a hajnali órákban mintegy 80-90 tagú csoport, mely cseh nemzetiségű vasúti alkalmazottakból és legionáriusokból állt, Kossuth Lajos nagyméretű ércszobrát ledöntötték és a Széchenyi utcán át eleinte talicskán, később pedig kötélre hurcolták a vasúti állomásra, ahol széjjel verték. Ez a cselekedet nagy felháborodást okozott s így a Városi Tanács mindjárt összeült és a késő esti órákban három megbízottat küldött az olasz városparancsnok ezredeshez. A küldöttek feladata volt, hogy tiltakozzanak a szobor ledöntése miatt s kérték annak visszaszállítását. Martaluzo Conelli a városparancsnok a küldötteket elsötétített szobában fogadta, miután maga sem érezte magát biztonságban, de félt főleg a csehszlovák legionáriusoktól is, s így semmi biztatót nem is mondott a küldötteknek.” (Saskó 1969, 19. p.)

A jegyzőkönyv beszámolója alapján világossá válik, hogy a szobrot nem szállították Csehországba, mint ahogyan azt egyébként Vágovits leírta, viszont tény, hogy megsemmisítették. Így nem volt meglepő a polgármester reakciója: „Kossuth Lajos szobrát a városi társadalom emelte, eszmeképe volt ezen szobor a szabadságszerető népeknek, s a népjogokért vívott küzdelmeknek. Oltára volt az emberszeretetnek, mert hiszen Kossuth Lajos áldásos életében egyedül a haza összes polgárainak boldogságáért küzdött és áldozott. Elismerte ezt a nagyvilág, sőt a teljes szabadság nagyföldjén,

---

13 ŠA OANZ, NÚ 2136/1919

Amerikában is emeltek neki szobrot. Ezen bekövetkezett vandalizmus mélyen sértheti a város polgárságának az összességét, bántja és sérti annál is inkább, mert ezen város közössége nyugodt és önfeláldozó türelemmel viselkedett a megszállás idejétől mostanáig. Nem szolgáltatott reá semmi okot, hogy a megszállás céljából ide vezényelt katonák és vasúti alkalmazottak a város kegyeletteljes érzületét ily tettel a legmélyebben megsértsék.”¹⁴

A jegyzőkönyv alapján tudhatjuk, hogy Kvetán László szerint Érsekújvár lakossága a csehek megszállását békésen fogadta ugyan, de ez az ügy nyugtalanságot hozott a mindennapokba, és tart tőle, „nemhogy a város polgársága körében ezen szomorú eset messzebbmenő nyugtalanságot és felháborodást keltsen, indítványozza, hogy a tanács azonnal menjen át a katona parancsnoksághoz, s a felbomlott rend és nyugalom helyreállítását kérje”.¹⁵

A város polgármestere az ügy békés megoldását sürgette, az eset kivizsgálását a megyei zsupánnál, valamint a teljhatalmú miniszternél is kérvényezte. Vavro Šrobár egy válaszevélben biztosította Kvetán László polgármestert, hogy az incidens kivizsgálásában maga jár közben.¹⁶

Ezzel párhuzamosan a megyei lapok, melyek csehszlovák fennhatóság alá tartoztak, nem adtak számot az esetről, mi több, a lapok vezércikkei a csehszlovák területeken élők békés életét felforgató magyar propagandatevékenységéről számoltak be. Kritikus hangvételben „magyarázták”, hogy a magyarok még mindig a Monarchiához hűek, minthogy a magyar nemzetiségű személyek nem képesek beilleszkedni Csehszlovákiába, mert nem képesek haladni az új demokratikus népek egyenjogúságát hirdető eszmékkel.¹⁷

Saskó munkájából megtudhatjuk azt is, hogy az eset a helyi lapokban sem kapott nagy nyilvánosságot. „Az Érsekújvár és vidéke ezzel kapcsolatban rövid hírt közölt a város közönségének megnyugtatóására, melynek értelmében a merényletnek nincsen politikai háttere. A helybeli katonai parancsnokság felhívással fordult a város lakosságához, hogy előfordult különféle kellemetlen események dacára őrizze meg a hidegvérét és a nyugalomát.” (Saskó 1969, 19. p.) Ennek, vagyis a szerény sajtóvisszhangnak az egyik legvalószínűsíthető oka, hogy a statáriális állapotok idején a magyar régiókban komoly cenzúra működött.

Az érsekújvári Kossuth-szobor ledöntését végül nem vizsgálták ki. Gondolhatnánk, azért, mert a katonaságnak nem maradt rá ideje. Viszont tisztáznunk kell: a helyi parancsnokság egyébként sem mutatott rá hajlandóságot, hogy megtalálja a tetteseket. 1919. május 28–29. között hadiállapot állt be, mivel a Vörös Hadsereg átkelt az Ipolyon,

14 ŠA OANZ, NÚ 2136/1919

15 ŠA NŽ 444/1919

16 ŠA NŽ 444/1919

17 *Nitrianske noviny*, 1919. május 26. 1. p.

majd az Esztergom–Párkány vonalon vonult Érsekújvár felé. A várost a csehszlovák hadsereg június 1-jén teljesen kiürítette, a katonákkal együtt menekültek a feltételezett tetesek is. Bár a Tanácsköztársaság visszaszerezte Érsekújvárt, a magyar idősokkal elszállt annak lehetősége, hogy a szoborügy valaha is kivizsgálásra kerüljön. A magyar Vörös Hadsereg egy hét után feladta a várost. Így a település immár végleg csehszlovák fennhatóság alá került, majd fokozatosan megtörtént a városban található magyar szimbólumok, emlékhelyek, utcanevek stb. eltávolítása, vagyis szimbolikusan is elfoglalták a várost. Csupán a Kossuth nevével fémjelzett talapzat utalt arra, hogy Érsekújvár egykor a történelmi Magyarország része volt. (Strba 2017, 249. p.)

Összegzés

A trianoni békeszerződés kapcsán ritkán tárgyalja a szakirodalom az impériumváltás helyi eseménysorozatának folyamatát, vagyis azt, hogy mi minden történt 1918–1920 között egy-egy településen. Gyakran csupán a nagyperspektívában megközelített kérdésekre összpontosítunk, aminek köszönhetően ugyan számos kérdésben konszenzusra jutott a történészsakma, viszont talán ugyanannyi megválaszolatlan kérdés merülhet fel azzal kapcsolatban, hogy milyen módon került át egy-egy város „hirtelen” egyik országból a másikba. A szakma nagy adóssága, hogy az impériumváltás folyamatát mikrotörténeti megközelítésben mutassa be. Ennek hiánypótlása sarkallt arra, hogy e témával foglalkozzam. Az itt megírt dolgozatomban két érsekújvári helytörténész egy-egy munkáját vizsgáltam. Vizsgálódásom tárgya két érsekújvári helytörténész egy-egy művének bemutatásán túl három kiválasztott esemény összehasonlítása volt. Ezek voltak az érsekújvári ellenállás megszervezése, a város elfoglalása, valamint a Kossuthszobor ledöntése. Nem csak azt vizsgáltam meg, hogy a két szerző az említett eseményeket milyen módon foglalta össze, hanem azt is, hogy a szerzők interpretálása mennyire felelt meg a valóságnak.

Mindazonáltal találhatóak közös pontok az értelmezésekben. Úgy hiszem, hogy ezek minden tekintetben új értékeléseket és új párbeszédet indíthatnak el a téma kutatása kapcsán. Elmondható, hogy mindkét szerző azon az állásponton volt, hogy az egykori érsekújváriak a csehszlovák hadsereg potenciális veszélyét, vagyis hogy akár a várost is elfoglalhatják, nagy valószínűséggel ismerhették, de azt Pozsony megszállásáig nem vették komolyan, vagyis nem gondoltak arra, hogy városuk csehszlovák uralom alá eshet. Ebből az következik, hogy Pozsony elfoglalásától kezdve különböző eszközökkel próbálták a tiltakozásukat kifejezni azzal kapcsolatban, hogy a Érsekújvár Csehszlovákia része legyen. Ilyen volt a Honvédelmi Bizottmányhoz való érsekújvári csatlakozás is, amely több csehszlovák okkupáció elleni tiltakozást és a magyar egység melletti szándéknyilatkozatot fogalmazott meg. Másfelől pedig egy esetleges ellenállás megszervezését is magára vállalta.

Az ellenállás megszervezését és annak esélyét eleve sikertelennek könyvelte el mindkét szerző. Ez több okból is helyes megállapítás, s ez nem csupán a katonai erő

különbségéből fakadt. Alapvetően egy téveszme áldozatai voltak az ellenállást megszervező vezetők, hiszen nem jól mérték fel azt, hogy a közeledő csehszlovák hadsereg nem egy irreguláris haderő, hanem egy olasz tisztek által irányított szervezett és fegyelmezett alakulat. Ezzel szemben a védvonal mögött főként önkéntesek és a frontvonalról hazaszökött fegyelmetlen egységek álltak.

Meg kell azt is állapítanunk, hogy a városvezetésnek nem volt más választása, mint hogy önként behívja a csehszlovák haderőt. Ez több okból is reális döntésnek bizonyult. Érsekújvár már nem volt olyan helyzetben, hogy esetleg ellen tudott volna állni egy támadásnak, másfelől pedig civil életek forogtak kockán. Emellett pedig a csehszlovák haderő behívása azért is volt fontos, mert a város egy jelentős részét a különböző frontról hazatért katonák uralták, akik rettegésben tartották a város lakosságát és felborították a közbiztonságot. Emellett azt is világosan látnunk kell, hogy az egykori lakosság a csehszlovák katonaságban a közrend helyreállítását látta, s jelenlétüket csak ideiglenesnek tekintette. Hiszen az olasz egyenruhákban, olasz tisztek vezénylese alatt megjelenő hadseregről könnyű volt azt hinni, hogy az antant csak addig szállta meg ezt a térséget, amíg a békekonferencia nem húz végleges határokat. A város lakossága pedig elhitte, hogy a határvonalak olyanok lesznek, amelyek révén ők továbbra is Magyarország állampolgárai maradnak. Így tehát az akkori lakosok a fennálló helyzetet még ideiglenesnek tekintették.

A művekben a szerzőkre hatást gyakorló adott korszaklembeli különbségeken túl a narratíva szempontjából is találunk különbségeket. Vágovits művében a védelem megszervezése és a város elfoglalása kapcsán fontos szereplőknek tekinthetjük Virág és Prokopec szökött katonáit. Saskó nem tesz említést a rablóbandáról. Vágovits érvrendszerében azért is számítanak központi szereplőknek, mert szerinte a városvezetés a Virág-banda miatt hívta be csehszlovák haderőket. Saskó művében ugyanakkor a csehszlovák haderő behívása a városi tanács döntése alapján született meg. Nem vitathozhatunk azzal a Vágovits-érveléssel, mely szerint a rablóbanda jelenléte a városban komoly felfordulást okozhatott, viszont kétségtelen, hogy a városvezetés nem ezért hívta be a csehszlovák haderőt. Sokkal inkább arról van szó – így a valósághoz valamivel közelebb áll Saskó műve –, hogy a kényszerhelyzet előtt álló városvezetésnek nem volt más választása, mint hogy behívja a katonaságot, ezzel átadja a várost a csehszlovák fennhatóságnak. Hiszen Érsekújvár semmilyen támogatást nem élvezett az anyaországtól.

A várost hátrahagyó képviselők és polgármester kapcsán is eltérő interpretációval találkozhatunk a két műben. Saskó művéből pontosan kitűnik, mely képviselők szöktek át a demarkációs vonalon. Az interpretációjából viszont kimaradt az a tény, hogy a menekülő képviselők a város készpénztartalékait is magukkal vitték. Így az olvasó csupán egy viszonylag sterilnek mondható ténymegállapítással találkozhat. Vágovits ezzel szemben lesújtóbb hangvételben ecsetelte a városi kassza meglovasítását. Véleményem szerint kizárhatjuk azt, hogy Saskó ne tudott volna a készpénzek eltulajdonításáról. Hiszen akár a korábban megírt Vágovits-műből, akár a korabeli levéltári dokumentumokból, de említhetnénk a korabeli sajtóbeszámolókat is, erről tudomást szerez-

hetett. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a szocialista képviselő megítélését nem szerte volna negatív színben feltüntetni. Vágovits 1944-ben írt munkájában értelemszerűen nem is festhetett mást, mint elszomorító képet az eset kapcsán.

A Kossuth-szobor ledöntése kapcsán Vágovits sokkal teátrálisabban közölte az eseményeket, mint Saskó. Ráadásul Vágovits félrevezető megjegyzést is tett, miszerint a ledöntött szobrot a cseh országrészbe szállították. További lényeges különbség, hogy Saskó beszámol arról is, hogy a városvezetés megpróbált a szobor érdekében közbenjárni a város olasz parancsnokánál, de nem járt sikerrel. Munkájában Vágovits kizárólag a polgármester reakciójára koncentrált. Így gyakorlatilag mindkét szerző kicsit lezáratlanul hagyta a szobordöntés történetét. Egyik szerző sem szögezte le, milyen más intézkedéseket próbált tenni a város annak érdekében, hogy az eset kivizsgálásra kerüljön. Emellett egyik szerző sem írt a csehszlovák motivációról. Hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a hadiállapot beállta után történt az eset, Érsekújvárbán pedig ezt megelőzően több olyan cselekedet is történhetett, amely a csehszlovák fél szemében provokációnak minősülhetett. Valószínűsíthetjük azt is, hogy a városban állomásozó hadsereg feszült helyzetben volt.

Összességében világosan visszaköszön a művekből, hogy amíg az érsekújvári lakosok ideiglenesnek tekintették az 1918–1919 közötti helyzetet, addig a főleg megüresedett adminisztratív munkahelyek betöltése, illetve a vasút működtetése céljából a városba érkező csehek már a Csehszlovákia részének érezték Érsekújvárt. Ennek a feszült helyzetnek köszönhetően lett tulajdonképpen áldozata az érsekújvári Kossuth-szobor is.

Irodalom

Szakirodalom

- Angyal Béla 2002. *Érdekvédelem és önszerveződés*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum.
- Bencze Dávid 2020. A csehszlovák állam gondolatától a felvidéki államfordulatig, különös tekintettel Érsekújvárra. *Múltunk*, 2020/4, Budapest. 137–167.
- Bukovszky László–Simon Attila–Szeghy-Gayer Veronika 2020. *Kassától Košicéig. Molnár Miklós-émlékkönyv*. Budapest–Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Bukovszky László 2005. *Államhatalmi változások a Mátyusföldön 1918–1919-ben és 1938-ban*. Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum. 123–149.
- Filep Tamás Gusztáv 2010. *Főhatalomváltás Pozsonyban, 1918–1920*. Budapest Kalligram.
- Jászi Oszkár 1982. *A Habsburg Monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Litván György 1978. *Károlyi Mihály levelezése 1905–1920*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ormos Mária 1983. *Padovától Trianonig 1918-1920*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Popély Gyula 2010. *Felvidék 1914–1920*. Budapest, Magyar Napló.

- Popély Gyula 2014. *Felvidék 1918–1928. Az első évtized csehszlovák uralom alatt*. Budapest, Kárpátia Stúdió.
- Ring Éva 2004. *Államnemzet és kultúrnemzet választóján. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Romsics Ignác 2020. *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Siklós András 1987. *A Habsburg Birodalom felbomlása. 1918 a magyarországi forradalom*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Simon Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Attila 2019. *Csehszlovákiai diplomáciai iratok a magyar–szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920)*. Budapest, MTA BTK TTI.
- Strba Sándor 2017. *Érsekújvár II. Érsekújvár*, Magánkiadás.
- Szeghy-Gáyer Veronika 2016. *Felvidékből Szlovenszkó – Magyar értelmiségi útkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*; Budapest, Kalligram.
- Szekfű Gyula 1920. *Három nemzedék*. Budapest.
- Zeidler Miklós (szerk.) 2003. *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó.

Levéltári források

- ŠA NŽ 444/1919
 ŠA OANZ, NÚ 2136/1919
 ŠA OANZ, NÚ 2136/1919
 ŠA OANZ, NÚ 11665/1919

Sajtóforrások

- Az Újság, 1918. december 7. 3
 Az Újság, 1918. december 10. 5
 Az Újság, 1918. december 27. 3
 Friss Újság, 1919. január 3. 1.
 Friss Újság, 1919. január 7. 1.
 Friss Újság, 1919. január 9. 2
 Népszava, 1919. január 9. 3
 Érsekújvár és Vidéke, 1919. január 12. 1.
 Nitrianske noviny. 1919. május 26.

DÁVID BENCZE

SOME ASPECTS OF THE CHANGE OF SOVEREIGNTY FROM THE PEN OF TWO LOCAL HISTORIANS OF NOVÉ ZÁMKY

In my work, I have examined the works of two local historians of Érsekújvár (Slovak: Nové Zámky), Gyula Vágovits and Kázmér Saskó. In addition to presenting the local historians and their works, I examined three local events related to the change of sovereignty between 1918 and 1920. These were the organisation of resistance in Érsekújvár, the occupation of the town and the toppling of the Kossuth statue. I examined not only the way the two authors present these events, but also the extent to which their interpretations correspond to reality, i.e. to what extent their interpretations could be considered plausible on the basis of archival sources. My work will also show how and why the narratives of the works differ, and will correct some local events that have been misinterpreted.

A zsidó kisebbség helyzete az első Csehszlovák Köztársaságban, különös tekintettel Szlovákia területére

---

MIRIAM MLYNEKOVÁ

Position of the Jewish Minority in the First Czechoslovak Republic with an Emphasis on the Slovak Territory

Keywords: minorities, minority rights, Czechoslovak Republic (1918–1939), Slovakia, Jewish minority, Jewish identity, status of Jewish minority

---

Az első világháború végeztével multietnikus birodalmak bomlottak fel, s teret hódított a nemzetállam eszméje, noha a lakosság nem volt etnikailag egyszínű. A politikát alapvetően áthatotta az etnikai vagy nemzeti kisebbségi elv. A kisebbségi jogok elvével az első világháború után már az 1919 januárjában kezdődő párizsi békekonferencia is foglalkozott. Magát a konferenciát és eszmeiségét a nagyhatalmak uralták, élükön az Egyesült Államokkal, a kisebb államok, mint például Csehszlovákia, csak csekély hatással voltak rá. Woodrow Wilson amerikai elnök egyik fő célja a Nemzetek Szövetségének létrehozása volt, egy olyan nemzetközi szervezeté, mely egyebek közt a békeszerződésekben esetleg felbukkanó hibákat orvosolta volna, s felügyelte volna a kollektív biztonság elveit. S éppen a kisebbségi kérdésnek kellett volna, legalább nagy általánosságban, benne foglaltatnia a Nemzetek Szövetségéről szóló szerződésben. Csakhogy e szövetség első alapszabály-javaslaiban még csak nem is említették a kisebbségeket. A következő tanácskozások során már szó volt faji és nemzeti kisebbségekről, s Wilson elnök a sorukba felvette a vallási kisebbségeket is. S mind az újonnan létrejött, mind a vesztes államoknak kötelezni kellett volna magukat, hogy biztosítsák kisebbségeik számára a többségekkel azonos teljes egyenlőséget. A kisebbségeket érintő szövegrészekhez Nagy-Britanniának és Japánnak is voltak kiegészítései, végül azonban a Nemzetek Szövetségének alapszabályából kihagyták a kisebbségek védelmére vonatkozó részeket. (Petraš 2009, 32–34. p.)

Ez a tény természetesen nem azt jelentette, hogy a kisebbségi kérdés megoldódott, épp ellenkezőleg. Az újonnan alakult államok határai nem vették figyelembe a nemzetek önrendelkezési jogát, melyről Wilson elnök 14 pontja szólt, s úgy tűnt, épp az újonnan alakult államok területe foglal magába számos erős kisebbségi lakosságú térséget. A nyugati diplomácia nagyon tartott attól, hogy ezeken az etnikailag kevert területeken a kisebbségek üldözésnek vagy erőszaknak lesznek kitéve. Épp ezért, főként az amerikai küldöttek mellett érveltek, hogy a kisebbségek védelméről szóló cikkelyeket bele kell foglalni a békeszerződésekbe, egyfelől a vesztes államok részére, másfelől hasonló cikkelyeket foganatosítani az olyan államok részére is, mint például

Csehszlovákia, Lengyelország, Románia s továbbiak. 1919. május elején az új államok részére létrehoztak egy speciális bizottságot, melyet a kisebbségek védelmét meghatározó szabályok előkészítésével bíztak meg. (Petráš 2009, 35. p.) Mivel ezek az újonnan létrejött államok a győztes nagyhatalmak szövetségesei voltak, ezeket a szabálytervezeteket velük kellett megvitatniuk, s ellentétben a vesztes államokkal, hozzászólásaikat a bizottságnak figyelembe, de legalábbis tudomásul kellett vennie. A kisebbségek védelméről szóló viták nagyon szenvedélyesek voltak, s az olyan államok, mint Lengyelország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, tiltakoztak a kisebbségi szerződések ellen. Mivel ezeket, tegyük hozzá, jogosan, a szuverenitásukba való beavatkozásként fogták fel. A csehszlovák küldöttség álláspontja mérsékeltebb és taktikusabb volt.

Csehszlovákia – mely hivatalosan csak pár hónappal a párizsi békekonferencia előtt jött létre – képviselői teljesen tudatában voltak az új államról alkotott pozitív benyomás jelentőségének: „Abban az időben a csehszlovák diplomácia számára nagyon fontos volt, hogy Csehszlovákiát ne Lengyelországgal s más kelet-európai országokkal egy alapon tárgyalják. Ugyanis a nyugati sajtó a békekonferencia idején e régióknak a zsidóellenes erőszakával volt tele, s persze ez negatívan befolyásolta a közvéleményt s az egyezkedő államférfiak pozícióját is.” (Frankl–Szabó 2015, 89. p.) Egyúttal az is kijelenthető, hogy maga a csehszlovák küldöttség sem volt egységes a kisebbségi jogok kodifikálását illetően. Karel Kramář kormányfő a kötelezettségek javaslatait a köztársaság jó híre megkárosításának és az ország szuverenitása megtámadásának tartotta. Azt az álláspontot képviselte, hogy a Csehszlovákiához hasonló kis államok is egyenjogúak a győztes hatalmakkal s ezért úgy kellene tárgyalniuk, mint egyenlő feleknek. Edvard Beneš külügyminiszter e tekintetben sokkal elfogadóbb volt, s pragmatikusan állt a kérdéshez. Ő egy afféle kulisszák mögötti diplomácia híve volt: a legbefolyásosabb államférfiak titkára és asszisztensei révén kívánta Csehszlovákia érdekeit képviselni. A kisebbségi jogok kodifikálását az új államnak a nagyhatalmak felé megnyilvánuló lojalitás kimutatásának tartotta. Ugyanakkor mindkét politikus véleménye megegyezett a német kisebbséget illetően, mindketten veszélyforrásnak tartották, félték tőle és potenciális problémaként tekintettek rá.¹ (Petráš 2009, 38–39. p.)

A legfontosabb tárgyalásra 1919. május 31-én került sor, ahol maga Wilson elnök is beszámolt az elképzeléséről. Azzal érvelt, hogy a kisebbségek védelme az integrációjukhoz fog hozzájárulni, míg a kisebbségekkel való nem körültekintő bánásmód újabb katonai konfliktushoz vezethetne. Nagy-Britannia és Olaszország a beleegyezését fejezte ki. A nagyhatalmak közül csak a francia küldöttség volt ellene, mely ezt a létrejövő államok önrendelkezésébe való beleszólásként értelmezte. Ez a fenntartás azonban nem volt sikeres, és a kis államoknak, beleértve Csehszlovákiát is, el kellett fogadniuk

1 Ezeket az aggodalmakat egyöntetűen osztotta T. G. Masaryk elnök is, aki a kisebbségi szerződésekre mint a szomszédok részéről várható, az állam belügyeibe való beavatkozás lehetőségeként tekintett.

a kisebbségek védelmét. Konkrét határozatok meghozatalát az egyes országokkal folytatott további tárgyalásoknak kellett eredményezniük. Itt újfent Beneš pragmatizmusa győzedelmeskedett: Csehszlovákia, Görögországgal egyetemben eldöntötte, hogy részt vesz a szerződések kidolgozásában, s elejét veszi a „rólunk, nélkülünk” lehetőségnek.

A nagyhatalmaknak az új államokkal szembeni bizalma lakmuszpapírjának a zsidókkal kapcsolatos rendelkezések voltak. Amint a fenti idézetből is kiderül, a fiatal államok képviselői teljesen tudatában voltak annak, hogy az országukon belüli antiszemitizmus mértéke befolyással lehet a nagyhatalmak államférfiakra. A csehszlovák politikusok részéről nem az antiszemitizmus megnyilvánulásainak vagy az antiszemitizmusnak mint olyannak száműzéséről volt szó, inkább a róla való informálás módjáról. Félítették az állam jó hírnevét, s az antiszemitizmus leronthatta a fiatal államról alkotott elképzelésüket. A zsidókat a párizsi békekonferencián már nemzetként kezelték, illetve nemzeti kisebbségként, s ennek nagyon nem használt az ún. Balfour-nyilatkozat.² A cionizmus feljövőben volt, Európa-szerte alakultak cionista szervezetek, s kezdett kialakulni a közös zsidó politika.³ A zsidók védelméről szóló kitételek speciális résztémáját képezték a kisebbségek védelmének, miközben e téren minden érintett államot egyénilig bíraltak el. A zsidó szervezetek nagyon szorgalmazták kifejezetten a védelmükről szóló határozatok beemelését.

Ami Csehszlovákiát illeti, a csehszlovák cionisták és a Zsidó küldöttek bizottsága nem járt sikerrel: a zsidó kisebbségről szóló taxatív határozat nem került bele a szerződésbe. (Frankl–Szabó 2015, 114. p.) Ami persze értelmezhető úgy is, mint a Csehszlovák Köztársaság iránti bizalom megnyilvánulása s az ország egyfajta elkülönböződése a többi keleti országtól. A szakirodalom ezt a fejleményt Beneš aktivitásának tudja be: „aki a színpalak mögötti tárgyalásoknak és a kiépített személyes kapcsolatainak köszönhetően (...) befolyásolta a kisebbségi szerződéseknek a Csehszlovák Köztársaság számára előnyös formáját.” (Petráš 2009, 40–41. p.) A zsidó kisebbség explicit említését Beneš ellenezte: „arra való hivatkozással, hogy az egyes pontok a kisebbségek védelméről egyetemes jellegűek, meg azzal, hogy így Csehszlovákiára szimbolikusan és igazságtalanul kitérjenek az intoleráns állam »sárga csillag«-át, amely az antiszemitizmus táptalaja és ahol elengedhetetlenül szükséges a zsidó kisebbség védelme az erőszak szemben.” (Frankl–Szabó 2015, 114. p.)

-
- 2 Lord Arthur Balfour, Nagy-Britannia külügyminisztere 1917 novemberében levelet küldött lord Rothschildnak, a brit zsidó közösség vezetőjének, melyben a brit kormány kötelezte magát, hogy Palesztinában támogatni fogja „a zsidók nemzeti otthonát”. Balfour nyilatkozata a Közel-Kelet első világháború utáni felosztásának brit–francia felosztására vonatkozott.
  - 3 A cionista mozgalom a 19. század 90-es éveitől kezdett fejlődni, de csak a nacionalizmus és a nemzetállamok koncepciójának térhódításával, az első világháború végén kapott reális politikai körvonalakat. Jelentős állomása volt a Cionista Világkongresszus megalakítása.

A Csehszlovákiával kötött, a törvénytárban 508/1921-es számon közzétett kisebbségi szerződésben⁴ tehát említés sem esik a zsidó kisebbségről. A törvény 2. pontjában az áll, hogy Csehszlovákia kötelezi magát minden lakosa életének védelmére, függetlenül származásuktól, állampolgárságuktól, nyelvüktől, fajuktól vagy vallásukról. Csehszlovákia teljes lakosságának joga van magánéletében vagy nyilvánosan bármiféle felekezethez, valláshoz vagy hithez tartozni. E szerződés rendelkezéseit ugyanakkor figyelembe kell venni a további törvények és rendeletek meghozatalakor, melyek nem lehetnek ellentétesek vele. Az ország beleegyezett, hogy a faji, vallási vagy nyelvi vonatkozású előírások nem változtathatók meg a Nemzetek Szövetsége többségi jóváhagyása nélkül; ez egyfajta „garanciakitétel” volt.

A Csehszlovák Köztársaság az akkori fogalmak szerint nemzetállamként jött létre. Az 1920. évi alkotmány preambuluma kijelenti: „Mi, a csehszlovák nemzet...” A valóságban Csehszlovákia multikulturális és multiethnikus ország volt. Az 1921. februári népszámlálás szerint Csehszlovákia területén 13 374 364 csehszlovák állampolgár élt. Csehszlovák nemzetiségűnek 8 760 937 (65,5%), vallotta magát, németnek 3 123 568 (23%), magyarnak 745 431 (5,5%), oroszoknak 461 849 (3,4%), zsidónak 180 855 (1,3%), lengyelnek 75 853 (0,6%), románnak 13 974, jugoszlávnak 2 108, egyéb nemzetiségűnek 9 789 állampolgár. A köztársaságban 1921. február 15-én 238 808 különböző nemzetiségű idegen élt, miközben közülük a legnagyobb nemzetiség a német volt. Ami az ország összes lakosságának vallási összetételét illeti, a katolikus volt a domináns, ennek 10 920 376-an vallották magukat. A második legnépesebb vallásnak az evangélikus számított (ideértve minden felekezetét): 990 319 hívőt, a csehszlovák egyházhoz tartozónak 525 333 férfi és nő vallotta magát, a pravoszláv és görögkatolikus egyházhoz 392 997 hívő, a judaizmusához 354 342-en, az ún. ókatolikusokhoz 20 255-en. Vallási felekezethez nem tartozónak 724 507 fő számított.

A kisebbségekről szóló nemzetközi kötelezettségét Csehszlovákia belekomponálta az alkotmányjellegű jogi normákba. Ennek kereteit az 1920. február 29-én elfogadott alkotmánya biztosította, melynek 6. cikkelye 128. §-a a nemzeti, vallási és faji kisebbségekről kimondja: „A Csehszlovák Köztársaság minden állampolgára teljesen egyenrangú a törvény előtt, s egyforma polgári és politikai jogokat élveznek, tekintet nélkül arra, mi a fajuk, nyelvük vagy vallásuk. A Csehszlovák Köztársaság egyetlen polgára számára sem jelenthet az adott törvények keretei közt hátrányt vallása, hite, vallási

4 A szerződés hivatalos megnevezése: Szerződés a vezető egyesült hatalmak és Csehszlovákia között, s 1919. szeptember 10-én írták alá Saint-Germain-en-Laye-ben. Ez a szerződés képezte a csehszlovák nemzetiségi jog fő forrását. Teljes egészében lásd: [https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojnymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919](https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojnymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojnymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919) [2020.07.01.], mellékletként szerepel Petráš könyvében is. (Petráš 2009)

hovatartozása vagy nyelve miatt, különösen ami a közszférához, hivatalokhoz és rangokhoz való hozzáféréseire vonatkozik vagy bármiféle iparúzésre vagy hivatásra.”⁵ Az állampolgároknak az általános törvényi keretek közt szabad volt magán- és üzleti kapcsolataikban bármilyen nyelv használata, s ez vonatkozott a vallási kérdésekre, a sajtóra, bármilyen publikációra vagy a nyilvános összejövetelekre.

A jogok második körét a nyelvi jogok alkották, melyeket az alkotmány 128. §-a rögzített, mely paragrafus az ún. nyelvtörvényre hivatkozott, mely a későbbiekben az alkotmány részét képezte. A hivatalos, az államnyelv a csehszlovák volt.⁶ Ott, ahol az utolsó népszámláláskor ugyanazon a nyelven, ám nem a csehen vagy szlovákon beszélők száma elérte a lakosság legalább 20%-át, lehetőség volt a hivatalokkal való érintkezésben az illető kisebbség nyelvét használni. Vagyis a helyi önkormányzatokban, az anyakönyvi hivatalban, a postán, a bíróságon stb. Ugyanígy esetben mód nyílt az adott kisebbség tanítási nyelvén oktató iskolát alapítani, állami támogatással. S ugyanez vonatkozott a kulturális egyesületekre is. Konkrét alakot a nyelvi jogok a nyelvtörvényben kaptak.⁷

Az alkotmány 130. §-a lehetővé tette az állampolgárok számára emberbaráti, egyházi és szociális hivatalok, iskolák s egyéb nevelőintézmények alapítását, vezetését és igazgatását, függetlenül nemzetiségükre, nyelvükre, vallásukra és fajukra. A 131. § biztosította, hogy azokban a városokban és járásokban, melyekben a nem csehszlovák anyanyelvű csehszlovák állampolgárok jelentős hányada él, hasonlóan ezek gyermekeihez, megfelelő módon biztosítva lesz művelődésük a saját nyelvükön. A 132. § biztosította a kisebbségek számára a közpénzekből az arányos anyagi részesülést oktatási, vallási és karitatív jellegű kiadásaira – újfent az általános előírások keretében. A 131. és 132. §-ban szerepel az „állampolgárok jelentős hányada” kifejezés, miközben a 133. § azt magyarázza, hogy e fogalom meghatározására külön törvény szolgál. Hangsúlyozni kell, hogy sehol az alkotmányban nincs szó azoknak a nemzeti kisebbségeknek a felsorolásáról vagy számukról, melyekre az adott határozatok vonatkoznak.

A nyelvtörvényen kívül, melynek alkotmánytörvény jellege volt, Csehszlovákia nemzeti kisebbségi állampolgárainak védelmét más törvények is szavatolták, mint például

-
- 5 121/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html [2020.07.01].
  - 6 A gyakorlatban ilyen nyelv nem létezett, Csehországban, Morvaországban és Sziléziában a cseh nyelvet használták, Szlovákia területén a szlovákot.
  - 7 122/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé <https://www.noveaspi.sk/products/awText/1/1703/0/2/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykového-práva-v-republice-ceskoslovenské/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykového-práva-v-republice-ceskoslovenské> [2020.07.01].

A köztársaság védelméről szóló 50/1923 Sb. törvény⁸, melynek 14. §-a 2. bekezdése büntetőjogi felelősség terhéhez köti a nyilvános erőszakgyakorlást vagy más ellenséges tevékenységet az állampolgárok egyes csoportjaival szemben, nemzetiségük, nyelvük, fajuk vagy vallásuk okán, vagy mert vallástalanok. A 3. bekezdés az állampolgárok egyes csoportjaival szembeni nyilvános ellenszenvre való buzdításról szól, azok nemzetisége, nyelve, faja vagy vallása miatt, vagy mert vallástalanok. Erőszakosságért a tettest egy hónaptól egy évig tartó büntetésre ítélték, ellenszenv szításáért tizennégy naptól hat hónapig. A következő bekezdések a nyilvános erőszakra való buzdítást tárgyalták egyéb ellenséges tevékenységért, a köztársaság, a nemzet vagy a nemzeti kisebbség gyalázásáért akkor, ha ez a köztársaság tekintélyét rombolhatta vagy veszélyeztette a köztársaság általános békéjét vagy nemzetközi kapcsolatait.

Az 1921. augusztus 12-i 309/1921 Sb. törvény az elnyomás ellen és a gyülekezési szabadságért 1. §-ának 2. bekezdése „a bűncselekmény híján elkövetett elnyomás”-ként nevezi meg az alkalmazottak nemzetiségi, vallási vagy politikai meggyőződése elleni sztrájktevékenységet.⁹ Az ugyanezen a napon meghozott 330/1921 Sb. törvény kimondja, hogy az üzemeknek ügyelniük kell arra, hogy a munkást vagy az alkalmazottat ne lehessen elbocsátani a valamely nemzeti vagy vallási szervezetbeni tagsága vagy nem tagsága miatt, vagy azért, mert ilyen szervezetnek dolgozik.

Csehszlovákia az alkotmányával és törvényeivel létrehozta a kereteket, melyek közt az egyes kisebbségek az országhoz való viszonyukat építették s egyben kiépítették saját identitásukat is az új államban. E közösségek egyike a nagyon bonyolult helyzetű zsidó közösség volt. Csehszlovákiában a zsidóknak az újonnan létrejött politikai körülmények miatt keresniük kellett s részben újraértelmezniük az önazonosságukat. Egyfelől adva volt a kisebbségvédelem progresszív jogi kerete, másfelől adott volt az új köztársaság politikai, társadalmi és kulturális realitása. A zsidók, negatív tapasztalataik következtében, nem tudták, mit várhatnak e köztársaságtól. Mint említettük, a két háború közti időszakban a zsidók nem képezték a társadalom számbelileg jelentős részét. Önazonossága terén a zsidóság abban különleges, hogy vallásként lehet hozzá tartozni, ami a múltban az egyedüli definíciós keret volt, de lehetséges nemzetiségként is tartozni hozzá. Csehszlovákiában 1921 februárjában izraelita vallásúnak 173 480 férfi és 180 862 nő vallotta magát, ami a népesség 2,6%-át tette ki. A zsidókat a 19. század végétől, a 20. elejétől – politikai kategóriaként – nemzetnek is tartották. Csehszlovákia a világon az elsők közt tette lehetővé a zsidóknak, hogy éppen ilyen iden-

8 50/1923 Sb. Zákon na ochranu republiky. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky> [2020.07.01].

9 309/1921 Sb. Zákon ze dne 12. srpna 1921 proti útisku a na ochranu svobody ve shromáždění. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2590/1/2/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich> [2020.07.01].

titásúnak vallják magukat, amit a zsidó népesség fele (1,3%) meg is tett. A továbbiakban Csehszlovákiának a szlovák térfelén élő a zsidó kisebbsége helyzetével foglalkozunk, ahol is 135 918-en vallották magukat izraelita felekezetűnek, s 70 529-en (52%) zsidó nemzetiségűnek.

A zsidó közösség jelentős hányada számára a leglényegesebb öndefiniáló tényezőnek a vallása volt, a hitközségéhez való tartozása, a parancsolatok (*micvász*) és rituálék megtartása. S mellesleg nemzeti és nyelvi identitás is volt. A cionizmushoz vagy a Palesztinába történő lehetséges kivándorláshoz való viszony, a zsidó etnikum politikai orientációja és a szlovákiai zsidó társadalom identitásának képe tovább tagolja a közösség szociális-társadalmi és szociális-gazdasági szerkezetét, nemkülönben a művelődési hálózata vagy az életvitele (pl. város kontra vidék). Ezek a tényezők természetesen szorosan benne gyökereznek a zsidók eredetében, tehát hogy mely országból származnak, valamint hogy Szlovákián kívül milyen más közösséggel tartanak fenn kapcsolatot. „A zsidó állampolgárok számára a köztársaság létrejötte utáni időszakot a tulajdon nemzeti identitásuk keresése határozta meg.” (Hradská 1999, 131–132. p.)

Történeti szempontból a zsidók számára elengedhetetlen volt vallásuk megtartása. A nemzeti, nyelvi vagy egyéb választási lehetőség szabadsága modern luxus volt, amely lehetőséggel a zsidók csak a nagyon kedvező időszakokban élhettek. Szlovákiai viszonylatban két fő zsidó vallási irányzat létezett: az ortodox (konzervatív) és a neológ (reformpárti), miközben ezeket a „status quo”¹⁰ közösségek egészítették ki. A köztársaság létrejötte előtt az ortodoxia központjának Pozsony számított, Budapest pedig a neológok eszmei központja volt. A szlovák területek zsidó hitközségeinek mintegy kétharmada és a zsidó lakosság mintegy háromnegyede az ortodox vallási és kulturális hagyomány követője volt. Az ortodox és a reformpárti zsidók mindenekelőtt a vallásgyakorlás eltérő felfogásában különböztek egymástól. Például az ortodox rabbik héberül tartották az istentiszteletet, s nagyon következetesen tartották magukat a régi zsidó hagyományokhoz, nemcsak az egyházi, hanem a magánélet területén is. A neológ rabbik azon a nyelven szóltak a hívőkhöz, amely az adott közösséghez a legközelebb állt, s elnézőbben viszonyultak például a táplálkozási előírásokhoz.

1918-ig a szlovákiai zsidóság nemcsak politikailag, hanem társadalmilag és történelmileg is a Magyar Királyság zsidósága szerves részének számított. (Jelinek 1999, 75. p.) Magától értetődően természetes, hogy a csaknem milliós lélekszámú magyarországi zsidó közösségnek megvoltak a maga központjai és kötődései. A Monarchia megszűnésével ezek a hagyományos és évszázadokon átívelő kötődések megszakadtak. A cseh országrészekre vagy a Kárpátalján élő zsidókkal való kapcsolattartás korlátozott volt. Az új államalakulat mindhárom részének eltérő jellemző vonásai voltak a vallást,

10 Ez a megosztottság 1868-ból származik, a pesti zsidó világtalálkozó óta, melyen a magyar zsidóság lényegében három felekezeti hitközségre bomlott: az ortodoxra, a neológra és a status quo antéra – ez utóbbi nem volt hajlandó egyetlen uralkodó irányzathoz sem csatlakozni. (Botik 2007, 101–102.; Jelinek 1999, 30–31. p.)

a szociális tagolódást és a kulturális hagyományokat illetően, s lakosai különböztek életmódjukban és mentalitásukban is. A cseh zsidóság például liberálisabbnak számított, a cseh lakossághoz való asszimilációja magasabb mértékében is. A szlovákiai és kárpátaljai zsidók határozottan ortodoxabbak voltak. Cseh területen a zsidók érintkezési nyelve elsősorban a cseh volt, szlovák területen inkább a magyar és a *deutsch-jiddisch*. Ezért is logikus az a megállapítás, mely szerint „a szlovákiai zsidók az új állam megalakulását kételkedve, sőt ellenségesen fogadták. Lojalitásuk csak fokozatosan alakult ki, s végül azonosultak az első Csehszlovák Köztársaság eszméjével”. (Salner 2004, 83. p.) A csehek és szlovákok nemzetállamának keletkezése súlyosan érintette a szlovákiai zsidó közösséget, éppen azért, mivel ők magyarpárti irányultságúak voltak. „A többségében magyarul és németül beszélő és érző zsidók hirtelen nyelvileg is idegen nemzeti alakulatba csöppentek, amely, megszabadulván a nemzetiségi elnyomástól, csak most látott neki intézményesen is meghatározni a maga nemzetiségét és államalkotó elsőbbségét.” (Mlynárik 2005, 74. p.)

A szlovákiai zsidók jócskán tudathasadásos helyzetbe kerültek: Csehszlovákia a maga politikai rendszerével, alkotmányával és kisebbségi törvénykezésével a zsidók számára de jure „az ígélet földje” volt, másfelől azonban tartósan érzékelhető volt a látens antiszemitizmus.¹¹ A zsidók maguk választhatták meg, milyen utat választanak nemzeti önrendelkezésüknek, s ez vitathatatlanul olyan deviza volt (s nem az egyedüli), amelyet a köztársaság a megalakulása után nekik nyújtott. A szlovákiai zsidók reálisan nemzeti identitásuk néhány domináns választási lehetősége közül választhattak: beolvasni a szlovák nemzetbe, s ezáltal a csehszlovák nemzet alternatíváját választva, csatlakozni a magyar vagy a német nemzethez, vagy élni az új lehetőséggel és a zsidó nemzetiséget választani. A nemzeti önazonosságra vonatkozóan jellemző a következő megállapítás: „A zsidók nemzetiségi optálásának taglalásakor látni kell, hogy olyan etnikai kisebbségről van szó, mely a múltból keserű tapasztalatokat hozott magával. A gyakorlatiasság és az opportunizmus az élet és a túlélés törvénye volt számukra. Az élet arra kényszerítette őket, hogy az erőssel, az uralkodóval tartsanak. A zsidó tömegek számára létfontosságú volt a vallásuk védelme, a nemzetiség inkább modern fényűzésnek számított.” (Jelinek 1999, 26–27. p.)

A szlovákiai zsidók számára a nyelvi alternatívák száma még nagyobb és komplikáltabb volt, tekintettel arra, hogy több nyelvet ismertek és használtak. A köztársaság törvényei lehetővé tették számukra, hogy zsidó nemzetiségűnek vallják magukat a specifikus anyanyelvük meghatározása nélkül. A szlovákiai zsidók érintkezési nyelve a jiddis volt, a héber (ezt az ortodox istentiszteletek vezetői használták), a német, a magyar és a szlovák. A jiddist főleg otthon használták, s bár népszámlálásakor nem tüntették fel,

11 A látens antiszemitizmus azt jelenti, hogy a Csehszlovák Köztársaságban formálisan a törvénykezésnek, nem formálisan Masaryk elnök személyiségének köszönhetően az antiszemitizmus nem öltött nyilvános alakot. Ám a társadalomban tovább éltek az antiszemita megnyilvánulások és magatartás, mégpedig látens formában, többé-kevésbé rejtve.

többszörfire ez volt a természetes anyanyelvük (*mame losn*). A magyar, a német és a szlovák a külső érvényesülés nyelve volt, eszköze a tanulásnak, a munkának és a világgal való érintkezésnek. 1922-ben a zsidó hitközségek jelentése szerint a fő „tárgyalási nyelv” a német volt, illetve a *deutsch-jiddis*, kivéve a dél-szlovákiai területeket, melyek magyar ajkúak voltak. (Jelinek 1999, 25–26. p.) Akadtak azonban olyan régiók is, ahol a szlovák volt a domináns. A szlovák nemzetbe való beolvadás és a szlovák mint érintkezési nyelv használata leginkább a zsidó értelmiség körében dívott, valamint a diákok közt, akik a Szlovákiai Zsidók Szövetségén belül szerveződtek. A szövetségben elnöklő dr. Hugo Roth látott párhuzamot a szlovákok és a zsidók közt: „A szlovák zsidók évszázadokig együtt éltek a szlovákokkal, s éppúgy el voltak nyomva, mint ők.” (Hradská 1999, 132. p.) Azok a zsidók, akik zsidó nemzetiségűnek vallották magukat, inkább magyarul vagy jiddisül érintkeztek egymással, mintsem szlovákul. Megállapítható, hogy a nyelvválasztást egyfelől a regionális tagolódás befolyásolta, ami főként a hagyományokban és a múltbeli tapasztalatokban gyökerezett, másfelől a pragmatikus okok: a társadalmi, hivatásbeli vagy politikai érvényesülés.

A cionizmushoz való viszonyulás is hozzájárult a szlovákiai zsidók identitásának formálódásához. Az ortodox zsidó közösség a priori elvetette a cionizmust, istentelenséget meg hamis messianizmust látott benne. Ugyanakkor sok neológ hitközség sem fogadta örömmel a cionizmus eszméjét. E tények fényében paradoxnak tűnhet, hogy a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után Szlovákiában viszonylag sikeresnek volt mondható a cionizmus, bár el kell ismerni, hogy ez a pozitív fogadtatás is fokozatosan és lassan nyert teret. Ez azzal is magyarázható, hogy a zsidók a többiek nemzeti vetélkedése közepette találták magukat, ezért a cionizmus „menekülőutat biztosított számukra anélkül, hogy azonosulniuk kellett volna a vetélkedő felek bármelyikével”. (Jelinek 1999, 63. p.) A szlovákiai cionista mozgalmat a *Mizrachi*¹² szervezet képviselte, főként fiatalokból álló tagsággal, s vallási alapon állt. (Hradská 1999, 132. p.) A zsidók Palesztinába történő költözését és a zsidó állam megalapozását támogató további szervezetek: a Cionisták–Entellektüelek Ligája, a Ben Guria Cionista Akadémikusok Szövetsége és a *Hasomer Hacair* (Ifjú Őr).

A zsidó közösség társadalmi-politikai érvényesülése szempontjából fontos volt, hogy Csehszlovákiában már 1918 novemberében megalakult a Zsidó Nemzeti Tanács. S éppen ez fordult a csehszlovák kormányhoz egy a zsidó lakosság kisebbségi jogait bebiztosítandó memorandummal. A többi kisebbségi tanáccsal ellentétben a zsidók nem kértek területi autonómiát, sem szeparált nemzetiségi egységeket, mivel ezek a követelmények nem is feleltek meg életmódjuknak. Mint láthattuk, a csehszlovák kormány sok területen jószándékáról tett tanúbizonyságot. Kérdés viszont, hogy milyen mértékben eredt ez a jószándék a kisebbségek védelme fontosságának valódi meggyőződéséből, különösen ami a zsidókat illeti, s milyen mértékben a győztes hatalmak nyo-

12 Héberül: keleti. A Mizrachi a nemzetközi cionista szervezet frakciója volt.

mására vagy hogy milyen mértékben eredt a kormány pragmatizmusából, mely azt tartotta szem előtt, hogy minimalizálja a németek és a magyarok számát.

Bármilyen érdek vezérelte is a kormányt döntéseiben, az eredményt sok zsidó egé-
szében elégedetten vette tudomásul. A politikai élet terén a cseh és a szlovák ország-
rész zsidó lakossága már 1919-ben úgy döntött, hogy politikailag szerveződnek, önálló
politikai pártok keretén belül. Szlovákiában 1919 májusában megalakult a Zsidók
Nemzeti (Népi) Szövetsége.¹³ Ennek oldalhajtásaként jött létre az országos hatókörű
Zsidó Párt, s épp ez tömörítette politikailag a szlovákiai zsidókat egy tömbbe. Szlovák
részlege 1927-ben jött létre. „A nemzetben gondolkodó, a nemzet iránt közömbösek és
cionisták is egyaránt alkották. A párt hatúsugara viszonylag széles volt, ezért is tehetett
szert a szlovákiai zsidók szavazatainak több mint felére.” (Jelinek 1999, 78–79. p.) A
Zsidó Pártot 1926-tól Július Reisz – magyar nevén Reisz Gyula – vezette, s „elsősorban
a vagyonosabb rétegek felé tájékozódott. Lényegében jobboldali, szekuláris-nemzeti
programja a zsidók védelmét és egyenjogúságát hirdette, és a zsidó önazonosság meg-
tartását. A nemzeti demokratákkal működött együtt, de a szociáldemokratákkal is”.
(Krno 2007, 243. p.) A Nemzetgyűlés képviselőházába első ízben saját jelöltlistával
1925 novemberében pályázott, 98 845 (1,39%) szavazatot szerezve, s ekkor nem
jutott mandátumhoz. Az 1929. novemberi választásokon a zsidó pártok saját közös lis-
tán indultak a lengyel pártokkal együtt, és a Lengyel és Zsidó Pártok Választási
Szövetsége 104 556 (1,42%) szavazatot szerzett. Közösen 4 mandátumhoz jutottak, s
ez volt a legnagyobb választási sikerük. Az 1935. májusi nemzetgyűlési választásokon
nem pályáztak a képviselőházba. (Zemko–Bystrický 2004, 494–497. p.) Nagyobb sike-
reket a párt alacsonyabb szinten ért el, a megyei és a helyhatósági választásokon.

A Zsidó Párton kívül tevékenykedett a Zsidó Gazdasági Párt is, mely vallási szem-
pontból az ortodox zsidókat képviselte. Baloldali pártnak számított a Poale Sion (Sion
Munkásai), ebből vált ki a Zsidó Kommunista Párt (ez később csatlakozott
Csehszlovákia Kommunista Pártjához). Zsidó–magyar párt volt az Országos Zsidó Párt,
mely Szlovákia déli területein működött s a magyar pártokkal közreműködött. (Krno
2007, 242–243.; Nižňanský 1999, 16–17. p.) Tudatosítani kell, hogy a zsidók nem
csak a „maguk” politikai pártjaiba tömörültek s nem csak ezeket választották. A
demokratikus Csehszlovák Köztársaság idején, az idő tájt, amikor nem érezték fenye-
getve magukat, szabadon szerveződtek s választottak, egyéni preferenciáik szerint,
vagyis nem kizárólag etnikai vagy vallási alapon hoztak döntéseket. A zsidó szavazatok-
ra, függetlenül a választások típusától és idejétől, a kisgazdák és a szociáldemokraták
is igényt tartottak. Ugyanakkor „a zsidók döntő többsége nem érdeklődött a politika
iránt. Mindennapjaikat más értékek alakították, mint az úri huncutságnak számító poli-

13 A megnevezést illetően mindkét névalakkal találkozni. Mlynáriknál (76. p.) a Nemzeti szere-
pel, Jelineknél (79. p.) a Népi.

tika. Arra összpontosítottak, amiben kitűntek: a tanulásra és a kereskedelemre”. (Hradská 1999, 136. p.)

Megalakulása idején Csehszlovákia multikulturális, multiethnikus ország volt, regionálisan egyenetlen állapotú gazdasággal és kultúrával. Az egyes tájegységeknek megvoltak a maguk történelmi fejlődése adta hagyományaik, s politikai téren csekély vagy szinte semmilyen tapasztalatuk nem volt a demokráciával. A szlovákiai társadalom viharos változásokon ment keresztül. Gyakorlatilag nem akadt olyan város vagy település, melyben ne alakultak volna ki különböző vallási, etnikai vagy társadalmi kombinációk. Egymás mellett éltek, dolgoztak, szerettek és gyűlöltek: szlovákok, magyarok, németek, zsidók, ruszinok és mások; katolikusok, protestánsok, zsidók, görögkatolikusok és mások; kommunisták, szocialisták, kisgazdák, köztársaságiak, népiek és lúdokok,¹⁴ nemzetiek. Olyan sokféleség volt ez, melyet ma el sem tudunk képzelni, s mely az országot rendkívül gazdagította.

A Csehszlovák Köztársaság fennállása idején, s különösen Szlovákia területén a zsidóság dinamikus változásokon ment át. Az új köztársaságnak demokratikus alkotmánya volt, valamint a különböző kisebbségek védelmét kodifikáló biztosítékai. A zsidók számára teljes értékű vallási, társadalmi, politikai és kulturális életet tett lehetővé. Az alkotmány, a törvények és Masaryk elnök mereven elutasította az antiszemitizmust. Bár a látens vagy tudatalatti antiszemitizmust, különösen a szlovák katolikus rétegben nem lehetett teljesen kiirtani. Ennek bizonyítékai a szlovákiai fejlemények az ún. második köztársaság s mindenekeelőtt a Szlovák Állam (1939–1945) idején.

Ami a zsidó közösségben végbement változásokat illeti, a legfontosabb az ifjabb nemzedékek teljes szlovakizálása volt, a társadalmi életben pedig az elvilágiasodás és a túlpolitizáltság. (Jelinek 1999, 77. p.) A zsidó közösségre a szélesebb körű és magasabb iskolázottság volt jellemző a szlovák többséghez képest. Békeidőben a zsidó diákok a prágai, a brünni, a budapesti és a bécsi egyetemeket látogatták, valamint az újonnan alapított pozsonyit. A kormány támogatta zsidó iskolák és gimnáziumok alapítását is. A zsidók számára ebben az időben a következő tények voltak fontosak: mint államilag elismert kisebbség szabadon bekapcsolódhattak a politikai és a társadalmi életbe; befolyásolhatták az állam irányítását; fontos politikai döntések hátterében álltak; s mindezeket a lehetőségeket demokratikus állam alkotmánya és törvényei szavatolták.

A Csehszlovák Köztársaság azonban viszonylag rövid életű volt, és más, a zsidó társadalomra végzetes változások következtek be. A Zsidó Pártot 1938 novemberében betiltották, s védelmük minden garanciáját fokozatosan és rövid időn belül likvidálták. A köztársaság, mely lépésről lépésre elnyerte a zsidók lojalitását, ultimátumszerűen kirekesztette őket magából, majd maga is megszűnt.

(Csanda Gábor fordítása)

---

14 A Hlinka-féle Szlovák Néppárt tagjai és hívei (a ford. megj.)

Irodalom

- Botík, Ján 2007. *Etnická história Slovenska*. Bratislava, LÚČ.
- Frankl, Michal–Szabó, Miloslav 2015. *Budování státu bez antisemitizmu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- Hradská, Katarína 1999. Postavenie Židov na Slovensku v prvej československej republike. In Hoensch, K. Jörg–Biman, Stanislav–Lipták Lubomír (eds.): *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava, Veda.
- Jelinek, Ješajahu, Andrej 1999. *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. I. časť*. Bratislava: Múzeum židovskej kultúry.
- Krno, Svetozár 2007. *Politické strany Višegrádskej štvorky*. Nitra, FF UKF.
- Mlynárik, Jan 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha, Academia.
- Mlyneková, Miriam 2014. *Židia na stránkach denníka Slovák 1919-1938*. Nitra, UKF v Nitre.
- Nižňanský, Eduard 1999. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov, Universum.
- Petráš, René 2009. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha, Karolinum.
- Salner, Peter 2004. Medzi demokraciou a holokaustom (Židia na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia) In. Pojar, Miloš–Soukupová, Blanka–Zanradníková. Marie (eds.): *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*. Praha, Židovské muzeum v Praze.
- Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (eds.) 2004. *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava, Veda.

Jogi dokumentumok

- 121/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html
- 122/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/1703/0/2/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykoveho-prava-v-republice-ceskoslovenske/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykoveho-prava-v-republice-ceskoslovenske>
- 309/1921 Sb. Zákon ze dne 12. srpna 1921 proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2590/1/2/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich>
- 330/1921 Sb. Zákon ze dne 12. srpna 1921 o závodních výborech. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2611/1/2/zakon-c-330-1921-sb-o-zavodnich-vyborech/zakon-c-330-1921-sb-o-zavodnich-vyborech>
- 508/1921 Sb. z. a n. Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c>

508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919

50/1923 Sb. Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky>

MIRIAM MLYNEKOVÁ

POSITION OF THE JEWISH MINORITY IN THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC WITH AN EMPHASIS ON THE SLOVAK TERRITORY

The text can be divided into two parts: in the first part, we focus on the principles of protection of minority rights after the First World War which were addressed by the Paris Peace Conference (1919), and in the second part, we deal with the Jewish minority in Slovakia within the Czechoslovak Republic. According to the original proposals, the protection of racial, national, and religious minorities was to be incorporated in the statute of the League of Nations, but this concept was not accepted. Subsequently, the protection of minorities was included in peace treaties with defeated and newly formed states. The Czechoslovak Republic was committed to provide protection of life and liberty to all citizens, regardless of their origin, citizenship, language, race or religion. The Republic agreed that regulations concerning persons belonging to racial, religious or linguistic minorities were of international coverage and guarantees of the League of Nations. With its constitution and laws, the CSR created a framework within which individual minorities built both their relationship with the republic and their own identity in the new state. Further in the text there is a focus on the Jewish minority in Slovakia within the First Czechoslovak Republic. The Republic was among the first in the world to allow declaring Jewish nationality. This section focuses on the various layers of Jewish identity: religion, nation, language, relationship to Zionism, and political organization. The Republic enabled the Jews to live a full religious, social, political and cultural life.

Adalékok a „Dunai határ” létrehozásának történetéhez I.¹

Párhuzamok és eltérések két közép-európai geográfus életútjának bizonyos állomásain

---

GYÖRGY FARKAS

Additions to the History of the Creation of the „Danube Border” I. Parallels and Differences at Certain Stages in the Lives of Two Central European Geographers

Keywords: Viktor Dvorský, Gyula Prinz, Danube border, Pozsony-Pressburg-Prešporok-Bratislava, January 1919, meeting of the Czechoslovak government, Erzsébet University

---

1. Bevezetés

Közhelyszerű megállapítás, hogy százévnyi múlt távlatában az egykor megtörtént események ismétlődő felidézései és megítélései óhatatlanul egymással felelő és egymást olykor kizáró *értelmezések* és újraértelmezési *kísérletek* végeérhetetlen sorának „kereszttüzebe” kerülhetnek.

Egy ilyesfajta újraértelmezési kísérlet keretén belül állítható, hogy – visszatekintve – az első világháború után megszülető, új, csehszlovák állam területi kiterjedésének, határainak megállapításánál az egyik legnehezebb és napjainkig hatóan is a legtöbb konfliktust kiváltó feladat az új államalakulathoz csatolt egykori magyar királysági területek *déli határainak* kialakítása volt.

Természetesen nem mindegy, hogy ez a „visszatekintés” miféle nézőpontból történik. Már a szóhasználat, a folyamat jellemzése is – „csatolás”, vagy újra-„csatlakozás”, esetleg: „egyesülés” – végtelenen megosztó. A száz éve lezajlott eseménysorban egykor tevékenyen, vagy csak azokat elszenvedve résztvevők mai leszármazottait is könnyörtelenül tereli két csoportba egy, az akkori történéseket is meghatározó rendezőelv „választóvonala”. A területszerző, államalakító győztesek és a rájuk kényszerített külső akaratot elszenvedő „szétszakítottak” értelmezési kereteinek nyilvánvalóan csak nagyon kevés közös metszete lehet.

A szemléletbeli közelítés és az értelmezési keretek különbözősén túl ez a megosztottság természetesen a múltat értelmezők által használt *nyelvezetben* is visszatükrö-

---

1 A kutatást az NKFIH K 125001 projektje támogatta.

zódik. A nyelvhasználat különbségei pedig meghatározhatják az új határmegvonás indoklásához, vagy éppen elutasításához használt okfejtéseket is; ami különösen akkor válik érdekessé, ha a különböző szereplők esetleg ugyanazokra a *tudományos* közelítésekre, elméletekre, fogalmakra hivatkozva építik fel gyökeresen elért eredményre vezető következtetések láncolatát.

Azonban még ebből a keserű vagy kijózanító alapvetésből kiindulva is kísérletet lehet tenni – újra és újra – az egymást homlokegyenesen kizárónak tűnő közelítések összevetésére. Esetenként akár még annak reményében is, hogy az új értelmezési kísérletekből leszűrhető új következtetések nyomán talán kevésbé riasztó mélységűnek tűnhetnek, vagy áthidalható távolságúra csökkenthetőek a korábban szakadékszerűnek ítélt különbségek. Egyebek mellett az egykor meghatározó szereplők és háttér emberek, illetve annak idején megélt környezetük helyzetértelmezéseinek, cselekedeteik mozgatórugóinak, személyes gondolkodásmódjának minél alaposabb feltárása, értelmezése, megértése segíthet ebben a törekvésben.

1.1. A tanulmány témája, célkitűzései

Megcélzott témáját tekintve a kutatás a mai Szlovákia újkori történelmi létrejöttének területi vonatkozásaival foglalkozik. Azon belül az államalapítás politikatörténetének *területi* hátterére fókuszál, egyik célkitűzése az államalapításhoz szükséges „földrajzi határok” keresésének bemutatása.

Ebben az irányban a kutatás *voltaképpen* tárgyát az első világháborút lezárni hivatott béketárgyalások előtti hosszú fejlődési korszaknak ez irányban tett jobbra tétova lépései, de főképpen magán a tárgyalássorozaton belül, illetve azok szakértői háttéranyagaitában felmerülő, általában már nagyon határozott, sokszor azonban ad hoc jellegűnek tűnő megoldási *javaslatok* képezik. Ezek az új állam „déli határai” futásának kijelölését célozták; minden létező formájukban: szövegekben, lajstromokban és térképeken, térképvázlatokon. A későbbi korokban sokat hangoztatott „*geográfiai érvkészlet*” megalapozásának gyors kikristályosodása ebben a röpké folyamatban kulcsmomentum. Dióhéjban összefoglalva a lényegét: az „igazságos” etnikai elhatárolódás kivitelezhetetlen, „magától értetődő” tehát, hogy az új állam „életképességének” biztosítékeként területe *földrajzilag* szükségszerűen „kikerekíttessék”. Nem egyszerűen politikai, hanem magasabb, *tudományos* szempontok szerinti „*földrajzi*” határokkal körülrített egységet alkotva, tekintet nélkül minden egyéb következményre.²

2 Mindez még tovább is gördíthető: ha tehát mégiscsak alkothatók ilyen „földrajzi” határok, akkor az egyúttal azt is jelenti, hogy maga az általuk elhatárolt egység – akár a „történelem alatti” mélységekbe bújtan, szinte ismeretlenül szunnyadva – *mindig is létezett*; függetlenül attól, hogy ennek bármi egyértelmű jelét bárki észlelte-e valaha is. Ahhoz, hogy megérthessük a „szlovák álláspont” velejét, kiemelten fontos az adott források alapos feldolgozásával feltárni és értelmezni ennek a gondolatmenetnek a kialakulását, „belső logikájának” a kicsiszolódását.

Másrészt a kutatás az új, csehszlovák államhatár megállapításának 1918–1920-ban zajló folyamatára közelítve a szakértői gondolkodás változásait, módosulásait és helyesbítéseit is bemutatni törekszik.

Ehhez a törekvéshez a Szlovákiát érintő területi kérdések tárgyalásánál a csehszlovák küldöttség részéről kidolgozott: ténylegesen igénybe vett vagy csak felhasználni tervezett szakértői háttéranyagok részletes elemzésére van szükség. Elsősorban a szakértői anyagokban felvonultatott „földrajzi” érvelések és tudományos háttérük, valamint hatásuk és fogadtatásuk az, ami hozzásegíthet a kutatási célok eléréséhez. Különösképpen fontos az érvrendszer „összehangolásának” folyamatában tetten érhető módosulások, eltérések, egyenetlenségek, következetlenségek alapos és részletes feltárása, ezeknek korabeli és utólagos értékeléseivel és értelmezéseivel, esetleges magyarázatával együtt.³

Ami a *konkrétumokat* illeti: ebben a kutatás bevezető lépéseinek eredményeit bemutatni hivatott tanulmányban egy fontosabb, illetve egy kevésbé jelentősnek tűnő szerepet betöltő, a földrajztudományhoz vagy annak témaköreihez erősen kötődő két „háttérember” – Viktor Dvorský és Prinz Gyula – alakján keresztül kíséreljük meg a történelmi eseménysorokban fényképszerűvé merevült pillanatok „megmozgatását”; most csak korabeli megnyilvánulásaik bizonyos hozzáférhető lenyomataira szűkítve a közelítésünket. A tanulmány természetesen – a szabott kereteihez igazodva –, amennyire csak lehetséges, a konkrét esetek bemutatásán túl azok lehetséges *értelmezéseinek* áttekintésére is kitér.

1.2. Szakirodalmi áttekintés

Az itt szükségszerűen rövid szakirodalmi áttekintésben azt emelném ki, hogy a tanulmány megírásához elsősorban a témakört érintő szlovák, cseh és magyar publikációkra alapoztam. Az utóbbi években szerencsére mindkét oldalon öröndetes tempóban gyarapodott a felhasználható minőségi források köre. A téma iránt a társadalmi nyilvánosságban érzékelhető megnövekedett érdeklődés miatt persze alaposan megrostálható a felhasználható szakirodalom. Semmiképpen sem szerettem volna azonban a tudományos forrásmunkák, tanulmányok és monográfiák mellől kizárni a tudomány népszerűsítő jellegű kiadványokat, már csak a kutatás fentiekben felvázolt *sajátos* közelítése miatt sem.

A magyar társadalomban a téma történelmi súlya miatt mindig is meglevő igények következtében ennek a *sajátos* szempontú közelítésnek a kialakításához rengeteg

---

3 Összegezve a fentieket, a kutatás fő megválaszolható kérdése tehát az, hogy hogyan lett az elképzelt országból egy létező nemzetállam? Közelítve, egyrészt *hol képzeltek* el ennek az államnak a határait és miért *éppen ezeket* a határokat akarták? Másrészt pedig: *hol* – milyen adott földrajzi térben – *jelölték* ki ennek az államnak a határait, és miként épült fel az alkalmazott határkijelölés „földrajzi” érvrendszere?

újabb időkben született kiváló munkát lehetett felhasználni. Közülük csak a legfontosabbakat felsorolva: Hajdú (2000); Ablonczy (2005, 2015); Romsics (2007, 2014); Zeidler (2008, 2018); Popély (2010); Szarka (2014); Simon (2019) stb.

A szlovák és a cseh fél nézőpontjainak, szemléletmódjának minél behatóbb megismerése érdekében több értelemben is kiterjedtebb szakirodalomra kellett támaszkodni. Itt is csak a legfontosabbakat sorolhatom fel: Hromádka (1943); Bokes (1945); Lukniš (1972, 1974); Lauko et al. (2013); Lauko–Gurňák (2013); Lauko–Kasala (2009); Martínek (2003); Krajčovič (1993); Ferenčuchová (1999); Kolář (2004); Verešš (2005); Hronský (1998, 2011) stb. Különösen a felsorolás végén említett Marián Hronskýnak a trianoni békeszerződésről írt, 2011-ben megjelent monográfiáját emelném ki mint kitűnő alapot arra, hogy az adott kérdéskört mintegy szlovák szemszögből is alaposan megismerhessük. Rendkívül színvonalas, nagy jelentőségű munka: mérőkövő a szlovák historiográfiában.

1.3. Forrásgyűjtemények és források

Két említett szereplőnk 1918/19 fordulóján kifejtett tevékenységének összevető elemzése lényegében két *korabeli dokumentum* részletes vizsgálatán alapul. Mindkettejük felbukkanása ezekben a – néhány napnyi eltéréssel keletkezett – forrásokban némiképp váratlanul vagy meglepetésszerűnek hat. Közel sem azonos súlyú iratokról van szó. Az egyik egy kormányülés jegyzőkönyve, a másik egy „egyszerű” hivatalos jelentés. A két dokumentum azonban alkalmasnak tűnik arra, hogy az éppen zajló nagy jelentőségű történelmi folyamatokban betöltött szerepeiket összevethessük.

Mindkét iratot egy-egy forrásgyűjteménybeli *újraközlés* alapján mutatom be és elemzem; bár a fókuszban a két irat egy-egy mellékszereplője áll, reményeim szerint ebben az esetben az *eredeti* iratok használata nélkül is érvényes következtetések vonhatók le.

Az első bemutatandó dokumentumot egy 2001-ben megjelent cseh (szlovák) külügyi iratokat felvonultató forrásgyűjtemény, (Dejmek–Kolář 2001) a másikat pedig egy jóval korábban, 1975-ben napvilágot látott szlovák történelmi okmánytárbeli (Horváth–Rákoš–Watzka 1977) közlés alapján használtam.

Végezetül e helyen és ezúton is szeretném megköszönni a somorjai Bibliotheca Hungarica munkatársainak készséges segítségét, amivel lehetővé tették, hogy a szlovák és a cseh szakirodalomhoz hozzáférjek, otléteim alatt pedig zavartalanul elmélyedhessek a feldolgozásokban!

2. Tudások a háttérben – Két „aranykori” geográfus pályáíve

„Délen és délkeleten Szlovákia határai természeteseek.

...a határ a Duna főága...

...medre a szlovák föld egyetlen természetes határa és védelmi vonala.”⁴

(Horváth–Rákoš–Watzka [eds.] 1977, pp. 134–135. [dok. č. 22.])

„A határok természetrajza tehát elárulja magát az államot.

Az az állam, amelyik sűrűn lakott, magas fejlettségű, mély lapályi területek

legmélyebb vonalát, a főfolyót követeli határául,

az hódító, támadó,

s ezen célja érdekében

a lapályi gazdasági élet virágzását is hajlandó áldozatul követelni.”⁵

(Cholnoky–Bartucz–Prinz–Teleki [1936–1938], III. köt., p. 349., [k. t.])

Az első világháborút lezáró párizsi béketárgyalások történetének magyar és magyarországi kutatói körében nem lehet teljesen ismeretlen a csehszlovák küldöttség szakértői csapatának *geográfusaként* számontartott tagja, Viktor Dvorský (1882–1960), hiszen a delegáció számára kifejtett tevékenységének produktumai megkerülhetetlenek a béketárgyalások folyamatának bemutatásánál. A már 1918 novemberétől összeálló szakértői csapat (Hronský 2011, 111. p.) munkája révén felhalmozott anyag a csehszlovák területi követelések alátámasztására a békekonferencia bizottságai elé terjesztett 12 memorandumban „öltött testet”. (Houdek 1931, 299. p.; Hronský 2011, 110. p.) E memorandumok földrajzi vonatkozású, a konkrét határvonalakat illető részei vagy teljes egészükben Dvorský alkotásai, vagy vélhetően nagy mértékben meghatározta a kialakításukat. Marián Hronský elsősorban az 5. számot viselő, Szlovákiára vonatkozó

4 „Na jihu a jihovýchodě má Slovensko hranice přirozené. ...je hranicí hlavní tok Dunaje ... Hlavní proud této řeky je jediná přirozená hranice a obranná bariéra slovenského území.” – A dokumentumgyűjteményben 1918 novemberének végére datált szöveg a csehszlovák külügyminisztérium határkövetelésekre vonatkozó javaslatát tartalmazza a békedelegáció számára. Mivel 1918. december 6-án a prágai Nemzetgyűlés szlovák képviselői klubja előtt Dvorský – a kérdés szakértőjeként – az ebben a dokumentumban foglaltakkal teljesen megegyezően mutatta be a honatyáknak a csehszlovák félnek Szlovákia leendő határait illető követeléseit (Petranská Rolková 2014, pp.134–136. [dok. č. 16.]), jó okkal feltételezhető, hogy ő maga lehet a(z egyik) szerzője a szövegnek.

5 Következtetése felvezetéséhez Prinz Gyula, a mottó szerzője – Csehszlovákia dunai határát példaként említve – az alábbiakból indul ki: „A folyóhatár, minél nagyobb a folyója, a polgárosultság szempontjából annál inkább kezdetleges, alacsony állapotot és ellenséges hangulatot árul el. A nagyon előretolt folyóhatár a hatalmas állam hódítmányát és politikai ellenőrző uralmát mutatja.” (uo.)

igényeket alátámasztó memorandumot tartja az ő „keze munkájának”. (Hronský, 2011, 116. p.; pp. 118–119.)

Annak ellenére azonban, hogy Viktor Dvorský e munkáival nyilvánvalóan nagyban hozzájárult a csehszlovák fél összességében vitathatatlanul sikeres működéséhez, személyével, tudományos teljesítményével, a csehszlovák tárgyalódelegáció szakértői apparátusában betöltött szerepének pontos tisztázásával és értékelésével a magyar tudományosság részéről ez ideig meglehetősen keveset foglalkoztak. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy életrajzának a legfontosabb cseh biográfiai lexikonban⁶ elérhető rövid összefoglalásában vagy a cseh tudományos akadémia hivatalos közlönyében, a „...dunai határ követelésének” első szószólójaként;⁷ illetve a csehszlovák–magyar államhatár kialakításának elvi megalapozójaként⁸ említik. Már csak emiatt is fontos lenne, hogy alaposabban megismerhessük a 20. század első felének egyik legjelentősebb cseh geográfusát és életművét. Természetesen ennek a tanulmánynak a keretei közt épp csak felvázolható ez az életút és tudományos teljesítmény; de egyelőre ennél többre talán nem is szükséges törekednünk.

Közelebről tekintve, az életpálya magyar nyelvű bemutatásánál elkerülhetetlenül kínálja magát egy fölöttébb feltűnő párhuzam. A cseh Viktor Dvorský és a magyar társadalomföldrajz kialakulásában szintén meghatározó szerepet játszó Prinz Gyula egyaránt a Monarchia 19. század végi aranykorának gyermeke. Olyannyira, hogy ugyanazon évben születtek (1882), és életrajzaik akár csak felületes összevetése révén is megállapítható, hogy életpályájuknak nem ez az egyetlen közös pontja. (Martínek, 2003, 2011; Fodor, 2006, pp. 714–720.) Abban azért jelentős a különbség, hogy míg Dvorský Csehország fővárosában született és tanult, Prinz Gyula (1882–1973) vidéki családban nőtt fel. A későbbi cseh geográfus iskolai előmenetele is zökkenőmentesebb és ígéretesebb volt, mint magyar kortársáé. Dvorskýnak, aki előbb a jogi kart végezte

6 A Cseh Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában szerkesztett életrajzi lexikon: Biografický slovník českých zemí [BSČZ] szócikkének szerzője Jiří Martínek. Elérhető internetes felületen is: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DVORSK%C3%9D_Viktor_22.9.1882-26.11.1960 [utolsó letöltés: 2020. 02. 04.]

7 „...jako první vyslovil požadavek hranice na Dunaji.” – „...elsőként tette szóvá ki a dunai határ követelését.”; Biografický slovník českých zemí 14, Praha 2011, p. 459.

8 „...jako základ pro určení hranic použil přirozené kotliny. Jeho návrh byl v mnoha směrech smělejší než pozdější reálná hranice; především co se týče Maďarska, kde navrhoval posunutí jihovýchodní hranice až k pohoří Mátra.” – „...a határok megállapításának alapjaként a természetes medencéket használta. Javaslatát több szempontból is merészebb volt, mint a később létrejött valós államhatár: elsősorban Magyarországot illetően, ahol a délkeleti határszakasz eltolását javasolta egészen a Mátra hegységig.” Chodějovský, Jan: Akademický bulletin ČAV, 2010 január; p. 40.; <http://abicko.avcr.cz/2010/01/10/> [utolsó letöltés: 2020. 02. 04.]

el az egyetemen (1905), majd egy berlini kitérőt követően a geográfiát is (1907), gimnáziumi tanára volt például a cseh történeti regények írójaként közismert Alois Jirásek.⁹

Prinz hányatott középiskolai, majd annál sikeresebb budapesti geológiai tanulmányok után az egyetemet Sziléziában fejezte be 1903-ban. Többé-kevésbé közös elem viszont mindkettőjüknél, hogy tudományos pályafutásuk eleinte inkább a *természetföldrajz* körében indult, majd fokozatosan az ebben az időszakban véglegesen önállóvá váló társadalomföldrajzi témák iránt kezdtek el érdeklődni.¹⁰

Az 1900-as évek második felében mindketten nagyobb utazásokat tesznek. Ezen a téren Prinz jut messzebbre, szó szerinti és átvitt értelemben is: 1906-ban és 1909-ben közép-ázsiai expedíciók résztvevője, ami meglapozza hazai szakmai karrierjét és némi nemzetközi ismertséget is biztosít számára. Dvorskýt inkább a Balkán vonzza, s – a szláv kölcsönösség jegyében is – beutazza a későbbi Jugoszlávia térségét, Montenegrótól a szlovén Alpokig. 1910-es habilitációja is a Montenegró–Törökország közti határok kutatására alapul. Az 1910-es évekbeli utazásaik során mindketten Európával ismerkednek közelebről. Dvorský egyetemi karrierje ezekben az években a prágai Károly Egyetemen biztos sínen halad, míg Prinz nehezebben talál magának helyet a hazai egyetemi világban.

A két pályáivet részletesebben csak az első világháború végéig követjük.

Dvorský a háború kitörése utáni sikertelen emigrációs kísérletét követően a cseh „nemzeti ellenállással” keres kapcsolatot. A háború harmadik évében, 1917-ben a

9 Maga Dvorský is foglalkozott szépirodalommal, bár nem különösebb sikerrel. Az életrajzi adatokat jegyző Jiří Martínek Dvorský iskolaévei kapcsán megemlíti még azt is, hogy iskola-társa volt a későbbi etnográfus, Karel Chotek. Érdekes adalék ehhez, hogy az 1919-ben Párizsba utazó csehszlovák küldöttségnek szakértőként delegált tagja lett egy, az Amerikai Egyesült Államok Külügyi archívumának forrásai (https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/pg_55) szerint Mr Jean Chotek néven regisztrált prágai egyetemi professzor is, a küldöttség földrajzi, etnográfiai és statisztikai kérdésekkel foglalkozó, 8 fős bizottságában. Ilyen néven azonban senki nem azonosítható az elérhető cseh forrásokban. Bizonyos, hogy elírásról van szó, és valójában Karel Choteket említi a hivatalos amerikai lista. Az 1921-ben a *pozsonyi* egyetemre tanárként kinevezett Karel Chotek etnográfusnak (1881–1967) az egyetemi honlapon elérhető életrajzában ugyan nem szerepel utalás a küldöttségbeli részvételéről, de egyértelmű, hogy annak egyik fontos tagja volt. (Chodějovský 2017, 445. p.)

10 „Původně se věnoval geomorfologii (...), těžištěm Dvorského práce se však stala antropogeografie, za jejíhož zakladatele je v českých zemích považován.” – „Eredetileg geomorfológiával foglalkozott (...), munkásságának súlypontjába azonban az antropogeográfia került, amelynek alapítójaként tartják őt számon Csehországban.” (Martinek 2003) „Prinz nagyszabású és széles látókörű geográfus, aki a geológiából elindulva, a fizikai földrajzon át eljutott a gazdasági, település-, politikai és kultúrföldrajz problémáiba is, sőt ezek közül nem egyet maga hozott szóba a magyar földrajzi irodalomban ... a természeti földrajzból sikeresen szabadult tovább a teljes földrajz felé.” (Fodor 2006, 716–717. p.)

Národ című folyóiratban jelenik meg az a munkája (*A cseh területek határai*), amelyben már a későbbi Csehszlovákia kontúrjai rajzolódnak ki.¹¹ (Martínek, 2003)

Egy évvel később, 1918 szeptemberében a cseh Nemzeti Bizottság megbízásából Lembergben Eugeniusz Romer lengyel geográfussal tárgyal Árva, a Szepesség és a sziléziai Těšínsko hovatartozása ügyében. (Chodějovský, 2010) Ilyen előzmények után a Monarchia háború végi összeomlását követő prágai „forradalmi ős” forgatagából már szinte egyenes út vezet számára az újdonsült köztársaság párizsi tárgyalódelegációjának „főhadiszállására”, az Hôtel Lutetiába, ahol a szakértői stáb földrajzi, néprajzi és statisztikai kérdésekkel foglalkozó csoportjának tagja. Feljegyzik róla, hogy a küldöttség szakértőinek egyik legtevékenyebbje. Otléte első hónapja alatt naponta három-négy referátumot állít össze, összességében 41 önálló beadvány köthető a nevéhez.¹² (Chodějovský, 2010)

Prinz 1918 késő tavaszán, egy remélt debreceni egyetemi kinevezés elmaradása miatti csalódást követően az 1914-ben alapított, de a háború miatt még csak alakulófélben levő pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem éppen létrehozott földrajzi tanszékének vezetésére kap kinevezést. Ősszel azonban már hiába várja az egyetemi oktatás elindulását.¹³ (Fodor 2006, 715. p.) 1918 végén társszerzője az egyetem vezetőinek szerkesztésében megjelent kiáltványnak (*Pro Hungaria...*), amelyben Pozsony Magyarországhoz tartozása mellett állnak ki, egyebek mellett – nyilvánvalóan Prinz révén – *földrajzi* érvekkel alátámasztva a Magyar Királyság „természetes” egységét.¹⁴ 1919 elején, amikor Dvorský már Párizsba tart, elhagyatott tanszékén téblábolva szembesülnie kell a Pozsonyt megszálló cseh-szlovák hatóságok bizalmatlan kutakodásaival.

Viktor Dvorský tudományos pályájának rövid vázlatára visszatérve megállapítható, hogy tárgyalódelegációbeli „csendes” sikerei után a következő évei még a masaryki vízió, az „államépítés” jegyében telnek. 1919 nyarán részt vesz egy, a szlovákiai helyzetet feltárni hivatott „expedícióban”; 1920-ban a cseh–lengyel és a cseh–osztrák határkijelölő bizottságok tagjaként Árvában és a Morvamezőn tevékenykedik. Těšín térségében kis híján megölik egy konfliktus során.¹⁵ (Martínek 2003) A háború után konszolidálódó viszonyok közepette, az 1920-as években visszatér az oktatás világába. Több helyen tanít, a földrajz mellett egyre inkább politikai tudományokat. Tudományos

11 Ez később könyvben is megjelent.

12 Mindemellett még a cseh küldöttség tagjai számára belső használatra kézzel írt és sokszorosított újság „szerkesztőségében” is tevékenykedik. (Pěst [Ököl] – Az egyik korosabb küldött, Adolf Černý [1864–1952] szlavista, a luzsicei szorbok szakértője szerint: „*tele személyes humorral és szatírával*”; Chodějovský 2017, 85. p.)

13 Az egyetem Pécsre „menekítése” után, 1923-tól ott folytatja majd tudományos pályáját.

14 *Pro Hungaria*. Magyarország igazsága. Szózat a békekonferenciához. Pozsonyi Magyar Tudományegyetem, Pozsony, Eder István könyvnyomda, 1918, 64 p. A dokumentum jelentőségének értékelése: Hajdú 2000.

15 Dvorský árvai tevékenységével foglalkozik: Dulovič 2018.

érdeklődésében is egyértelműen a *politikai földrajz* felé fordul ezekben az években. (Chodějovský 2010) A nagy „államfordulat” kavargása után lassan, de biztosan lépdel előre a tudományos ranglétrán is: a Cseh Tudományos Akadémia Szláv Intézetének tagjává nevezik ki, levelező tagja lesz a belgrádi szerb földrajzi társaságnak; 1928-ban rendes egyetemi tanári státuszban véglegesítik a kinevezését a Károly Egyetemen. A rá következő évben viszont derékba török az élete: 1929 szeptemberében, 47 évesen, egy londoni út során agyvérzést kap, fél oldalára megbénul és elveszti beszédképességét. (Martínek, 2003; Chodějovský, 2010)

Néhány évvel később, szívós erőfeszítések árán újra megtanul kommunikálni, de az egészségét ért csapás tudományos karrierjét végleg kisiklatja, így az a 30-as évekre gyakorlatilag már lezártnak tekinthető. Ígéretesen alakuló oktatói életútjának megtörése miatt életműve befejezetlen: folytatás, vagyis tanítványok nélkül marad. Egy jelentősebb tudományos pályát befutó követője azért kétségtelenül akadt. Jaromír Korčák 1938-ban Prágában megjelent *geopolitikai* munkája¹⁶ felvállaltan Dvorský egyik legfontosabb összefoglaló jellegű – politikai földrajzi – művének¹⁷ alapjaira épül. A II. világháború után azonban ezek az alaplínek szánt könyvei (Korčák munkájával együtt) fokozatosan kikerültek a hivatkozható források közül; 1968-at követően legfeljebb a „burzsoá társadalomtudományok zsákutcájának” iskolapéldáiként voltak idézhetőek, egészen 1989-ig. Ugyanakkor kényszerű visszavonulása és háttérbe szorulása ellenére 1952-ben a Cseh Tudományos Akadémia rendes tagjává nevezik ki: ő az első geográfus a testületben. (Martínek 2003; Chodějovský 2010)

Felemás véget ér tehát ez a pályája felívelése idején joggal nagyra hivatottnak tűnő életút. A „dunai határ” egyik atyja, tisztességes, szép életkort megérve, de félresodorva, a partvonalról szemlélte végig mindazt, ami hányatott sorsú térségünkben az új határok szabta keretek közt élő emberekkel és közösségeikkel a 20. század közepén megtörténhetett.

Az életrajzi kitekintés lezárásaképpen aligha hagyható el még az az apró, ám korántsem jelentéktelen mozzanat, amelyet Viktor Dvorský életútjának jelenleg hozzáférhető egyik forrása sem mulaszt el megemlíteni: a századelő talán legfontosabb cseh geográfusa a szabadkőművesek közé is tartozott; alapító tagja és később titkára volt a prágai Nemzeti páholynek. (Martínek 2003; Chodějovský 2010)

3. Területszerzők „maguk között” ...

Félrevezető lehet annak feltételezése, hogy a bevezetőben említett győztesek/vesztesek ellentétpár mentén beazonosítható, eltérő diskurzusformák, megnyilvánulások csak az eseménysorozat lezajlása után, az arra visszatekintő és utólag is (át)értelmező

16 *Geopolitické základy Československa a jeho kmenové oblasti*. Praha, Orbis, 1938, 171. p.

17 *Základy politické geografie a československý stát*. Praha, 1923.

szemtanúi visszaemlékezések, majd később az újra és újra megtörténő „leszármazotti” felidézések nyelvezetében lennének felismerhetőek. Korabeli dokumentumok sora tanúsíthatja, hogy ez a szerepfelfogás már az eseménysorozat *közvetlen alakítóinak*, köztük természetesen a tárgyalások során igénybe vett szakértőknek a viselkedését és nyelvhasználatát is – nem egy esetben – meghatározóan jellemezheti. Ezt az állítást remélhetőleg jól szemlélteti majd a tanulmányban most közelebbről bemutatandó forrás részletesebb elemzése.

3.1. „...tehát velük nem lesz tárgyalás”

Forrásunk egy 1919. január 2-án Prágában tartott csehszlovák kormányülés jegyzőkönyve. Ez az irat a korszakkal foglalkozó szakirodalomban gyakran hivatkozott, idézett dokumentum.¹⁸ A Csehszlovák Köztársaság kormányának év eleji ülése – a jegyzőkönyvnek a dokumentumgyűjteményben feltüntetett címe szerint – „*A párizsi békekonferencia tárgyalásaira való felkészülést és Csehszlovákia határainak kérdését*” tárgyalta. A csütörtöki napon, délelőtt 10 órakor kezdődő, majd a délután 2 és 4 óra közti „ebédszünet” után a jegyzőkönyv tanúsága szerint egészen este 8 óráig tartó kormányülésen a kormány tagjai mellett – a béketárgyalásokra való felkészülés jegyében – meghívott szakértők is jelen voltak. Az irat két szakértő urat nevez meg; elsőként Viktor Dvorskýt említi. A másik jelenlevő, Josef Malíř professor¹⁹ is tagja lett a később Párizsba kiutazó tárgyalódelegációnak.²⁰

Az itt hivatkozott forrásban közzétett jegyzőkönyv szövege nem szó szerinti leirat. Az eredeti okmány is szerkesztett változat, amelyben azonban bizonyos *pontatlanságok* maradtak.

18 Dejmek–Kolář 2001; dok. č. 57., pp. 131–142. (Eredeti gépirat. SÚA, Praha, PMR1919, protokol č. 26, kart. 4030.)

19 A hivatkozott dokumentumgyűjtemény (Dejmek–Kolář 2001) 151. tételében (I. kötet, 260. p.) szerepel egy korabeli irat a külügyminisztérium archívumából („A párizsi békekonferencia csehszlovák delegációjának teljes összetételéről”), amelyben a 8. pont negyedik lábjegyzetében felsorolják a tanácsadó szakértőket („*Odborní poradcové*”), az egyes kérdéskörök szerint csoportosítva őket. A földrajzi, etnográfiai, statisztikai kérdésekhez 5 szakértő nevét jegyzi fel (köztük Dvorskýt), de Malíř nem szerepel köztük. Nyilván az irat keletkezése idején még nem zárult le teljesen a kiutazó küldöttség összeállítása, erre utalhat a felsorolás végére illesztett „és mások” kitétel. Az Egyesült Államok külügyi archívumának honlapján elérhető dokumentumok szerint a delegációnak ez a bizottsága végül 8 tagúra lett kiegészítve; a hivatalosan delegált tanácsadók sorában itt már megemlítik Josef Malíř nevét, aki középiszkolai tanár a morvaországi Záhřebben. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/pg_55

20 A két szakértő 1918. december 6-án a szlovák képviselők klubjában együtt mutatta be a csehszlovák területi követelések Szlovákia határaitra vonatkozó részét. (Petranská Rolková 2014, pp. 134–136., vö. Horváth–Rákoš–Watzka 1977.)

Egyrészt az irat közreadóinak 13 esetben kellett kiigazítaniuk a településnevek torzításait, ebből azonban legalább egy alkalommal minden valószínűség szerint maguk is tévesen jártak el.

Még az ülés elején, a szakértők által bemutatott területi követeléseket összegző verziók közül a második ismertetésénél esett szó arról, hogy ez a változat „Délen meg erősíti a stratégiai pozíciókat a Duna főágával és a *Komín* [sic!] melletti hídfővel, továbbá a Bükk hegység részeivel és a Váctól keletre levő szlovák [nyelv]szigetekkel.”²¹ A dokumentum-gyűjtemény szerkesztői végjegyzetben (*) jelzik, hogy a szerintük is beazonosíthatatlan szóalak hibás lejegyzés eredménye lehet és e helyett – korrekciójuk szerint – »Kittsee« értendő. Vagyis itt szerintük valójában Köpcsényre, szlovákul Kopčanyra történik utalás, és ilyképpen az állítás a pozsonyi hídfőre vonatkozna. Ez a helyesbítés azonban nem tűnik helytállónak. Még Köpcsény *horvát* névváltozatának («Gijeca») felforrulása esetén sem világos, hogy melyik nyelven elhangzó megnevezést hallhatta és betűzhette félre a megbeszélés lejegyzője »Komín«-ként. Sokkal kézenfekvőbbnek tűnik az a magyarázat, hogy itt Komárom szlovák/cseh nevének – *Komárno* – torzult változatáról van szó, az egész gondolatmenet pedig eredetileg a *komáromi hídfőre* vonatkozott. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy egy bekezdéssel lejjebb – a második variáns módosítási lehetőségeire utalva – az esztergomi hídfővel való további bővítést említik [„*předmostí ostrřihomské*”]. Ha az első jelölés valóban a pozsonyi hídfőre utalna, akkor a „bővítési opciók” között az egyébként általában többet emlegetett komáromi hídfőt neveznék meg.

Másrészt a jegyzőkönyvben felbukkannak olyan hozzászólók is, akiket a jelenlevők között nem sorolnak fel. Az általam használt forrásban közzétett jegyzőkönyv szövegében a gondolatait délelőtt négy, délután pedig két alkalommal is kifejtő „Dr. Božinov” kilétére nincs semmiféle utalás.²² A jelenlevők listájában nincs megnevezve, holott a

21 „*Na jihu zesiluje strategickou pozici hlavním proudem Dunaje a předmostím u Komínů, pak podílem na Horách Bukových a slovenskými ostrovy východně od Vácova.*” (Dejmek–Kolář 2001, pp.132–133.)

22 Dr. Božinov személyazonossága azonban nem tisztázható. Az Amerikai Egyesült Államok Külügyi Okmánytárának a párizsi békekonferenciával foglalkozó iratgyűjteményében, az egyes delegációk személyi összetételét tartalmazó kötetből kiviláglik, hogy „Miro P. Božinov” úr a csehszlovák külügyminisztérium titkáráként maga is tagja volt a csehszlovák küldöttségnek. (A delegáció főtítkárságában harmadmagával, a tárgyalat kormányülésen szintén részt vevő Vladimír Slávik mellett.) https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919-Parisv03/pg_56 Miroslav Plesinger-Božinovról (1883–1963) annyit érdemes még megemlíteni, hogy az első világháború alatti cseh „nemzeti ellenállás” egyik fontos háttérszereplője. A szülővárosában 2007-ben róla elnevezett iskola honlapjáról (<http://www.zs-mpb.cz/plesinger-božinov/>) számos részlet tisztázható még az életéből. A Prága közelében, az Elba partján fekvő Lobkovic (ma Neratovice része) polgármesterének műszaki egyetemet végzett fia 1915-ben titkos küldetésben, álneven utazott ki T. G. Masarykhoz Svájcba, ahol már – gyakornokként – korábban is megfordult. Az álnevet egy Stara Zagora-i születésű, Prágában letelepedett *bolgár* zeneszerzőtől „kölcsönözte”; a későbbiekben pedig – előbb Masaryk,

szót együttesen tizenegyszer magához ragadó miniszterelnök után, az ülés résztvevői közül ő szerepelt a legtöbbször, hat alkalommal tünteti fel nevét a jegyzőkönyv. Igaz, hozzászólásai általában rövidek, viszont a kibontakozó eszmecsere alakulásában meg lehetőségen sajtóságos szerepet betöltők voltak.

Az ülés kezdetétől jelen volt és a jegyzőkönyvet aláírásával hitelesítette a Kramář-kormány valamennyi, akkor Csehországban tartózkodó minisztere, szám szerint 14-en.²³ Csak hárman hiányoztak: a külügyminiszter, Edvard Beneš; a külföldi légiókat felügyelő hadügyminiszter, Milan Rastislav Štefánik; és a szlovákiai ügyek igazgatásával megbízott miniszter, Vavro Šrobár. Utóbbi ez idő tájt Zsolnán,²⁴ a külügyminiszter pedig Párizsban tartózkodott. Štefánik a szibériai cseh légióknál tett látogatását követően ebben az időben éppen úton volt vissza Európába. Megállapítható tehát, hogy a kormány mindösszesen két szlovák tagja közül egy sem volt jelen.

A zajló megbeszélések jelentőségét jelzi, hogy a délutáni ülés kiegészült még a köztársasági elnökkel, a nemzetgyűlés elnökével és a nemzetgyűlés hét képviselői klubjának (pártjainak) elnökeivel is.²⁵

A dokumentumban megemlített jelenlevők teljes névsorát áttekintve úgy tűnik – már amennyire ez a forrás alapján tisztázható –, hogy ez a nagyon fontos megbeszélés kizárólagosan cseh „belügy” volt. Bár nyilvánvaló, hogy jó néhány fontos döntés és elhatározás az elérendő célok kitűzését és a béketárgyaláson folytatandó tárgyalási taktikát illetően már korábban megszületett,²⁶ ez az ülés az előző év ősze óta összeverbuvált szakértői csapat addigi legfontosabb eredményeinek, a területi követelések lehetséges

---

majd Edvard Beneš személyi titkáráként – tartósan használta, 1923-ban végleg felvette. Az első világháború után, 1920-tól hágai nagykövetségként az új köztársaság diplomáciai szolgálatába állt. 1935-ben nyugdíjazták, 1953-ban azonban – a kiépülő új rendszerben – egy politikai perben elítélték és bebörtönözték. 1992-ben rehabilitálták. (Mindenesetre a mérnök végzettségű Plesinger álneve előtt a jegyzőkönyvben mindenütt következetesen feltüntetett „doktori” cím használatának háttere nem egészen világos. A neratovicei sírján 2007-ben felavatott emléktáblája is mérnöki titulust nevez meg.)

23 A Kramář-kormány összetételére vonatkozó adatokat a hivatalos cseh kormányoldal történelmi áttekintéséből merítettem. <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/karel-kramar/prehled-ministru-24667/>

24 Ezekben a napokban egyebek mellett éppen az 1918. december 31-én olasz tisztok vezetése alatt álló „légiók” előrenyomulásával és a csekély magyar erők kiszorításával megszállt Pozsonyba való áttelepülését kezdi szervezni, amire majd – hosszas előkészületeket követően – 1919. február 1-én kerül sor. (Horváth–Rákoš–Watzka1977, pp. 159–161.)

25 Itt is megjegyzendő, hogy noha a „Forradalmi Nemzetgyűlésbe” kooptált szlovák képviselőknek volt külön klubjuk, hivatalosan 45 fővel, ők azonban ezen a kormányülésen nem képviseltették magukat.

26 Az októberi „államfordulat” után felálló cseh kormány már 1918. november 15-i és 29-ei ülésén is foglalkozott a béketárgyalások előkészítésével, de a rendelkezésre álló számtalan korabeli forrás és visszaemlékezések alapján is a felpezsdült politikai életben már széleskörűen tárgyalt témáról beszélhetünk. (Hronský 2014, pp. 110–122.)

változatainak bemutatását, meg tárgyalását és a megvalósítandó kiválasztását célozta a politikai döntéshozók – ezúttal a formálódó új cseh politikai elit vezető hazai személyiségei – előtt.

A jegyzőkönyv és így nyilván a jelenlevők szóhasználatában is nagyon következetlen és esetleges a „csehoszlovakizmus” felbukkanása. A szöveg az egyes területi követelésvariánsokból összeálló népességi összetételének ismertetésénél, tehát a szakértői munkák hivatalos bemutatásánál három esetben csehszlovákokként, az első variánsnál viszont egyszerűen csak csehek és szlovákokként utal az államalkotó nemzet(ek)re. A vita során elhangzó hozzászólásokban többes szám első személyben elhangzó megfogalmazások túlnyomórészt egyértelműen a csehekre utalnak, többnyire még a köztársasági elnök megnyilatkozásában is. Elkülönülten, „a szlovákokra” például maga a miniszterelnök utal, amikor a variánsok kiválasztásánál megjegyzi, hogy az ő esetleges kívánásait is figyelembe kell majd venni néhány részletnél.²⁷

A béketárgyaláson előterjesztendő területi követeléseket illetően tehát a legfontosabb, terítéken levő feladat a szakértők által kidolgozott négy területi variáns megvitatása és valamelyikük elfogadása volt.²⁸ A tárgyalásokra kiutazó küldöttségnek aztán – a miniszterelnök feltételezhető szándékának megfelelően – a kormányülés során elfogadott változatot kellett volna beterjesztenie a békekonferencia elé.

A kormányülésen bemutatott egyes területi variánsok a minimálistól a maximális területi igényekig rendezték sorba a lehetséges változatokat, a népesség várható nemzetiségi megoszlásának becslése mellett. A becslésnél azonban minden változat esetében két adatsort adtak meg: az elérhető hivatalos statisztikai adatokból összeállított számsorok mellett feltüntették a nemzetiségi megoszlás saját szakértőik szerint becsült „valós” számait és arányait is. Megjegyzendő, hogy a bemutatott forrás dokumentumgyűjteményben megjelent szövegében szereplő számadatokkal szinte semmi sincs rendben. Az adatsor ebben a formában tele van hibákkal, furcsaságokkal.

Tételesen, oszlopokba tagolva szerepel, hogy az egyes variánsok esetében mennyi lesz az igényelt területek teljes népessége és azon belül mennyi az egyes nemzetiségi csoportok (csehek & szlovákok; ruszinok; lengyelek; németek; magyarok) száma és aránya a hivatalos adatok alapján, illetve a szakértői csoport becslése szerint, „ténylegesen”. Az összegzések azonban sehogy sem ülnek. Különös az is, hogy a magyarok hivatalos és becsült száma közti eltérés -410 000 – -437 000 fő között alakul; variánsoként fokozatosan emelkedő tendenciával, kivéve a harmadik előterjesztett változatot. Ebben, ha hinni lehet a forrásban megjelent adatoknak, a magyarok száma 1 598 000 fő lenne, ami a teljes népesség 10,7%-át tenné ki a hivatalos statisztikák alapján. A szakértők szerint becsült tényleges számok oszlopában azonban a magyarok

27 Konkrétan a délelőtti ülés lezárásánál, Miskolc „megszerzésének” kérdésénél említi ezt.

28 Hronský (2014 112. p.) korabeli szlovák politikusok egymás közti levelezésére hivatkozva jelzi, hogy – Szlovákia kapcsán – már 1918 decemberében három területi variáns kialakításáról volt szó.

1 650 000 fővel szerepelnek, tehát 52 000-el még többen is lennének a becslés alapján, mint „hivatalosan”; miközben a becsült részarányuk már csak 7,9% [!] lenne, elvileg ugyanazon népességben belül.

A szakértők által kidolgozott négy variánst a miniszterelnök felkérésére Dr. Vladimír Slavík, a „békekonferenciára való felkészülés hivatalának” vezetője²⁹ mutatta be az ülés megnyitását követően. Elmagyarázta, hogy a variánsok úgy jöttek létre, hogy az egyes részterületek szakértői saját szempontjaik alapján összeállították, hogy szerintük „mi mindennek” kellene a létrehozandó államhoz tartoznia. Így azonban túlságosan kiterjedt határok jöttek volna létre, amit a figyelembe vett szempontok mérlegelésével igyekeztek korrigálni.

E tanulmány keretein belül nincs elegendő tér arra, és nem is szükséges, hogy a tárgyalás egész menetét és az egyes variánsokat teljes részletességgel ismertessem. Csak a tervezett szlovák–magyar határszakaszra, azon belül is elsősorban annak nyugati részére fókuszálok. A hivatalvezető a négy tervezet előnyeit és hátrányait négy szempont szerint taglalva mutatta be. A szakértők nemzetiségi, gazdasági, „közlekedés-politikai” és stratégiai megfontolások alapján értékelték a területi követelések lehetséges változatait.

Dr. Slavík értelmezésében az első változat azt képviselte, amit a „*cseh államnak elengedhetetlenül birtokolnia muszáj*”, a negyedik pedig azt, amit „*a cseh állam idegen elemekből még túlságos leterhelés nélkül*” elbír. A szakértői bizottság a közbülső: második, vagy harmadik változatot tartotta a legmegfelelőbbnek.

Saját, figyelembe vett szempontjaink szerint, vagyis az akkor még jövődöbeli Szlovákia déli határaitra vonatkozó javaslatokra és megjegyzésekre fókuszálva fogalom össze az előterjesztés lényegét.

---

29 A jelentős anyagi eszközök fölött rendelkező hivatal felállításáról még 1918 novemberének végén döntött a kormány (Hronský 2014, 111. p.), Dr. Vladimír Slavíkot 1918. november 1-i hatállyal nevezték ki az élére. https://www.mzv.cz/brussels/cz/o_velvyslancevi/historie_a_osobnosti_diplomacie/zivotopisy_velvyslancu/vladimir_slavik.html A hivatalvezető – egyebek mellett – a szakértői csapat verbuválásával és működésének koordinálásával volt megbízva. Titkárként aztán az 1919 elején Párizsba utazó cseh tárgyalódelegáció tagja lett. Az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumában elérhető forrásokban Vladimír Slavík, a küldöttség titkárságának vezetője, Jindřichův Hradec-i ügyvédként szerepel. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/pg_56

1. táblázat. A párizsi békekonzferencián előterjesztendő csehszlovák területi követelések változatai [I–IV.] és azok lehetséges következményei az új állam népességének nemzetiségi összetételére.³⁰

		A	B	C	D	E	F	G
I. variáns		Hivatalos adatok			Becsült adatok*			
		nemzetiség	fő	%	fő	%	eltérés	%
	1	Összlakosság	13 850 559					
	2	Csehek és szlovákok	8 069 572	58,0	9 070 000	65,0	1 000 428	12,40
	3	Ruszinok	414 902	3,0	445 000	3,0	30 098	7,25
	4	Lengyelek	310 000	2,0	330 000	2,0	20 000	6,45
	5	Németek	3 668 000	26,0	3 160 000	22,8	-508 000	-13,85
	6	Magyarok	1 210 000	8,7	800 000	5,8	-410 000	-33,88
	7	Σ	13 672 474	97,7	13 805 000	98,6	132 526	0,97
8	eltérés	178 085	1,3	-45 559	-25,6	-45 559	-25,6	
II. variáns	1	Összlakosság	14 430 000					
	2	Csehszlovákok	8 075 000	55,9	9 090 000	63,0	1 015 000	12,57
	3	Ruszinok	423 000	2,9	455 000	3,0	32 000	7,57
	4	Lengyelek	423 000	2,9	450 000	3,0	27 000	6,38
	5	Németek	3 977 000	27,5	3 450 000	23,9	-527 000	-13,25
	6	Magyarok	1 368 000	9,5	945 000	6,5	-423 000	-30,92
	7	Σ	14 266 000	98,7	14 390 000	99,4	124 000	0,87
	8	eltérés	164 000	1,1	-40 000	-24,4	-40 000	-24,4
	III. variáns	1	Összlakosság	14 821 000				
2		Csehszlovákok	8 080 000	54,5	9 100 000	61,0	1 020 000	12,62
3		Ruszinok	423 000	2,8	455 000	3,0	32 000	7,57
4		Lengyelek	566 000	3,8	600 000	4,0	34 000	6,01
5		Németek	3 991 000	26,9	3 460 000	23,0	-531 000	-13,30
6		Magyarok	1 598 000	10,7	1 650 000	7,9	52 000	3,25
7		Σ	14 658 000	98,7	15 265 000	98,9	607 000	4,14
8		eltérés	163 000	1,1	444 000	272,4	444 000	272,4

30 A békedelegációra kiutazó szakértői csoport számításai alapján; általuk bemutatva az 1919. január 2-ai prágai kormányülésen. (A hivatkozott dokumentumgyűjteményben közzétett számsorok alapján szerkesztett áttekinthető táblázat. [Kiegészítve a megadott szám adatok összegzéseivel és azok eltéréseivel ((halvány)szürke színű sorok és oszlopok)] [D8 = D7-B1; F8 = F7-B8; E8 = (D8/B8)*100; G7 = (B7/F7)*100]

IV. variáns	1	Összlakosság	15 995 000					
	2	Csehszlovákok	8 088 000	50,5	9 110 000	57,0	1 022 000	12,64
	3	Ruszinok	423 000	2,6	455 000	2,8	32 000	7,57
	4	Lengyelek	1 154 000	7,2	1 300 000	8,0	146 000	12,65
	5	Németek	4 539 000	28,3	3 910 000	24,4	-629 000	-13,86
	6	Magyarok	1 617 000	10,0	1 180 000	7,4	-437 000	-27,03
	7	Σ	15 821 000	98,6	15 955 000	99,6	134 000	0,85
	8	eltérés	174 000	1,1	-40 000	-23,0	-40 000	-23,0

Forrás: Dejmek–Kolář, 2001, pp. 133–134.

*a nemzetiségek tényleges száma alapján [„Odhady dle skutečných poměrů národností.”]

I. Az első variáns magyar fennhatóság alatt hagyta volna Csallóköz nagyobbik részét (Pozsony szűkebb környezetét leszámítva); A Vág-Duna torkolatától, vagyis Komáromtól keletre azonban a Duna képezte volna a határt, vélhetően az Ipoly-torkolat környékéig. Itt az irat homályosan fogalmaz. Az onnan keletebbre fekvő szakasról a jegyzőkönyvből csak annyi derül ki, hogy a diósgyőri szénmedencét, illetve a miskolci csomópontot magyar kézben hagyná. Dr. Slavík – és a szakértők – értelmezése szerint azonban ez kedvezőtlenül befolyásolná a Kassa és a Duna közti összeköttetést és a déli határ védelmét.

II. A második változat stratégiailag jobb déli határt jelent, mert Pozsonytól keletre, egészen Vácig a Dunára alapul, komáromi hídfővel a jobb parton. Váctól keletre, az ottani szlovák [nyelv]szigeteket is magába foglalva, a Bükk hegység irányába folytatódik, Miskolc azonban magyar fennhatóság alatt marad. Itt az előterjesztő megjegyzi, hogy további kisebb kiigazítások is elképzelhetők; például a nógrádi szénmedencék és az esztergomi hídfő bekebelezésével.

III. A harmadik variáns témánkat érintő legfontosabb eltérése, hogy a miskolci vasúti csomópont birtokba vételével biztosítja a Kassa és a Duna közti összeköttetést. Slavík tolmácsolásában: „Ez a lehetőség gazdaságilag rendkívül előnyös, anélkül, hogy túl sok idegen lakossággal terhelne. Elengedi a Miskolc–Sátoraljaújhely vonalat, amivel megszabadul 120 000 magyartól.”³¹ (Dejmek–Kolář 2001, 133. p.)

IV. A negyedik variáns a Visegrádtól délre fekvő szlovák települések, valamint a Miskolc–Csap közötti vasútvonal megszerzésével is számol, ami gazdasági és stratégiai szempontból ideális megoldást jelentene, viszont megfontolandóan veszélyes mértékben emelné meg az idegen lakosság számát.

Az előterjesztés nyilván elég hosszadalmas lehetett, akár a négyórás délelőtti ülés egyharmadát is meghaladhatta. Az utólag szerkesztett jegyzőkönyv tanúsága szerint Dr. Slavík egyedül, a jelen levő szakértők segítségét igénybe nem véve, megszakítás nélkül

31 „Vypouští trať z Miškovců do nového Města pod Šahorem⁶¹ [végjegyzet: „⁶¹ Rozumí se {értsd} Sátoraljaújhely (Nové Mesto pod Šiatorem)“], čímž se zbavuje 120 000 Maďarů.”

mutatta be a szakértői anyagot. Nincs írásos nyoma annak, hogy Dvorský bármiben is kiigazította vagy kiegészítette volna az előadást. A dokumentum szövegében térképek bemutatására nincs utalás, hozzá mellékletek csatolva a hivatkozások szerint nem voltak. Ez persze még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a helyszínen esetleg valamilyen falitérkép(ek)et is használhattak a bemutató során.

A kibontakozó vitában a délelőtt folyamán mintegy 20 hozzászólást jegyeztek fel. A jelen levő miniszterek közül a kormányfő mellett a legtöbbször, három alkalommal még a pénzügyminiszter hozzászólását rögzítették.³²

A diskurzust egyébként a vasutakat felügyelő miniszter nyitotta, és azonnal a keleti – jövődöbéli szlovákiai – határok kérdéséhez kapcsolódva jegyezte meg, hogy a Vác és Hatvan között tervezett, szerinte egy éven belül végrehajtható fejlesztések (kétvágányúsítás) miatt feltétlenül ragaszkodni kell a miskolci vasúti csomópont megszerzéséhez, mert azzal, Lvovhoz kötődve, a kelet–nyugati forgalom ellenőrzésének „gazdasági uraivá lennénk”.

Csak ez után a – még a felvázolt *maximális* igényeken is *túlmutató* területi követelések mellett kardoskodó – „vitaindító” hozzászólás után ragadta magához a szót Karel Kramář miniszterelnök, aki – nyilván az előzőleg elhangzottakra is válaszolva – rögtön a „magyarkérdés” feszegetésével kezdte. Aggodalmának adott hangot a magyarok túlságosan nagy szlovákiai részaránya miatt, igaz, rögtön kitért arra is, hogy az Esterházy- és Pálffy-birtokokra alapozható kolonizáció, vagyis „külföldi szlovák nép” hazatelepítése révén ez a probléma kezelhető. Mindenesetre, ahogy fogalmazott, „...azért nem mehetünk olyan messzire, hogy a szlovák elem Szlovákiában talán csak alig érzékelhető többséget alkosson majd”.³³ (Dejmek–Kolář 2001, 134. p.) Ez után a kolonizáció mielőbbi beindítását sürgette, s megjegyezte, hogy az ő nézete szerint a kelet–nyugati összeköttetést a Kassa–Bohumín-vasútvonalon „muszáj majd vezetnünk”.

Feltűnő, hogy már itt, a vita korai szakaszában dr. Božinov úr máris maga ragadta meg a szót, jelezvén, hogy a kormány párizsi külügyi hivatala – tehát Benešék – értesülései szerint milyen erős az amerikai szlovákok körében a hazatelepülés iránti vágy.

Jellemző mozzanat az is, hogy utána a miniszterelnöknek kellett újra mederbe terelnie a csapongani kezdő vitát, felhívva a figyelmet arra, hogy nagy jelentőségű elvi kérdésekben kell döntenünk. Nevezetesen, hogy lemondhatnak-e a tárgyalások során a történelmi Cseh Királysághoz tartozó területekről. (A továbbiakban e viharos hozzászólásokat kiváltó kérdés megtárgyalásának részletes bemutatásától eltekintünk.)

32 A jegyzőkönyv alapján mindösszesen három miniszter szemlélte teljes tétlenségben a vitát. A feljegyzések szerint Karel Prášek (földművelésügyi tárca; Cseh-morva Agrárpárt), František Soukop (igazságügy; Szociáldemokrata Párt) és Lev Winter (szociális jóléti tárca; Szociáldemokrata Párt) miniszterek sem délelőtt, sem délután semmiféle érdemleges megjegyzéssel nem szóltak hozzá a diskurzushoz.

33 „...proto ale přeče nesmíme jíti tak daleko, aby slovácký element na Slovensku tvořil snad jen nepatrnou majoritu.”

A feladatként megjelölt kitüntetett jelentőségű kérdéskörre rátérve, az első, rövid hozzászólást követően a miniszterelnök fontosnak tartotta, hogy néhány nagyon fontos körülményre ismét felhívja a figyelmet: „...a párizsi külügyi hivatalunk hírei szerint a németek és a magyarok nem lesznek képviselve a békekonferencián, tehát velük nem lesz tárgyalás. A feltételeket diktálják majd nekik, és csak rajtunk áll, hogy előterjesszük a követeléseinket.”³⁴ (Dejmek–Kolář 2001, pp. 132–133. [k. t.]

Ezen a ponton aztán újra dr. Božinov úr követte, a nap folyamán előadott leghoszszabb és legérdekesítőbb hozzászólásával, amivel a jelek szerint a fentiek mellett legfontosabb – feltétlenül figyelembe veendő – összefüggésekre szerette volna felhívni a jelenlevők figyelmét. „...csak azt antanttal lesz tárgyalás, és annál az a tendencia, hogy Németország és Ausztria a lehető leggyöngébben kerüljön ki a béketárgyalásokról. Így például néhány befolyásos párizsi szereplő egyenesen Bécs annexiójára szólít fel bennünket. Helyzetünk a béketárgyalásokon körülbelül olyan lesz, hogy nagyon sok mindent fognak felajánlani a számunkra, és nekünk arra kell majd rámutatnunk, hogy mi az, amit gazdasági és politikai megfontolásokból már nem vehetünk át az államunkba.”³⁵ (Dejmek–Kolář 2001, pp. 132–133.)

Azt hiszem, a fent idézett mondatok kitűnően illusztrálják az adott történelmi pillanatban magát teljes joggal győztes helyzetben levőnek tekintő fél valóságértelmezésének jellemzőit. Magabiztos: a közeljövőben várható döntések alternatíváinál – biztosnak érzett reményeibe kapaszkodva – széles kínálat közül, saját szabad elhatározása szerinti választás lehetőségében bízó hang ez. Sőt, bizakodása arra épül, hogy legfontosabb ellenfeleinek – a legyőzöttek szerepében – nem lesz semmiféle beleszólásuk a dolgok alakulásába: kész tények elé lesznek állítva, ami egyúttal azt is jelenti, hogy semmiféle akadálya nem lehet a győztesek kezdeményező fellépésnek. Nyilvánvalóan ennek az attitűdnek a súlykolása mögött a majdani béketárgyalásokon való fellépés „alaphangulatának” a megteremtése állhatott. A kormányülésen a jelek szerint elsősorban ezt a szerepet játszó személy politikai háttérének és kapcsolatrendszerének ismeretében megkockáztatható, hogy a döntéshozók ilyen irányú hangolásában, motivációik befolyásolásában a jelen nem levő külügyminiszter, Edvard Beneš „üzenete” nyilvánul meg. Hogy aztán ezek a vita során többször adagolt impulzusok miképpen rezonáltak a megcélzott politikusi elmékben, az már más kérdés.

34 „...dle zpráv našeho zahraničního úřadu v Paříži **Němci a Maďaři na konferenci mírové zastoupení nebudou a že tedy s nimi jednáno nebude.** Podmínky jim budou diktovány a je jenom na nás, abychom kladli své požadavky.”

35 „...vyjednáváno bude jen s Dohodou, a u té je tendence aby Německo a Rakousko vyšlo z mírového jednání co nejslabší. Tak např. v Paříži někteří vlivní činitelé nás přímo vyzývají k anexi Vídne. Naše postavení na mírovém jednání bude asi takové, že nám bude nabízeno velmi mnoho a my že budeme muset poukazovat, co z hospodářských a politických důvodů do svého státu převzít více nemůžeme.”

A délelőtti vita további részeit nagy vonalakban ismertette elmondható, hogy hozzá-
szólók gondolkodását leginkább mégiscsak a miniszterelnök intése határozta meg: a
szó elsősorban a Cseh Királyság területi épségének a feltétlen megtartása, a németek
és a lengyelek várható reakciói és a statisztikai adatok megbízhatósága körül forgott.
A hozzászóló „baloldali” miniszterek³⁶ megjegyzései inkább mérséklőleg hatottak, óva-
tos modorban a lehetséges nehézségekre hívták fel inkább a figyelmet. A miniszterel-
nök konzervatív nacionalista párttársa,³⁷ Alois Rašín pénzügyminiszter náluk sokkal
kezdeményezőbbre hangolt hozzászólásokkal állt elő.

Az ő egyik javaslatához, ami konkrétan egy, a történelmi határokhoz való ragaszkodás
elvé alapján *vitatható* terület – Hlubčicko³⁸ – lengyelektől való „elvétele” mellett
érvelt, köthető az ülés során feljegyzett egyetlen olyan momentum, amikor Dvorský (és
a jegyzőkönyv tanúsága szerint Malíř is) a porondra lépett. Dvorský és társa elmagya-
rázták, hogy a térségben nincsenek cseh kisebbségek; amellett érveltek tehát, hogy ne
különbözzenek össze a lengyelekkel az akkor már csaknem kétszáz éve Szilézia része-
ként számon tartott város és környékének megszerzése érdekében. Okkal vonható le
tehát a következtetés, miszerint Viktor Dvorský teljes mértékben tudatában volt az *etni-
kai elv* figyelembe vétele súlyának és jelentőségének. Nem ragaszkodott feltétlenül a
történelmi jogon „járó” területekhez – legalábbis ekkor, és a formálódó Lengyelország
vonatkozásában.

Jellemző, hogy amikor a vita egy pontján némi lengyelelles hangulat kezdett
kibontakozni – maga a miniszterelnök titulálta „fortélyossága” miatt veszélyesnek a
„lengyel elemet” –, Dr. Božinov újra szükségét érezte, hogy megszólaljon. Igaz, felemá-
san. Egyrészt mérséklőleg: csatlakozott Rašín pénzügyminiszternek a lengyelek szán-
dékáival kapcsolatos optimizmusához; másrészt viszont megosztott a résztvevőkkel
egy történetet Franciaországból, ahol állítólag két tésini lengyel katona, amikor megtil-
tották számukra, hogy a cseh légióba lépjenek, öngyilkosságot követett el.

Mindezekről a kitérőktől függetlenül több miniszter is úgy nyilatkozott, hogy a
„középső” változatokat érdemes preferálni, de nem kéne megkötni a tárgyalódelegáció
kezét: jobb lenne szabad mozgásteret engedni az alkufolyamatban a külügyminiszter-
nek, hogy ne gyengítsék a pozícióját egy szigorú kormányhatározattal.

Maga Kramář a megbeszélések folyamán egyfajta bizonytalanságról tett tanúbi-
zonytságot. A vita közepén még meglehetősen hevesen érvelt amellett, hogy a magya-

36 Václav Klobučák (nemzetvédelmi miniszter); Jiří Stříbrný (posta- és távközlési miniszter);
Bohuslav Vrbenský (népélelmezési miniszter) – mindhárman szocialista pártiak; Gustav
Haberman (iskolaügyi miniszter), Csehszláv Szociáldemokrata Munkáspárt.

37 Česká státoprávní demokracie – „Cseh Államjogi Demokrata” párt.

38 Głubczyce – Hlubčice (ném. Leobschütz): Morvaország és Szilézia határán fekvő, napjaink-
ban a lengyelországi Opolei vajdasághoz tartozó település. 1743-ig a Cseh Királysághoz tar-
tozott, akkor Poroszországhoz került.

roktól nem kell tartani³⁹ és ezért a Csallóköz „elvételét” stratégiai és politikai okokból fontosnak tartotta a délszlávokkal való közvetlen kapcsolat, a Duna „megszállása” és a Pozsonnyal⁴⁰ való „összeköttetésünk” biztosítása érdekében. Sőt, kifejtette, hogy a Miskolctól keletre eső térség megszerzésétől sem tart, mert reméli, hogy a szlovákiai viszonyok rögvest megváltoznak, amint ott uralkodó tényezőként „megjelenünk”.

Ehhez képest a délelőtti ülés vége felé közeledve egyrészt megszavaztatta az üléssel azt a javaslatát, hogy ne engedjék meg a Nemzetgyűlés külügyi bizottságának egy deputáció Párizsba küldését. Másrészt némiképp meglepő módon úgy foglalta össze az elhangzottakat, miszerint a kormány a második és a harmadik variáns „bizonyos eshetőségeinek kombinációját” javasolja. Kijelentette, hogy a Cseh Királyság területéből – „talán Ašsko kivételével”! – nem engedhető el semmi. Ez alatt nyilván a németekkel való lehetséges alkukat értette. Áttekintette a csekély mozgásteret a lengyelekkel várható alkudozásokban, majd rátért „Szlovákia déli területeire”. „...a Csallóköznek a mi területeinken **kívül** kell maradnia, és a határnak a [Pozsony alatt] bal-Duna-ág déli partján kell haladnia. A délkeleti határszakasz legyen körülbelül úgy vezetve, amint azt a harmadik variáns tartalmazza, [kiegészítve] Miskolc megszerzésével. Emellett a határ mellett csak akkor tartsunk ki, ha a szlovákok is úgy fogják akarni.”⁴¹ (Dejmek–Kolář 2001, 137. p.)

Evvel a délelőtti ülés berekesztetett.⁴²

3.2. „Úgy tűnik, a magyaroktól erőnkön fölül akarunk elvenni...”⁴³

A jegyzőkönyv tartalmi ismertetéséből is kitetszhet, nem egészen világos, hogy pontosan mi készíthette Karmář miniszterelnököt a vitában is kifejtett álláspontjának megváltoztatására a Csallóköz hovatarozását illetően. Ha a vita leirata pontos, akkor mintegy a „saját szakállára” vont le – talán a miniszterek óvatoskodó hangulatából adódó benyomásai miatt – a szükséges következtetést.

39 „Co se týče Maďarů, ti nejsou element kulturně silnější než my.” – „Ami a magyarokat illeti, ők kulturálisan nem erősebbek, mint mi.” (Dejmek–Kolář 2001, 135. p.)

40 Ekkor – még -: Prešporok.

41 „Pokud se týče jižní hranice Slovenska, má Velký Žitný ostrov zůstatí mimo naše území a hranice měla byt jítí po jižním břehu levé ramene dunajského. Jihovýchodní hranice budiž vedena asi, jak udává varianta třetí, ale ještě se zabráním Miškovců, a na této hranici má se státi jen tehdy budou-li si jí přát Slováci.”

42 Megjegyzendő, hogy még a miniszterelnöki összefoglaló előtt dr. Božinov még egyszer magához ragadta a szót, és a jelenlevők „legszigorúbb” diszkrécióját kérte az elhangzottakat illetően, amiről még a parlamentben sem szabad tárgyalni. A jelenlevők egyetértésüket nyilvánították a kéréssel. Hogy mennyire igazodtak ehhez a kéréshez, az már más kérdés...

43 Tomáš Garrigue Masaryk, köztársasági elnöknek a csehszlovák kormány 1919. január 2-án tartott ülésén lejegyzett szavai. (Dejmek–Kolář 2001, 140. p.)

Számunkra a legfontosabb hozzáfűzhető észrevétel mindenesetre az, hogy a „dunai határ” egyik atyja, Viktor Dvorský a helyszínen semmilyen nyomot hagyó formában nem nyilvánította ki ellenvetését a „dunai határ” koncepciójának ilyen sajátos értelmezése miatt.⁴⁴ A magam részéről arra véleményre hajlok, hogy nyilván nem érthetett egyet a miniszterelnök váratlan húzásával, de mindenesetre úgy ítélhette meg a dolgok állását, az adott pillanatban nincs módja arra, hogy a kialakult helyzeten változtasson.

Az leszögezhető, hogy a három nappal később, 1919. január 6-án, hétfőn útra kelő népes tárgyalódelegáció szakértőjeként már bőven nyílhatótt lehetősége ilyen irányban befolyásolni a dolgokat, annál is inkább, mivel tudható, hogy a küldöttség élén Párizsba utazó Kramář és ott őket fogadó Beneš között „bizonyos kérdésekben” már a békekonferencia ideje alatt komoly nézeteltérések támadtak.⁴⁵ Ezek egyik forrása lehet ez a kor hangulatát felidéző történet is, amelynek szála a kormányülés jegyzőkönyvében is fennmaradtak; „sorok közül” fellengő lenyomataiként régmúlt pillanatoknak.

Az biztos, hogy az 1919. február 5-én a béketárgyalásokra, a „tízek tanácsa” elé beterjesztett csehszlovák területi igényekben már nyoma sincs az alig egy hónappal korábbi prágai kormányülés Szlovákia déli határait illető határozatának: „Beneš úr összegzőképpen leszögezi, hogy a dunai határhoz való ragaszkodás igényeik *elvi* alapja.” (Gerő [szerk.] 1989, 136. p. [k. t.]

Nagyon röviden kitérve még a délutáni kormányülésre, megjegyzendő, hogy azon a meghívott szakértők már nem jutottak szóhoz: Dvorský és Malíř jelenléte bizonytalan, a szakértők munkáját koordináló hivatalvezető, Slavík, és dr. Boženík azonban biztosan jelen voltak, mert mindketten két alkalommal szót is kaptak az ülés folyamán.

A parlamenti képviselői klubok (pártfrakciók) vezetőinek jelenléte rányomta a bélyegét a tanácskozás folyására: a délutáni ülésen a területi kérdéseket érintő konkrétumok helyett már inkább a kialakult politikai helyzet, tehát a saját és az ellenfelek vélt pozícióinak értelmezése, illetve a születőfélben levő állam jövőbeni jellegét illető elképzelések voltak a viták középpontjában.

44 Hronský (2014), könyvének a dunai határ létrejöttét taglaló fejezetében (*Strategická hranica na Dunaji*, pp. 122–127.) egyrészt röviden ismerteti ennek az ülésnek a legfontosabb momentumait (124–125. p.). Kiemeli Masaryk elnök szavait, Kramář és a többi cseh politikus aggodalmait és hezitálását (ahogy idézi: „Még az is elhangzott, hogy »...a stratégiai határ fogalmát túlértékelik...» [a Csehszlovák Szocialista Párthoz tartozó Vrbenský, népjóléti miniszter szavai]), valamint azt is, hogy egyetlen *szlovák* résztvevője sem volt ennek a „szigorúan bizalmas” ülésnek. Másrészt pedig a fejezet végi részletes elemzésében amellel érvel, hogy a „dunai határt”, azon belül Csallóköz Csehszlovákiához csatolását lényegében a tárgyalódelegáció katonai szakértőjének, Rudolf Kalhous alezredesnek a fáradszatólan ügyködése és kitartása „mentette meg”. Azt persze Hronský is jelzi, hogy Kalhous katonai-stratégiai érvekre épülő szakértői beadványai semmit sem értek volna a béketárgyalásokra kiutazó *szlovák* politikusoknak (legfőképpen talán Štefan Osuskýnak, a delegáció főtitkárnak) határozott állásfoglalásai nélkül.

45 Hronský (2014, pp. 128–130.) részletesen bemutatja ezeket a kiéleződő ellentéteket.

A miniszterelnöknek a délelőtti ülésen történtek eredményét összefoglaló, valamint a kormány álláspontját pontosító beszámolója után a nemzetgyűlés elnöke, a szociáldemokrata František Tomášek kapott szót. Az ő „hangütése” valóban megszabta az ülés irányát és hangulatát, ugyanis kifejezte abbéli félelmét, hogy az új köztársaságot majd minden irányból ellenségek fogják körülvenni, ha „...a határok kialakításánál túlságosan is elragadnak a csak a nemzeti érdekekre való hivatkozások”.⁴⁶ (Dejmek–Kolář 2001, 137. p.) Kifejtette, hogy a lengyelektől inkább tart, mint a magyaroktól, részükről ugyanis nagyon ellenséges érzületet feltételezett. Azt is tanácsolta, hogy „...hassanak rá a szlovákokra, hogy döntéseiknél csak valós gazdasági és nemzetiségi érdekek vezessék őket.”⁴⁷ (Dejmek–Kolář 2001, 137. p.)

A kormányfő később világossá tette, hogy a köztársasági elnök és a frakcióvezetők meghívására azért is került sor, mert értesültek a nemzetgyűlésnek arról a szándékáról, hogy külön deputációt küldjenek Párizsba, amit a kormány semmiféleképpen nem hagyna jóvá, viszont úgy döntött, hogy a parlamenti vezetőket beavatja a béketárgyalásokkal kapcsolatos konkrét kérdések ügyében folyó megbeszélések időszzerű állásába. Azonban emiatt is szigorú titoktartást kér a jelenlevőktől: különösen fontos, hogy a sajtó felé semmi ne szivárogon ki a kormánynak a területi követelésekkel kapcsolatban hozott döntéséről.

Az ülés vége felé Masaryk köztársasági elnök kért szót, és tartott végül egy hoszszabbra, leirata szerint közel egyórásra nyúlt összegző beszédet. Figyelemre méltó Masaryk „hangja”. Az előtte szólók megnyilatkozásaihoz képest lejegyzett szavaiból vitathatatlan tekintély, felkészültség, áttekintés, egyfajta szellemi erő sugárzik. Azért még így is tesz néhány – utólag – meghökkentő megállapítást, például a lengyelek és a magyarok(!) – akiket többször is így együtt említ – addigi sikeres franciaországi propagandájáról, agitációjáról, amivel szemben a „miénk” – mondja ő – „még nem kész”. Nyilván ebből a felvezetésből is következett az előterjesztett javaslata a saját propaganda további szükséges megerősítésére. Azt már beszéde elején leszögezte, hogy Párizsban nagy „agitációs apparátusra” lesz szükség. Az állítólagos párizsi magyar propagandasikerekre való hivatkozáshoz hasonlóan meghökkentő a hosszabban kifejtett megjegyzése arról, hogy mennyire tökéletlen még az ország földtani felmérése. Nehezen érthető, hogy miért bonyolódott bele a kissé terjengős fejtegetésbe a terítéken levő ügytől látszatra elég távol eső részlet kapcsán.

A tárgyat érintő gondolatmenetének veleje az a kijelentése, miszerint „...vagy nemzetiségi, csehszlovák politikát akarunk folytatni, vagy a mérsékelt nemzeti politika mellett külpolitikát is, és ezzel államunkból valamiféle Svájc-hoz hasonlót alkotni.”⁴⁸

46 „...bojí se, že budeme obklopeny ze všech stran nepříteli, dáme-li se při tvoření hranic příliš unésti jen důvody národními.”

47 „...radí ale přece, aby působeno bylo na Slováky, aby se při svém rozhodování dali vést jen opravdovými zájmy hospodářskými a národními.”

48 „...buď chceme dělati politiku národnostní, čechoslováckou, nebo politiku vedle mírně národnostní také mezinárodní a udělati z našeho státu něco podobného, jako je Švýcarsko.”

(Dejmek–Kolář 2001, 140. p.) A dilemma felvázolása után rögtön kijelenti azt is, hogy az előterjesztett variánsok közül a *mérsékelt* programra hajlik. Ezen a ponton hangzik el egy különös mondata: „Úgy tűnik, hogy a magyaroktól erőnkön felül akarunk elvenni, amit nem tanácsolnék.”⁴⁹ (uo.) Feltűnő ez a megfontoltságot tükröző gondolat. Igaz, ugyanígy a németekkel szemben is nyomatékosan kéri a határozott, de *igazságos* fellépést, mert avval „imponálnának” nekik a leginkább. Beszéde zárását azonban ismét a magyarkérdésnek szenteli és megint csak óvatosságra int: „A magyarok csak nyolcmillió nemzet, tőlük nem szabad sokat elvennünk.”⁵⁰ (uo.)

3.3. Következtetések

Összegezve a jegyzőkönyv alaposabb átolvasásából levonható következtetéseket, megállapítható, hogy – „magyar szemszögből”: a „szétszakítottak” lehetséges közelítési felől – nem kevés meglepő és elgondolkodtató elem rajzolódik ki ennek a tanácskozásnak a lejegyzéséből.

Egyelőre azt a legfontosabb – személyes benyomást – emelném ki, miszerint e szöveg révén mintha bepillantathatnánk a „győztesek egymás közt” zajló diskurzusába, aminek legfeltűnőbb sajátossága, száz év távolából is jól érzékelhetőnek tűnően: a bennük még ekkor kétségtelenül kitapintható sajátos szorongás, bizonytalanság, tétovaság. Túlságosan közel a „legyőzött” ellenfelekhez; mintha nem érzékelnék még a *győzelem* valódi méreteit és mértékét: *mértéktelenségét*. Párizsból már ekkor minden másképpen látszott.

1. Furcsa, de mindebből az a következtetés adódik, hogy ha csak rajtuk (értsd: az „otthoni”, épp hatalomra jutott cseh politikusokon) múlna: „feltétlenül” *tárgyalnának*, még ha a győzelem jogán nyilvánvalóan ők maguk szeretnék megszabni – a kereteket.⁵¹

A diskurzusban több megnyilatkozó szereplő, és persze különösen a valóban államférfiúi „zárszót” összegző Masaryk részéről újra és újra felsejlik az igény és törekvés a *méltányosságra*. Azt kell megállapítani, hogy ezek a megnyilatkozó, vegyesen: kipróbált és újonc politikusok nem azonosítják magukat – ekkor még – teljesen a feltételeket diktáló, kérlelhetetlen *győztes* szerepével.

Ha más nem is, igazolhatja ezt a véleményt a megbeszélést „szlovák szemszögből” láttató Marián Hronský viszonyulása. Könyvében csak egy hosszabb bekezdésnyi részt

49 „Zdá se, že Maďarů chceme si nabrati nad své síly, k čemuž neradí.”

50 „Maďaři jsou národ jen osmimilionový, těm nesmíme mnoho vzíti.”

51 Bár merőben szubjektív jellegű de azért idevágó megjegyzésként nem hallgathatom el azt a benyomásomat, hogy a résztvevők helyenként szinte hašeki vagy hrabali pillanatokat idézve sűtnek el lapos közhelyeket, idéznek „bismarcki” szellemességeket, vagy kapaszkodnak vaskos előítéletekbe: mintha csak Prága belvárosában, egy sörözőben múlatnák az időt, békésen diskurálva. Néha a saját naivitásukba bonyolódnak: „a németek *lényegében* nem rosszak”, csak hát az utóbbi időkben megrontotta őket az osztrák bürokrácia és a vezérkar; fejtegette dr. Hruban, portfólió nélküli, morvaországi katolikus néppárti miniszter, közvetlenül Masaryk elnök „zárszava” előtt. Tényleg ideje volt már asztalt bontani.

szentel a kormányülésen történetek árnyaltabb bemutatásának és egyet az értelmezésének (Hronský 2014, pp. 125–126.), de még így is, vagy pont ezért, a hűvösen távolságtartó, lakonikusnak szánt ismertetés szavai mögül egyértelműen kicseng a nehezeltetés. Adódik az összevetés, ami aztán valamennyire ki is bontakozik könyvének további részeiben. Az egyik oldalon a „jó, régi, monarchiabeli” reflexek szerint tétován habozó, mérlegelgető, legfeljebb ravaszkodó *rég*i világ téblábol, mintegy a múltja foglyaként; míg a másikon, ott, messze Párizsban: az „Új Európa” diadalmas, dinamikus delimitálói – elszántan munkálkodva a jövő építésén.

2. A másik levonható következtetés nem kevésbé meghökkentő, bár inkább érthető és talán indokolhatóbb. Azt állapíthatjuk meg a jegyzőkönyvbeli megnyilatkozásokat áttekintve, hogy az ott szereplők többségükben nagyon keveset vagy szinte semmit nem tudnak Magyarországról. Az ország valós belső viszonyairól, lehetőségeiről és korlátairól általánosságban; de ugyanígy arról sem, hogy történelmi „szomszédjuk” miféle szakadékba zuhan bele akkor éppen. Sejthető, hogy bár valamivel többet, „ezt-azt” tudnak „a” szlovákokról, de ezek is inkább homályos vagy bizonytalan benyomások lehetnek, mintsem kiterjedt, valós és alapos ismeretek. Említésüknél a legtöbbször mintha egy távoli, igazából ismeretlen rokonként hivatkoznának rájuk. Ami azért mégiscsak furcsa egy közös állam megszületésének *történelmi* jelentőségű napjaiban.

(A tanulmány záró részét a következő lapszámunkban közöljük.)

Irodalom

- Ablonczy Balázs 2005. *Teleki Pál*. Budapest, Osiris.
- Ablonczy Balázs 2015. *Trianon-legendák*. Budapest, Jaffa.
- Bokes, František 1945. *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Martin, Matica Slovenská.
- Chodějovský, Jan 2010. *Viktor Dvorský (1882–1960)* http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/2010/01/pdf/AB1_10_WEB.pdf [utolsó letöltés: 2020. 02. 04.]
- Chodějovský, Jan (ed.) 2017. *Pariž 1919 – Mírová konference očima poradců československé a polské delagace*. Praha, Lidové noviny.
- Cholnoky Jenő–Bartucz Lajos–Prinz Gyula–Teleki Pál 1936–1938. *Magyar föld, magyar faj*. I–IV. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Dejmek, Jindřich–Kolář, František (eds.) 2001. *Československo na pařížské mírové konferenci 1918 – 1920*. sv. I. (listopad [XI.] 1918 – červen [VI.] 1919). Dokumenty československé zahraniční politiky. Praha, Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova v Praze, Historický ústav Akademie věd ČR, Karolinum.
- Dulovič, Erik 2018. „Nelze-li zachovati dosavadní hranici...” K účasti českých vedcov pri riešení československo-poľského územného sporu o Oravu a Spiš v rokoch 1918–1920. *Slovanský přehled/Slavonic Review: Journal for the History of Central, Eastern and Southeastern Europe*, 104. évf. 2. sz. pp. 245–277.

- Ferenčuchová, Bohumila 1999. Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Rokovania o hraniciach Československa v prvej fáze mierovej konferencie v Paríži roku 1919. In Švorc, Peter–Harbul'ová, Lubica (eds.) *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848-1918. Zborník venovaný prof. PhDr. Michalovi Danilákovi, CSc. k jeho 65. narodeninám*. Prešov, Universum, pp. 236 – 251.
- Fodor Ferenc 2006. *A magyar földrajztudomány története*. Budapest, MTA FKI.
- Gerő András (szerk.) 1989. *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867, A trianoni béke – 1920, A párizsi béke – 1947*. Budapest, Göncöl Kiadó.
- Hajdú Zoltán 2000: *A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés. 1918–1920. Kisebbségkutatás, 9. évf. 2. sz. pp. 224–233.*
- Horváth, Vladimír–Rákoš, Elemír–Watzka, Jozef (eds.) 1977. *Bratislava, hlavné mesto Slovenska. Pripojenie Bratislavy k Československej republike roku 1948-1919*. Bratislava, Obzor.
- Houdek, Fedor 1931. *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava, Prúdy.
- Hromádka, Ján 1943. *Všeobecný zemepis Slovenska*. Bratislava, SAVU.
- Hronský, Marián 1998. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava, Národné literárne centrum.
- Hronský, Marián 2011. *Trianon. Vznik hraníc Slovenska a problémy jej bezpečnosti (1918–1920)*. Bratislava, Veda.
- Jeleček, Leoš–Chromý, Pavel–Martínek, Jiří 2007. Vývoj geografie na Univerzitě Karlově v kontextu české geografie od poloviny 19. století. *Geografie. Sborník České Geografické Společnosti, 111(4)*, pp. 343–367.
- Kolář, František 2004. Jednání o československo-maďarské hranice na mírové konferenci v Paříži roku 1919. *Historické štúdie SAV, č. 43.*, pp. 65–78.
- Korčák, Jaromír 1938. *Geopolitické základy Československa a jeho kmenové oblasti*. Praha, Orbis.
- Krajčovič, Milan 1998. K politickým dejinám sankcionovania hraníc Slovenska. In Haraksim, Ludovít (ed.): *Národnosti na Slovensku*. Bratislava, Veda, pp. 39–58.
- Lauko, Viliam–Kasala, Karol 2009. *Teória a metodológia regionálnej geografie*. Bratislava, Kartprint.
- Lauko, Viliam–Tolmáči, Ladislav–Križan, František–Gurňák, Daniel–Cákoci, Rastislav 2013. *Geografia Slovenskej republiky. Humánna geografia*. Bratislava, GeoGrafika.
- Lauko, Viliam–Gurňák, Deniel 2013. Vývoj územia a hraníc Slovenska. In Lauko, Viliam & kol.: *Geografia Slovenskej republiky – Humánna geografia*. Bratislava, GeoGrafika, pp. 8–30.
- Lukniš, Michal 1972. Vývin územia a zemepisného poznávania Slovenska. – In *Slovensko I. – Príroda*. Bratislava, Obzor, pp. 9–13.
- Lukniš, Michal & kol. (eds.) 1974. *Slovensko II. – Ľud*. Bratislava, Obzor.
- Martínek, Jiří 2003. Česká geografie a vznik Československa. In Kostlán, Antonín (ed.) *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR, pp. 97–104.
- Martínek, Jiří 2011. Viktor Dvorský (1882–1960) In *Biografický slovník českých zemí*. 14, Praha, p. 459. http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DVORSK%C3%9D_Viktor_22.9.1882-26.11.1960 [utolsó letöltés: 2020. 02. 02.]
- Papers Relating to The Foreign Relations of the United States: 1919 The Paris Peace Conference, I–XIII.*, Washington 1942–1947. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv03/> [utolsó letöltés: 2020. 02. 02.]

- Petranská Rolková, Natália (ed.) 2014. *Zápisnice Klubu slovenských poslancov I. (1918 – 1919)*. Bratislava, Národná rada Slovenskej republiky.
- Popély Gyula 2010. *Felvidék, 1914 – 1920*. Budapest, Magyar Napló–Fókusz Egyesület.
- Romsics Ignác 2007. *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris.
- Romsics Ignác 2014. Trianon okai. A szembenézés narratívái a magyar történelmi gondolkodásban. *Hadtörténeti Közlemények*, 127. évf. 3. sz. pp. 663–691.
- Simon Attila (szerk.) 2019. *Csehszlovák iratok a magyar-szlovák államhatár kijelöléséhez, 1918–1920*. Monumenta Hungariæ Historica: Diplomataria. 3. kötet / Trianon-dokumentumok- és tanulmányok. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.
- Szarka László 2014: A magyar békejegyzékek érvrendszere. *Rubicon*, 24. évf. 6. sz. pp. 46–52.
- Verešš, Marián 2005. *Slovensko: formovanie sa územia a národa*. Bratislava, UK.
- Zeidler Miklós (szerk.) 2008. *Trianon*. Budapest, Osiris.
- Zeidler Miklós 2018. *A magyar békeküldöttség naplója – Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA TTI.

Internetes források

- <http://www.zs-mpb.cz/plesinger-bozinov/>
- <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/karel-kramar/prehled-ministru-24667/>
- https://www.mzv.cz/brussels/cz/o_velvyslanectvi/historie_a_osobnosti_diplomacie/zivotopisy_velvyslancu/vladimir_slavik.html

GYÖRGY FARKAS

ADDITIONS TO THE HISTORY OF THE CREATION OF THE „DANUBE BORDER” I. PARALLELS AND DIFFERENCES AT CERTAIN STAGES IN THE LIVES OF TWO CENTRAL EUROPEAN GEOGRAPHERS

At the Paris peace talks, which ended the First World War, one of the cornerstones of the Czechoslovak delegation's territorial claims against Hungary was to secure the new state's „Danube border”. Viktor Dvorský, a geographical expert of the Czechoslovak negotiating delegation, played a key role in the founding of the geographical background of the arguments used to support the claim. Years later, Gyula Prinz evaluated Dvorský's argument system in a peculiarly original approach. Although the two young geographers, contemporaries, only played the role of propmen in the course of the events of 1918/19, their professional knowledge in some cases, although in different ways, but had a decisive influence on the processes, and both are mentioned in contemporary documents. By presenting and analyzing two such documents in detail, their role in the development of events at that time can be better illuminated and clarified. By comparing the careers of the two leading Czech and Hungarian geographers of the decades after the First World War and presenting in more detail the major stages of their lives, parallels can be drawn that can provide a framework for further necessary analyses that can clarify and specify to what extent and in what way do the positions of Hungarian and Slovak geography differ on the treatment of the problem and its interpretation on this important issue of common history.

Egy választójogi törvény, amely alapján sosem volt választás

Az 1939. évi XVIII. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról

---

ATTILA GODZSÁK

An Electoral Law That Has Never Been the Basis for an Election. Article XVIII of Law No. 1939 on the Election of Members of Parliament in the Southern Slovakian Territories Re-Annexed to the Hungarian Holy Crown and in the Transcarpathian Territory Returned to the Hungarian Holy Crown

Keywords: First Vienna Award, electoral law, parliamentary elections, Felvidék, southern Slovakia, Kárpátalja, Transcarpathia, Subcarpathia

---

1938 őszén Magyarországhoz visszatért az első bécsi döntés keretében a Felvidék magyarok lakta déli sávja, 1939 márciusában pedig katonai megszállás révén Kárpátalja. Magyarországon már 1939 elejétől fogva érezni lehetett, hogy időelőtti házfelosztás és országgyűlési választások lesznek, annak ellenére, hogy a kormány és az új miniszterelnök, Teleki Pál pozíciói stabilak. Azonban minél jobban közeledtek a választások, annál jobban lehetett arról hallani, hogy ez a választás a visszatérő részeket nem fogja érinteni – választói jegyzékek például nem is álltak rendelkezésre. Miután kiírták a választásokat és nyilvánossá tették a kerületi határokat május elején, már biztos volt, hogy május 28–29-én csak a trianoni országterületen lesznek választások.

Az ellenzéki pártok körében nagy csalódással fogadták a hírt. A hivatalos körök technikai okokra hivatkoztak. A visszacsatolással kapcsolatos adminisztratív munkák annyira lekötötték a közigazgatást, hogy választási előkészületekre nem maradt energia, a csehszlovák hatóságok elvitték a községi irattárakat, ezért a választói névjegyzékeket lehetetlen volt összeállítani. Azonban a valós okok az Egyesült Magyar Párt dominanciájának – illetőleg ugyanez tágabban értelmezve a kormánypárt vonatkozásában – jogos féltése s a korábbi csehszlovák választójog és a magyarországi választójog közötti különbségek. (Simon 2014, 71–72. p.)

A csehszlovák törvény esetében a választói korhatár is alacsonyabb volt és a cenzusok is megengedőbbek voltak. Ezekről részben még lesz a későbbiekben szó.

A visszacsatolások után behívásos úton hívtak be képviselőket a régi-új területekről, mely módszer egyből biztosított képviseletet a területeknek, így ez pozitívan értékelendő, azonban a „csonkaországi” választásokkal párhuzamosan ezekről a területekről csupán újabb képviselő-behívásokra került sor. A behívásokat másodjára szabályozó 1939. évi V. tc. 2. §-a alapján 1940 júniusáig országgyűlési választásokat kellett volna tartani a Magyarországhoz visszatért részekben.

Az első elképzelések szerint 1939 őszén lettek volna a választások, de ennek nem voltak a keretei továbbra sem megteremtve, így sürgető volt a törvényi feltételek megteremtése. (Simon 2014, 73. p.)

A betérjesztés

Ez ügyben terjesztett elő egy törvényjavaslatot az 1939. október 13-ai minisztertanácsban Keresztes-Fischer belügyminiszter.¹

Interpellációja szerint a választói névjegyzékek megalkotása hosszú időt vesz igénybe, így gondoskodni kell a törvénykezésről már időben. Szerinte a kérdés nem oldható meg az 1938-as magyar választási törvény kiterjesztésével az említett területre.² Továbbá külön rendelkezni kell a képviselők számáról. A belügyminiszter szerint az országban érvényben levő vegyes, azaz egyéni és lajstromos rendszer³ nem alkalmazható a tárgyalt területeken, mert a törvény értelmében az országban minden vármegye 1-1 lajstromos lista, amiken belül vannak az egyéni kerületek. A visszatért területek esetében listás kerület felállítása csak Nyitra és Pozsony k. e. e.⁴ vármegyénél és Ung vármegyénél lenne kivitelezhető, ezek teljesen újonnan újjáalakult megyék.

1 MNL OL W szekció 12 Miniszterelnökségi levéltár – Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (1867–1944) 1939.10.13. A néhány oldalas dokumentum külön oldalszámait itt nem jelöljük, jelen rész hivatkozások nélkül ezen a forráson alapul.

2 Az 1938. évi. XIX. tc. szabályozta a választójogot Magyarországon.

3 A törvény szerint minden törvényhatóság (azaz a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok) egy listás/lajstromos kerületet képeznek, ahol legalább két képviselő megválasztása indokolt a lakosságszám alapján. Így kivételt képez Budapest és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, melyek lakosságszámuk miatt három, illetőleg négy részre osztottak. A legkisebb törvényhatósági jogú városok, Sopron, Székesfehérvár és Baja is kivételt képeztek, mert azok a megyéjükkel közös listát állítottak. Így összesen 125 képviselő került be a törvényhozásba. Emellett létrehoztak 135 egyéni kerületet is, ahol egyéni jelöltek versengtek a mandátumokért. Így az ország nagy részében vegyes rendszer volt életben (hasonló a napjainkban is életben lévő magyarországi választási rendszerhez). Azonban a listás kerületet képző többmandátumos törvényhatósági jogú városokban egyéni jelöltek nem voltak, csak lajstromok, így ott az ország többi részével ellentétben egy szavazatot lehetett leadni kettő helyett. A későbbiekhez ezek fontos adalékok.

4 k. e. e.: közigazgatásilag egyelőre egyesített

A többi megye valamely eddig csonkán működő megyéhez visszatérő rész, melyek közigazgatási egységesítése részben már megtörtént. Így Keresztes-Fischer szerint „tekintettel arra, hogy területük egy részén már volt választás – ennek a rendszernek alkalmazása aránytalanságokra vezetne”. Még az újonnan alakult Ung megye kapcsán is megfontolandó volna a listás kerület hasznossága, akkor is, ha Ungvár thj⁵ várossal egyesítenék is egy lajstromos kerületben, mint Sopron megye és Sopron várossal történt. Mert még így is olyan alacsony a lakosságszám, hogy ha két listás és két egyéni képviselőt adhatna a megye, az aránytalan lenne több más vármegyével szemben. Ráadásul az 1939-ben visszatért Kárpátalján egyelőre nincsenek is törvényhatóságok, így itt már csak ezért sem lenne alkalmazható a törvény törvényhatóságokra vonatkozó passzusa.⁶

Így átmenetileg csak egyéni kerületeket lehet létrehozni indoklása szerint, kivéve Kassa thj várost, amely önálló lajstromos kerület lehet. Az 1938-as törvény feltételei eleve a vegyes rendszerhez lettek kialakítva, ezért nehéz a törvényeket a visszatérő területeken külön alkalmazni.

Végül kifejtette, külön rendelkezni kell a 1939. évi V. és VI. törvénycikkek alapján behívott képviselők mandátumának hosszáról.⁷ „Mert az említett törvénycikkek e tekintetben csak annyit mondanak, hogy a képviselők megbízatása arra az időre szól, amíg a választás meg lesz tartható.”

Keresztes-Fischer szerint nem is lehet vitás, „hogya a kérdéses rendelkezéseket nem lehet megtenni a visszacsatolt területekre vonatkozó – az említett területek jogrendszerének az ország fennálló jogrendszerébe beillesztésére szóló – törvényi felhatalmazásokra alapított kormányrendeletben, hanem azokra vonatkozóan törvényt kell alkotni”.

A belügyminiszter nem csak interpellált, hanem készített is egy törvényjavaslatot, amit bemutatott a tanácson. „A törvényjavaslat 1.§-a megállapítja a visszacsatolt területeken választandó képviselők számát, mégpedig akként, hogy a visszacsatolt felvidéki területen 26, a kárpátaljai területen pedig 11 képviselőt kell választani.” A visszacsatolt felvidéki területre eső képviselői helyeknek 26-ban megállapítása előadása szerint

5 thj: törvényhatósági jogú

6 A visszatérő Kárpátalját nem egyesítették a már bécsi döntéssel visszatérő, napjainkban Kárpátaljához számított részekkel közigazgatásilag, hanem közigazgatási kirendeltségeket hoztak létre (Ungi k. k., Beregi k. k., Máramarosi k. k.) és ezeket a létrehozott Kárpátaljai Kormányzóság irányítása alá sorolták be. Ez így maradt a háború végéig.

7 A visszacsatolások után, hogy az adott területeknek is legyen országgyűlési képviselőjük, ideiglenes jelleggel behívtak képviselőket. De csakis olyan személyek voltak behívhatók – miniszterelnöki jogkörben – „akiket a visszacsatolt felvidéki területek lakossága által szenátorokká, nemzetgyűlési vagy tartománygyűlési képviselőkké megválasztottak vagy a magyar pártok lajstromain a megválasztottak után pótképviselővé választott jelöltek” voltak Csehszlovákiában.

megfelel az ország trianoni területének tízmilliós lélekszámára vetítve megállapított 260 képviselői hely arányának.⁸

A Kárpátaljai 600 ezer fős lakosságszámhoz mérten ugyan kevesebb a 11 hely, mint amennyi „arányosan járna”, általa elismerten, arányosan 15 főt kellene választani, viszont a behívott képviselők számát is 10 főben állapították meg, így ez Keresztes-Fischer véleménye szerint azzal harmonizálva még növeli is egy fővel a számukat.⁹

A 2. paragrafus a választókerületi beosztást belügyminiszteri hatáskörbe utalja, mint ahogy a trianoni területen is rendelkezett az 1938. évi törvény. Az ő elgondolásai szerint a mandátumok a következőképp oszlanának meg:

Komárom vármegyében: 3 kerület/mandátum

Nyitra és Pozsony k. e. e.-ben: 4

Bars és Hont k. e. e.: 3

Esztergom: 1

Nógrád: 1

Gömör és Kishont: 3

Abauj-Torna: 2

Zemplén: 1

Ung: 1

Bereg és Ugoocsa k. e. e.: 3

Ehhez adódna még hozzá Komárom visszatért része és Ungvár thjv 1-1 egyéni mandátummal és lajstromosan Kassa városa két fővel.

A kárpátaljai területeken pedig 11 járás található, amik megfelelhetnének a 11 egyéni kerület alapjának.

Azonban van szerinte egy nagy probléma a választójoggal kapcsolatban. Nem lenne ildomos megfosztani a választójoguktól azokat a visszakért személyeket, akik a legutóbbi csehszlovák nemzetgyűlési választásokon rendelkeztek választójoggal az akkor hatályban levő törvények alapján.¹⁰ Erre vonatkozna a 3. paragrafus első bekezdése, amit itt nem részletez.

A terv szerinti 4. paragrafus a belügyminiszternek ad felhatalmazást a választói névjegyzék összeállítására vonatkozó szabályoknak, határidőknek az 1938-as választójogi

8 Valójában nem volt 10 millió lakosa ekkor az országnak, de a szám arányos. A visszatérő lakosságszám 11,39%-a korábbi országterületnek, a 26 képviselő pedig 10%-a a 260 főnek. (Erre vonatkozóan lásd: Püski 2015, 49. p.) Azonban Püski több mint egymillió lakossal számolt a visszatérő résznél, Simon Attila adatai szerint az 1938 végén megejtett rendkívüli népszámlálás 844 ezer lakost regisztrált, ha ezt vesszük alapul, a lakosságszám csak 9%-a a trianoni országterületnek, tehát maximálisan arányos a 26 fő. (Simon 2014, 134. p.)

9 Püski adatai szerint valójában közel 700 ezren éltek a területen, és a terület lakosságszáma 7,44%-a a trianoni országrész lakosság számának, a 11 képviselő viszont csak 3,84%-a, tehát még a Keresztes-Fischer által említett 15 fő is alacsonyabb arány lenne. (Erre vonatkozóan lásd: Püski 2015, 49. p.)

10 Ráadásul a magyar revíziós politikai egyik jelszava volt a szerzett jogok megtarthatósága.

törvénytől eltérő megállapítására. Mindez, indoka szerint, a gyorsabb kivitelezhetőség miatt szükséges. Az 5. paragrafus a központi választmányok működésére vonatkozik, ez számunkra nem érdekes most. A tervezet 6. paragrafusa a '38-as választási törvény kiterjesztésével, a 7. pedig a behívott képviselők mandátumának időtartamáról rendelkezik, mégpedig annak megszűnését a választások napjában megadva.

A minisztertanács szerint az Országgyűlés elé terjeszthető a javaslat. Kérték a részletes kidolgozását. A részletes megszövegezés után az Országgyűlés elé először október 27-én került a téma. A belügyminiszter a törvényjavaslat általános vitájára előadónak Salkovszky Jenő Felvidékről behívott képviselőt, helyettes előadónak pedig Nagy László (Magyar Élet Pártja¹¹) képviselőt kérte fel. Továbbá kérte, nyomtassák ki és osszák szét a törvényjavaslatot a képviselők között, hogy később meg lehessen vitatni a javaslatot, illetőleg a közjogi bizottsághoz is terjesszék tovább.¹²

A törvénytervezet képviselőházi vitája

A részletes vitára csupán december 12-én kerül sor. A témához hozzászóltak: Salkovszky Jenő előadó (felvidéki behívott képviselő), Hubay Kálmán (Nyilaskeresztes Párt), Mezey Lajos (MÉP), R. Vozáry Aladár (felvidéki behívott képviselő), Bródy Ernő (Polgári Szabadságpárt), Reibel Mihály (Egyesült Kereszténypárt), Rupert Rezső (Polgári Szabadságpárt), Homicskó Vladimir (Kárpátaljai behívott képviselő), Mosonyi Kálmán (NYKP), Csoór Lajos (Népakarat Párt), vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter (MÉP). A javaslathoz az egyes pártok a következő vezérszónokokat jelentették be: a Magyar Élet Pártja: Mezey Lajos képviselő urat, a Nyilaskeresztes Párt Hubay Kálmán képviselő urat, a felvidéki képviselők csoportja R. Vozáry Aladár képviselő urat. A többi hozzászóló nem vezérszónok volt.¹³

A bejelentett vezérszónokokat a jegyzők a házszabályoknak megfelelően az egyes pártok nagysága szerinti sorrendben, de váltakozva hívták fel szólásra az előadó után.

Az előadó által szóban betervezett szöveg abban különbözött a korábban ismertettől, hogy külön ki volt emelve, a jogkiterjesztés csak azokra vonatkozik, akik vagy rendelkeztek szavazójoggal a legutóbbi csehszlovák választásokon, vagy pedig rendelkeztek volna az egyéb kritériumok alapján, de az állampolgárságukat nem ismerte el az állam, és ezért nem élhettek a jogukkal. Illetőleg a speciális kellékek tekintetében a magyar választójogi törvény szerint 6 évi helyben lakás volt szükséges, és javaslat ettől részben szintén eltért, amennyiben valaki lakását azért változtatta meg, „mert a felvidéki földbirtok-politikai rendelkezések értelmében más helyre települt át, ez a lakás-

11 Magyar Élet Pártja (MÉP), a kormánypárt.

12 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. III. kötet 483. p.

13 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 1. p.

változtatás nem jön számba a választójog tekintetében és így az illető olybá vétetik, mint aki hat évig helyben lakott”.¹⁴

Az első hozzászóló Hubay Kálmán nyilas vezérszónok volt. Ő kiemelte, hogy mennyire együtt örül az ország egészével a visszacsatolásoknak, azonban szerinte az egyesítés még nem történt meg, mert nem volt egységesítés. „Ez az egységesítés – sajnos – úgylis meglehetősen sokáig váratott magára és éppen felvidéki képviselőtársaink beszélhetnének a legtöbbet arról, hogy ennek az egységesítésnek a hiánya és ennek a hiánynak a következményei sok tekintetben milyen káros helyzetet teremtettek a Felvidéken.” Hubay kifejtette, hogy szerinte irigylésre méltó a kialakult „felvidéki szellem”, mely az igazi testvériséget jelenti számára a Magyarországon kialakult „neobaro- rok szellemmel” szemben, amely „úrhatnám viselkedést” szerinte teljesen érthetően utasítják el a felvidékiek. „Csak őszintén kívánhatjuk, hogy ez a szellem sugározzék át a trianoni országra is és éppen úgy megtermékenyítse a mi magyarjainkat, mint ahogy 20 esztendőn keresztül megtermékenyítette a felvidéki magyarságot.”

Majd így folytatja: „T[ísztelet]. Ház! Ha mégis a javaslat ellen iratkozom fel, annak oka az, hogy e javaslattal szemben igen súlyos közjogi és politikai aggályaim vannak. Talán szabad azt hinnem, hogy a Felvidéken az országgyűlési képviselő-választások mielőbbi kiírása elsősorban felvidéki és kárpátaljai képviselőtársaimnak szívügyük. Elvégre a mai közjogi interregnumnak,¹⁵ a mai helyzetnek a fonákságát nekik kell a legjobban érezniök. Ők voltak azok, akik 20 esztendőn keresztül hősiessen és lelkesen küzdöttek magyarságukért és küzdöttek egy idegen, magyarpusztító impérium közjogi berendezettsége ellen. Ma mégis az a helyzet, hogy a magyar országgyűlés képviselőházába, annak az idegen impériumnak választása alapján hívtak be, amely impérium ellen a legerőteljesebben, a legélesebben és a leghősiesebben küzdöttek. Azt hiszem, hogy valóban felvidéki és kárpátaljai képviselőtársaim fognak annak örülni a legjobban, ha nem az 1939. évi V. és VI. törvénycikkek alapján, tehát behívás folytán ülnek a képviselőházban, hanem mandátumaikkal a felvidéki magyar népet annak közvetlen bizalomnyilvánítása alapján fogják képviselhetni. [...] egy évezred után egy esztendő sem volt elegendő ahhoz, hogy a kétévtizedes kényszerű távollét jogi és lelki kettősségét megszüntessük és ezt a kétévtizedes elszakítottságot valóban azzá tegyük a Felvidék magyarsága számára, amely valóban volt: egy átkos, véres, könnyes, kétségbeejtő epizód. A fasiszta Olaszország egy év alatt egy idegen világrészben meghódított egy birodalmat és beleépítette azt az ország jogi és gazdasági rendszerébe. Németország megvalósított két Anschlusst és nyomban azután már meg tudta tartani a német törvények szerint a népszavazást, pedig se Abesszínia nem élt Olaszországgal évezredes államjogi közösségben, (Br. Vay Miklós: Ott nem parlamentáris rendszer van!)¹⁶ sem Ausztria,

14 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 3. p.

15 interregnum: köztes, átmeneti állapot

16 Mikor egyes bekiabálások adnak adalékot, azokat benne hagytuk a szövegben, mikor nem, azokat kihagytuk.

sem pedig a Szudéta-föld nem élt évezredes állam jogi egységben Németországgal, mi pedig egy évezredes együttlét és kétévtizedes távollét után egy esztendő alatt nem tudunk odáig jutni, hogy egységes közjogi rendszerbe építsük bele a Felvidéket a trianoni ország keretei közé. (Reibel Mihály: Nem kell nekünk a német példa!) Itt megint az a halogatás és újra csak az a halogatás látszik, mely igazán nagy kérdésekben a végleges megoldások elől húzódozik, pedig ehelyett sürgősen gondoskodni kellett volna a kormánynak arról, hogy a jogi kettősség leépítésével megszüntesse ezeknek a területeknek *Corpus Separatum*¹⁷ jellegét és hozzásegített volna bennünket ahhoz, hogy elérjük azt, hogy ez a húsz esztendő a Felvidék és Kárpátalja magyarsága számára valóban egy rossz és gonosz emlékké váljék.”¹⁸

Ezután számonkérte a megígért kárpátaljai autonómiát is, mely a kormányzói kiáltvány szerint még az éven megvalósítandó lett volna, de már december 12-e van, és nem történt semmi. Beszél arról, hogy a választójognak egységesnek kell lennie, hisz a közjog nem ismeri a *jus particularét*,¹⁹ és hozzátette: „Mindenesetre jellemző, hogy egy alkotmányellenesnek bélyegzett nyilaskeresztesnek kell felhívnia erre az alkotmányvédő túloldal figyelmét. Az a tény viszont, hogy a magyar kormány ezzel a törvényjavaslattal a trianoni ország és a visszacsatolt részek között egy közjogi kettősséget konstruál, vagy arról tesz tanúbizonyságot, hogy a magyar kormány még mindig nem találta meg azokat az eszközöket és módokat, amelyekkel az egységesítést keresztül tudná vinni, vagy pedig olyan hátsó és rejtett szándékai vannak ennek a törvényjavaslatnak illetően való megszóvegezésével – és ez a legvalószínűbb –, amely rejtett szándékokra még lesz alkalmam kitérni.”²⁰

Hubay ostromozta a belügyminisztert, hogy ugyan az 1938. évi választójogi törvény még a bécsi döntés előtt született, de a választókerületi beosztások már 1939-ben,²¹ mikor is már visszatértek a részek, tehát tudni lehetett, hogy valamikor el fog jönni a választás, akkor kellett volna gondoskodni előre egy megfelelő megoldáson. Felveti, hogy Komárom és Esztergom megyék közösen alkottak egy lajstromot a tavaszi választásokon, mely hat képviselőt választott, ezen megyék visszatért részei, melyekre a tervezet szerint 3 + 1 képviselő jutna, miért ne tudnának szintén közös lajstromos kerületet alkotni? Szerinte lehetne akár egy kétképviseles lajstromos kerület, két egyéni körzettel. Ekkor a belügyminiszter közbeszólt, hogy Komárom és Esztergom már nem egyesült vármegyék, amire Hubay azt válaszolta, hogy de a megejtett választásokon

17 *Corpus Separatum*: különálló terület

18 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 4. p.

19 *jus particulare*: részleges, helyi jog

20 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 5. p.

21 A május 28–29-én tartott választások új választókerületi határait csupán május elején hirdették ki. Ami megnehezítette az ellenzéki jelöltállításokat is, ugyanis a kerületek ismerete nélkül a jelöltek is nehéz volt kiválasztani. De témánknál maradva, ez valóban több mint fél évvel az első bécsi döntés után volt.

együtt szavaztak, s most is „közös képviselőik” ülnek az országgyűlésben, tehát ha köz-igazgatásilag a visszatérő komáromi és esztergomi részek sem egyesítettek, attól választókerületileg lehetnének azok, erre az ideiglenes állapotra. Ezután Nógrád és Hont példáját is felhozta javaslata alátámasztásául. Javaslata szerint Pozsony és Nyitra megyét – melyek együttesen négy képviselőt adnának – is lehet egyként kezelni, két egyéni és két lajstromos hellyel. Mielőtt bárki reagálhatott volna, hozzátette: „ha pedig a belügyminiszter úr azt mondaná, hogy ezt nem lehet megcsinálni a választandó képviselők kis száma miatt, akkor hivatkozom például Csongrád vármegyére, amely az alapválasztáson ugyancsak négy képviselőt választott, két egyéni és két lajstromos képviselőt, és tudomásom szerint eddig még sem az egyéni, sem a lajstromos képviselők nem vesztek össze, mandátumuk és ők tökéletesen egészségesek.”²²

Kárpátalján Hubay szerint még egyszerűbb lenne a helyzet, hiszen csonkítatlan vármegyék kerültek vissza, melyek egyszerűen régi törvényhatóságként éledhetnének újra, és akkor semmisen lennének a belügyminiszteri érvek. Azonban Kárpátalján kirendeltségek működnek ez időben, egy közös Kárpátaljai Kormányzóság által összefogva, melyeket Hubay a kialakult magyar jogrendszerből idegennek tart. Számára „Bach-korszak-ízű” ez a közigazgatási beosztás.²³ De elfogadja, legyen a három kirendeltség az alap, akkor hát miért ne lehetnének a kirendeltségek az alapjai a felosztásnak? Szerinte hamis a tervezetben szereplő érv, hogy nincsenek is törvényhatóságok Kárpátalján, hiszen a közigazgatási törvény alapján törvényhatóságoknak minősülnek a kirendeltségek is, ezek alkalmasak lehetnének háromlistás kerület kialakítására. Végül rátér felszólalása lényegére, mely igaz nem csak a nyilasokra, hanem minden ellenzéki pártra: „Hogy a belügyminiszter úr és a kormányzat a felvidéki és kárpátaljai területeken irtózik lajstromos választókerületek alakításától, mondjuk meg őszintén, azért van, mert a nyilaskeresztespárti képviselőknek 80%-a lajstromon jött be, lajstromos kerületben pedig nem lehet annyi huncutságot csinálni, mint egyéni kerületben.”²⁴

Hubay nem hagyja szó nélkül azt sem, hogy a 4. § a legutolsó csehszlovák nemzeti gyűlési képviselő-választáson jogosultak jogának megmaradásáról rendelkezik. „A törvényjavaslatnak e mellett a rendelkezése mellett, ha akarnánk sem mehetnénk el szó nélkül, mert ezzel kapcsolatban a magyar életnek és a trianoni rendszer létezésének és politikájának szörnyű és nagy nemzeti tragédiát sejtető sebe tárul elénk. [...] Az bizonyos, hogy a magyarságot a cseh-szlovák állam mindenkor megbízhatatlannak tekintette és az is bizonyos, hogy a felvidéki magyarságnak ez a szent megbízhatatlansága volt a mi legnagyobb erőnk és ezért a megbízhatatlanságért a felvidéki magyarokra csak a magyarok Istenének áldását kérhetjük. Azonban még az a cseh állam is,

22 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 6. p.

23 Az 1848–49-es szabadságharc bukása után felszámolták a megyerendszert és helyette nagyobb méretű kerületekre osztották föl Magyarországot.

24 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 6. p.

amely a magyarságot megbízhatatlannak tekintette, ezt a magyarságot, a cseh-szlovák állameszmének esküdt ellenségét sokkal több közjogban részesítette, mint amennyi közjogban a magyarságot, a nemzetfenntartó magyar elemet, a magyar lakosságot itt részesítik.” Az elnök figyelmeztette Hubayt, hogy alap nélküli és félreérthető kijelentéseket ne tegyen, amire ő nyilvánvaló daccal így reagált: „Bocsánatot kérek, nem óhajtánám azt, hogy szavaimat félreértsék. Én arra céloztam, hogy míg Csehországban a magyar fiatalságnak is meglehetősen korán, tudomásom szerint 21 éves korában választójoga volt, addig az 1938: XIX. tc 21. §-ában kimondja azt, hogy egyéni választókerületben országgyűlési képviselői választói joga van annak a férfinak, aki életének 30. évét betöltötte. [...] Az a 21 éves magyar fiatalember, aki nagyszerű katonának, nagyszerű arra, hogy meghaljon hazájáért, érdemtelen arra, hogy egyetlen szavazattal beleszóljon a magyar állam életének irányításába; az a 24 éves magyar fiatalember pedig, aki alkalmas arra, hogy mint teljesjogú állampolgár, vagyont önállóan kezelje, szerződéseket kössön, arra nem alkalmas, hogy egy szavazattal hozzájáruljon az állam sorsának irányításához; az a 29 éves magyar fiatalember alkalmas arra, hogy családot alapítson, hogy gyermeket neveljen, adót fizessen, de megint nem alkalmas arra, hogy egyetlenegy szavazattal beleszóljon abba, hogy miképpen képzeli el az ország sorsának irányítását.”²⁵

Végezetül a javaslat választói névjegyzékek összeállításáról rendelkező paragrafusához szólt hozzá: „Ezzel kapcsolatban egy tiszteletteljes kérést intézek a belügyminiszter úrhoz. Nagyon szépen kérem, hogy a trianoni országban szokásos módszereket ne vigyük át a névjegyzékek összeállításánál a Felvidékre, hagyjuk meg a felvidéki magyarságot a maga tiszta hitében és ne adjunk neki alkalmat arra, hogy a választások alatt, sőt már annak előzményeiben megismerhesse a magyarok Istenét. (Zaj.) Hiszen látunk már mi választói névjegyzékek összeállítását, ahol nem a választói jogosultság, a rátermettség és a paragrafusok, hanem a politikai pártállás szabta meg a névjegyzékbe való bekerülést. Én azt hiszem, hogy a Felvidék érdekében is beszélek, amikor nagyon kérem – de úgy hiszem: hiába kérem – a belügyminiszter urat, hogy ezt a rendszert a Felvidéktől tartsa távol.” Majd így zárta felszólalását: „Mindaddig, amíg a törvényjavaslat a lajstromos választókerületeket az egyes felvidéki törvényhatóságokban be nem vezeti és ameddig a választói jogosultság körében fennálló kettősséget meg nem szünteti, ezt a törvényjavaslatot nem fogadhatom el.”²⁶

Ezután a kormánypárti Mezey Lajos következett a felszólalók sorában. Ő úgy gondolja, nem lehet összehasonlítani a hazai viszonyokat a német és olasz viszonyokkal, hisz mi szétdarabolt kis nemzet vagyunk, a másik két állam pedig erős feltörekvő nagyhatalmak. Majd beszédében a csehszlovák időket ostorozza hosszasan. Végül visszatérve a témára fő érve az ideiglenesség, hiszen a tényleges összeolvadást a jogi összeolva-

25 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 6–7. p.

26 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 7. p.

dás is követi majd reményei szerint.²⁷ „Egy választójogot sohasem az egyén érdekei szempontjából kell bírálata tárgyává tenni, hanem abból a szempontból, hogy az a választójogi rendszer az adott viszonyok között mennyiben szolgálja a helyes szelekció érdekét és mennyire szolgálja a parlamenti stabilitást és ezen keresztül a nemzet egyetemes érdekét. Minthogy ez a választójogi törvényjavaslat ezeket a nagy és egyetemes érdekeket szolgálja, a magam részéről elfogadom”²⁸ – zárta felszólalását.

A következő hozzászóló R. Vozáry Aladár volt a felvidéki képviselőcsoport részéről. Ő Mezey Lajos szavait hosszasan köszönte meg. Majd Hubay hozzászólására reflektált: „beszéde elején azt mondta, hogy irigylit azt a magyar testvériséget, amelyet a húszéves szenvedés, a húszéves rabság váltott ki belőlünk, majd beszéde végén a választói névjegyzék összeállításával kapcsolatban azt mondta, hogy hagyjuk meg tiszta hitében az ottani magyarságot, ne vigyük azt a huncutságot oda, amelyet szerinte itt tapasztalni lehet. Belekapaszkodom szándékosan az ő szavaiba. Ha irigylit bennünket a nálunk levő testvériségért, tiszta hitért, akkor mély tisztelettel kérem őt is, meg a parlament minden pártját, minden tagját, hogy ne rontsák meg pártoskodással, személyeskedéssel, gyűlölködéssel a mi tiszta, becsületes, magyar hitünket (Élénk helyeslés és taps.), amely a húsz év alatt nem ismert pártérdeket, nem ismert felekezeti, osztály-, szakma-érdeket, hanem csak egy érdeket ismert, a magyar érdeket.”²⁹ Szerinte óvatosan kell egyesíteni, „vigyázni kell akkor, amikor egy ilyen még beteg, még egybe nem forrt részhez hozzányúlunk, mert az tapintatot, finomságot, hozzáértést, szakudást igényel”. Beszéde további részében védte a behívásos alapon bekerült képviselőket, hiszen: „Igaz, hogy a magyar parlamentbe behívás útján jutottunk be, de erre a behívásra a mi népünk nekünk mandátumot adott, mert bennünket a prágai parlamentbe, illetőleg a pozsonyi vagy az ungvári tartománygyűlésbe választás útján küldött be a népünk. Mivel itthon nem lehetett rögtön választást tartani, ez a választás nekünk jogot adott arra, hogy az átmeneti időben népünk érdekeit tovább képviseljük és népünk mentalitását, felfogását itt is kifejezésre juttassuk.”³⁰

Köszönetet mondott a kormánynak, hogy számukra előnyösen módosították a választási szabályozást, s kifejtette: „Ne felejtjük el, hogy nem egy új magyar választójogi törvényjavaslatot tárgyalunk ma, hanem tárgyaljuk a háromnegyed résznek azzal az egynegyeddal való kiegészítését, amelyet be kell illesztenünk a hazai viszonyokba. Ha majd egy új választójogi törvényt fogunk tárgyalni, akkor egészen biztos, hogy a mi padsorainkban is lesznek olyan képviselők, akik más állásponton lesznek és akik elvi kérdésekben a választójog kiterjesztésével, szűkítésével vagy rendszerével kapcsolato-

27 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 8–9. p.

28 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 10. p.

29 A későbbiekben látni fogjuk, Hubay – feltehetőleg – nem a levegőbe beszélt a névjegyzékek összeállításának kapcsán.

30 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 10. p.

san meg fognak nyilatkozni, ma azonban nem az a feladatunk e törvényjavaslat tárgyalásával kapcsolatban, hogy kritizáljuk a magyarországi rendszert, hanem csak az, hogy megnézzük, hogy ez a kiegészítő javaslat miképpen illeszt be bennünket a magyarországi rendszerbe. [...] A másik előzmény, gesztus az volt, hogy ez a törvényjavaslat az állampolgárság kérdésével kapcsolatban kimondja, hogy nem a magyarországi választójogi normák az irányadók, hanem ha igazolva van minden kelléssel, hogy az illető ott választójoggal bír s az állami főhatalom megváltozása után állampolgársági joggal bír, az máris szavazati jogot nyer. Mi nagyon jól tudjuk, de most már tudja Magyarországon is mindenki, hogy milyen nagyjelentőségű ez az intézkedés, hogy nem kell majd minden felvidéki polgárnak a bizonyítványok seregéért szaladgálni csak azért, hogy a választási névjegyzékben benne lehessen és szavazhasson. Mi hálásan köszönjük ezt az intézkedést is.” Beszédének fő vonulata ezután a csehszlovák választási rendszer ostromozása volt. Kiemelte, hogy fontos megnézni, ki hogyan viselkedett a cseh megszállás éveiben, azaz „nemzethűség szempontokat” is figyelembe lehetne venni. Reméli, hogy ahogy a nép politikailag érik, a választói korhatár is fokozatosan lejjebb szállítható lesz majd. A tervezetet elfogadta.³¹

A vezérszónokok után Bródy Ernő zsidó származású szabadságpárti képviselő szólalt föl. Ő elfogultnak tekinti magát, mert először az Országgyűlés tagja, 33 évvel korábban, mint nagyszőlősi képviselő volt. Bródy a technikai részekkel egyetért, de kifogásol több dolgot is, ő is a lajstromos rendszert támogatná. A jogkiterjesztést ő is üdvözli, de úgy véli, ehhez jogfosztás is társul, mégpedig a zsidótörvények alkalmazása miatt. „Vozáry Aladár képviselőtársam szólott itt a nemzethűség kritériumáról. Azt mondta, hogy lehetséges lett volna a nemzethűség kritériumát is bevenni a javaslatba, mert az történt, hogy igen sokan vétettek a magyar állam ellen, az történt – mondotta ő –, hogy a magyar ifjúság átment a kommunista iskolán, átment a különböző cseh pártok iskoláján. Hát kérdezem, hogyan tesznek most igazságot akkor, amikor ezeknek az itt felsorolt kommunistáknak adnak választójogot; azok, akik a magyar állam szempontjából ezekben a nehéz időkben nem bizonyultak hűeknek, kapnak választójogot, ellenben azok a zsidó polgártársaim nem, akik a magyar pártoknak voltak a tagjai, akik minden magyar kulturális és politikai mozgalomban részt vettek.” Kifogásolta a választói jogosultság nehéz igazolását is, ugyanis a zsidóknak – vagy felmenőiknek – 1867 óta való állampolgárságot követelt meg az eredeti kiterjesztendő törvény. De szerinte egy egyszerű munkásnak is igen nehéz a helyben lakást igazolni, mert ilyen dokumentumokkal ők maguk nem rendelkeznek otthon, szemben mondjuk egy értelmiségivel.³²

Reibel Mihály volt a következő hozzászóló. Ő a Keresztény Párt nevében elfogadta a javaslatot annak érdekében, hogy minél hamarább megszűnjön a visszatért rész „corpus separatum” lenni. Megemlíti ugyan, hogy a pártja mindig is a lajstromos szavazá-

31 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 10–13. p.

32 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 13–15. p.

sért harcolt, de mivel ez csupán egy ideiglenes törvény, ezért így is elfogadhatónak tartja, főként mivel egyes visszatért vármegyerészek egy képviselőt választanának, így nincs értelme a listának. Ekkor a kereszténypártból indult szélsőjobboldali Maróthy Károly közbeszólt, hogy össze lehetne vonni, amire azzal kontrázott Reibel, hogy „T. barátom mondja, hogy összevonni? Hát akkor csapjuk össze az egészet. A Keresztény Párt régi álláspontja éppen az, hogy az egész ország egy lajstrom legyen. De itt nem új választójogról van szó, hanem a régi választójogi törvénynek a Felvidékre való kiterjesztéséről. Ha új választójogi törvényről volna szó, magam is azt mondanám, hogy csapjuk össze az egészet egy hatalmas, nagy választókerületté és ez a lajstrom majd megmutatja a nép igazi mentalitását, igazi gondolkodását. De itt nem új választójogi törvényről van szó, ne használjuk fel tehát ezt a javaslatot agitációs eszköznek, hiszen – mint mondtam – egy meglévő magyar törvény kiterjesztéséről van szó. Amikor itt sérelmeznek, ezt csak azért tehetik meg, mert nem akarják megérteni, hogy itt tulajdonképpen ideiglenes, átmeneti állapotról van szó, hiszen maga a törvény is azt mondja, hogy azoknak a képviselőknek, akiket majd a jövő évben fognak választani, a mandátuma a mi mandátumunkkal együtt fog lejárni.”³³

Utána Rupert Rezső (Polgári Szabadságpárt) következett szólásra. „T. képviselőház! Jobbára egyetértek az előttem felszólalókkal, Hubay Kálmán képviselőtársam beszédének is van egy része, amellyel egyetértek, de éppen azért, mert általában egyetértek az előttem szólók beszédeivel és azokkal az érvekkel, amelyeket felhoztak, éppen ezek alapján, még Mezey t. képviselőtársam beszéde alapján is, különösen pedig Vozáry Aladár képviselőtársam beszéde és az abban foglalt érvek alapján nem fogadhatom el ezt a javaslatot. Meg kell ezt mondanom azért, mert magam is azt tartom, amit Bródy Ernő igen t. képviselőtársam Rassay Károly t. barátom beszédéből idézett, hogy vannak idők, amikor a hallgatás gyávaság volna. Nem akarok ebbe a gyávaságba esni, amint nem akart Bródy Ernő képviselőtársam sem.” Rupert úgy vélte, hogy valódi nemzeti egységet kellene megvalósítani, ami ellen épp azok tesznek sokszor, akik ezt propagálják. Az elnök figyelmeztette a képviselőt egy idő után, hogy nagyon eltért a tárgytól. Miután visszakanyarodott a javaslatához, egyetértett Hubay Kálmánnal, hogy nem egyeztethető össze a jóérzéssel az, hogy „aki jó katonának, adófizetőnek, jó arra, hogy a közgazdasági életben hasznos szerepet játsszék, továbbá jó még arra is, hogy keresztény embereknek munkaalkalmat biztosítson, az nem jó választópolgárnak”. Szólt arról, hogy a kormány hazugságnak minősítette a cseh propagandát, mely szerint a visszatérő részekben élők jogfosztásban fognak részesülni, erre itt mégis megvalósul ez, főként a zsidókat tekintve. Ez után hosszasan értekezett a zsidók hűségéről a magyar hazához, melyet közbeszólások tarkítottak.³⁴

33 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 16. p.

34 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 17–19. p.

Homicskó Vladimir Kárpátaljáról behívott képviselő következett, aki elfogadta a javaslatot „a magyarorosz nép” nevében. Továbbá kifejezte reményét, hogy a törvény nem fog negatívan hatni a „magyarorosz föld” ígért autonómiájának megszervezésére. „Ami a választási technikát és a választói jog tekintetében való különbséget illeti, helyesen jegyezte meg az egyik képviselő úr, hogy ez csak addig tart, amíg új általános választások nem lesznek. Remélem, hogy ez a rendszer befolyással lesz az új egységes választójog megalkotására is. Nem akarom az urakat feleslegesen untatni, hiszen az egész törvényjavaslatot minden oldalról megvitták az urak igen alaposan és dicséretes részletességgel. Én is csatlakozom tehát azokhoz, akik ezt a törvényjavaslatot jónak tartják és megszavazzák.”³⁵

Utána a nyilaskeresztes Mosonyi Kálmán következett. Mosonyi először arról beszélt, hogy szerinte eddig kevés felszólaló beszélt a témáról. A felszólalásokhoz sok hozzáfűz-nivalója nem volt, egyedül Homicskó beszédéhez. „Méltóztassanak azonban megengedni, hogy Homicskó képviselőtársam felszólalásával kapcsolatban egy észrevételt tegyek itt a Ház előtt, amelyet már rég szerettem volna megtenni. Homicskó képviselőtársam is, a kormányzat is és az újságok is mindenkor mint magyarorosz népről beszélnek Kárpátalja népről. Magyarorosz népről, hol kötőjellel, hol kötőjel nélkül. Eltértünk attól, hogy Kárpátaljának a népét most is ugyanúgy ruszinoknak, rusznyákoknak nevez-zük, mint ahogy azt évszázadokon keresztül tettük. Nagyon veszélyes dolog most, Kárpátalja visszacsatolásakor új neveket adni, amelyeknek történelmi alapjuk nincs és amelyek mindenkor csak veszélyesek lehetnek.” Ez után tért csak rá a javaslatra ő maga is. Véleménye szerint három lehetőség állt a kormány előtt június óta, vagy kiterjeszteni az 1938. évi választási törvényt a visszatérő részekre is, vagy egy teljesen új választási törvényjavaslatot kidolgozni, illetőleg – a szerinte legrosszabb opció – egy póttörvényjavaslat, ami végül is megvalósult.³⁶

Szerinte nem késő még egy új és egységes tervezetet kidolgozni és elfogadtatni, hisz 1940 nyara a határideje a választásoknak, ezért kérte a belügyminisztert a javaslat visszavonására. Szerinte az anyaországjak közül a 26, illetve 30 év alattiak így másodrendű állampolgárokká süllyednek a többletjogokat élvező visszatérőkkel szemben. Szerinte a különállást vésné kőbe a törvény elfogadása. Ő szintén az összevonást tartaná a lajstromos kerületek kialakításának alapjául Hubayhoz hasonlóan. A közbekiabáló Rajniss Ferenc és Maróthy Károly attól tartanak, hogy rossz tapasztalatai miatt a kormány a jövőben a trianoni országterületen is beszűntetné a listás kerületeket. Kiemeli Mosonyi, hogy 71 ellenzéki képviselőből 55 listán jutott be, szerinte ettől tart a kormány. Úgy látja, a parlament helyett valójában belügyminisztériumi hatáskörben van sok minden, mintha rendeleti kormányzás zajlana, ami kiküszöböli az Országgyűlés tör-

35 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 20–21. p.

36 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 21. p.

vényalkotási jogkörét, most is csak hozzászólhatnak, de valójában a törvényalkotásban nem vehetnek részt. Elfogadni ezek miatt a javaslatot nem tudja.³⁷

Csoór Lajos, az egyszemélyes Népakarat Párt képviselője volt a belügyminiszter előtti utolsó hozzászólója a vitának. Ő is osztotta Mosonyi véleményét és kérte a belügyminisztert, hogy „ne méltóztassék a kettős jogrendszer ingoványos útjára lépni”. Szerinte a lajstromos rendszer elvetését és megtartását is meglehetősen indokolni, akkor meg miért különbözne a többi résztől az ottani szabályozás. Szerinte ha nem változtatnak a törvényen, akkor is töröljék az első paragrafusból „A képviselők választására az alábbi szabályok, intézkedések érvényesek a törvényhozás további intézkedéséig.” mondatot, mert képtelenségnek tartaná egy harmadik újabb törvény hozását a felvidéki viszonyok rendezésére. „Ha már most ebben a törvényjavaslatban olyan rendelkezés van, amely szerint további törvényhozási intézkedésre van szükség, amely által unifikálni³⁸ fog majd a két országrészben a választójog, akkor megint csak újabb ilyen időtöltéssel rendezzük a kérdést, megint felmerülnek újabb viták, míg ha most kimondja a törvényhozás azt, hogy ennek a parlamentnek a tartamára történik ez a választás, akkor ez elfogadható átmeneti intézkedésnek látszik.” Szerinte a felvidéki többletjogok megadása egy lépés lehet afelé, hogy később az egész országban bővíthessen a választójog. De szerinte a jogforrás mindig a főhatalomváltás, tehát nem azt kellene nézni, hogy kiknek a legutóbbi csehszlovák nemzetgyűlési választásokon joguk volt, hanem akiknek a csehszlovák törvények alapján volt választójoguk a főhatalomváltáskor. A „jogot én kiterjeszteni szeretném, tehát ne csak azok kapják meg, akik szavazatukkal már élhettek, hanem akiknek jogosultságuk volt a csehszlovák törvények alapján megszerezni a választójogot abban az időpontban, amikor a főhatalom megváltozott”. Tehát nem akik éltek is már a jogukkal, hanem akik a „hazatéréskor” élhettek volna a jogukkal. A törvényt a maga részéről elfogadja, három módosítást kíván majd beterjeszteni a későbbi vita során.³⁹

Ez után a vitát lezárták, a betérjesztő, a belügyminiszter emelkedett még szólásra. Védelmébe vette a lajstromos szavazás mellőzését, több okot is felsorolt. Szerinte épp a különartozást erősítené egy újabb típusú lajstromozás bevezetése, „az a gondolat, hogy én a különböző vármegyék területét egyesítem a lajstromos választás céljára, ellenkezett volna a magyar alaptörvény alapelveivel, amely a törvényhatósági lajstromot életbe léptette”.⁴⁰ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Keresztes-Fischer nem reagált Hubay Kálmán tényleges érveire, nem cáfolta azokat, különösen nem reagált azokra, amelyek kitértek arra is, hogy a tavaszi választások óta már

37 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 22–23. p.

38 unifikáció: egységesülés

39 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 23–24. p.; Mint látjuk majd, a részletes kifejtés elmaradt.

40 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 25. p.

különbségek voltak a törvényhatóságok tekintetében, így a választott képviselők között is vannak olyanok ekkor, akik tavaszi választókerülete már nem egy törvényhatóság, hanem szétvált.

Keresztes-Fischer az egyébként jogász Hubaynak közjogi tankönyvek tanulmányozását ajánlotta. Fölszólalásának nagy részét Hubaynak szentelte – tényleges érvek mentén alig –, azonban mindenkire reagált néhány mondattal, melyeknek konkrétan a törvényhez nincs sok adalékuk. Csoórnak válaszolta azt, hogy ha választójoggal ruháznák fel mindazokat, akiknek a cseh törvény értelmében a főhatalom változásakor választójoguk volt, akkor az tényleg nem az egységesítést szolgálta, ugyanis valóban sokkal fiatalabbaknak lehetne választójoguk a trianoni országterületen. „Én egy közép-ső megoldást választottam. Nem tudtam lajstromos választást inaugurálni,⁴¹ nem tudtam a 26 éveseknek az 1938-as törvény értelmében választójogot adni, mert az egyéni kerületekben csak 30 évesek választhatnak, tehát egy átmeneti, egy közép-ső megoldást választottam, azt, hogy az egyéni választáson választójogot akarok adni a 26 éveseknek. Az utolsó cseh választás 1935-ben történt, tehát most körülbelül 26 évesek lesznek azok, akik szerzett jog alapján fognak itt választójoggal bírni, vagyis a helyzet úgy alakul, hogy az aktív választójog szempontjából a mi lajstromos rendszerünk fog ott az egyéni választásnál ezúttal érvényesülni. Természetes dolog, hogy mindezek az intézkedések átmenetiek, de mindezek az intézkedések egy lépést jelentenek a teljes unifikáció felé. A teljes unifikáció akkor fog bekövetkezni, amikor majd ez a terület az anyaországgal együttesen fog választani. Akkor kell lebontani mindazokat a differenciákat, amelyek ma még a helyzet kényszere következtében fennállanak és amelyek feltétlenül fenntartandók voltak, mert másképp a kérdést ezeken a területeken nem lehetett volna helyesen megoldani.”⁴²

A magyarországi választójogról tudni kell, hogy különböztek a listás és egyéni kerületekben érvényben levő választójogok. A férfiak számára listás kerületben elég volt a betöltött 26. életév – persze sok más kritériummal együtt –, egyéni kerületben viszont a 30. betöltött életév volt szükséges. A nők számára mindkettő esetben a 30. életév volt a választói korhatár. Persze nem csak egyéb kritériumok, hanem mentesítő esetek is voltak, például az egyetemi diploma megléte. Így érthetővé és megérthetővé válik a belügyminiszter érve. Valójában nem lehet széleskörű jogkiterjesztésről beszélni, ha az alap az 1935-es nemzetgyűlési választások, ugyanis az eltelt éveknek köszönhetően nagyjából csak a listás szavazás esetén érvényes jogosultsági szabályozás lép érvénybe egyéni kerületeknél, a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad elven.

Ezek után a többség felállással elfogadta a tervezetet általánosságban, amely így a közjogi bizottság elé került részletes tárgyalásra.⁴³

41 inaugurálás: beiktatás

42 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 26. p.

43 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 27. p.

A közjogi bizottság számára 14-én tárgyalta és terjesztette be jelentését, melyet a képviselőházban kiosztottak mindenkinek. A közjogi bizottság a hozzákerülő iraton nem változtatott semmit.⁴⁴ E rövid indoklással fogadták el: „A képviselőház közjogi bizottsága a mai napon tartott ülésében részletes tárgyalás alá vette a címben foglalt törvényjavaslatot, amelyet a képviselőház 1939. évi december hó 12-én tartott 65. ülésében általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadott. A közjogi bizottság a tárgyalás során a javaslat szövegét változatlanul fogadta el és javasolja a t. Képviselőháznak, hogy a törvényjavaslatot szintén elfogadni és arra, hogy a sürgősséget kimondani méltóztassék.”⁴⁵ Azonban a következő fejezetben lévő felszólalás sejteti, hogy a bizottsági ülésen sem volt egyöntetű a hozzáállás a törvénytervezethez.⁴⁶

Másnap, a házszabályok értelmében már nem került sor vitára a képviselőházban, a többség vita nélkül elfogadta a javaslatot, ezután tárgyalás és hozzájárulás céljából a felsőházhoz⁴⁷ küldték át a javaslatot.⁴⁸

A javaslat a felsőház elé kerül

A felsőház elé december 18-án került a tervezet, ahol csak Szilágyi Lajos szólt hozzá a belügyminiszteren kívül. Szilágyi Lajos Bihar vármegye törvényhatósága által választott tag volt a felsőházban.

Kifejtette, hogy a beolvasztást eleve teljesen más módon kívánná, de mivel korábban már jelezte aggályait, ezúttal csak a főbb érveit kívánja megismételni. „Én most sem ismerem el azt, hogy a technikai akadályok olyan nagyok lettek volna, hogy nem lehetett volna a visszacsatolás óta elmúlt idő alatt a választói névjegyzékeket összeállítani és nem lehetett volna olyan helyzetet teremteni, hogy a képviselőválasztások mindkét részen, tehát a trianoni Magyarország területén és a visszacsatolt területen egy és ugyanazon időben bonyolítottassanak le. Sőt tovább megyek, én nem választattam volna a trianoni Magyarország területén mindaddig, míg a visszacsatolt területeken rendben nem vagyok, inkább elhalasztottam volna a képviselőválasztást, amely az én igénytelen nézetem szerint felesleges is volt, mert semminemű olyan kényszerítő körülmény nem állt fenn, amely parancsolólag követelte volna az országgyűlés képviselőháznak a mandátumok lejárta előtti felosztatását és új választás elrendelését. Sok minden visszatartott volna ettől az intézkedéstől, de a sok között leginkább az a körülmény, hogy a Felvidéken is minden körülmények között választattam volna, mert a nemzet megkérdezésének azt a módját, hogy csak a trianoni Magyarországot kérdezem meg és

44 MNL OL K Képviselőházi irományok, 1939. II. kötet 133–134. p.

45 MNL OL K Képviselőházi irományok, 1939. II. kötet 388. p.

46 MNL OL K Felsőházi napló, 1939. I. kötet 228–229. p.

47 A magyar törvényhozás kétkamarás rendszerű volt a korszakban.

48 MNL OL K Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet 111–112. p.

csak annak válaszára várok, de a visszacsatolt területeket nem kérdezem meg és azoknak válaszára momentán nem reflektálok, én nem fogadhatom el. Nem fogadhatja el senki, aki a régi iskola híve, aki most már harmadik évtizede ezekhez a politikai kérdésekhez mandátuma alapján hozzászól.

Mélyen t. Felsőház! Én elsősorban azt kifogásolom, hogy ennek a törvényjavaslatnak törvényerőre emelkedése után Magyarország területén kétféle választói jogosultság lesz. Ebbe belenyugodni nem tudok. Vannak, akik könnyebben megalkusznak az ilyen helyzettel, különösen, ha a kormány iránti bizalmuk is hajtja őket ilyen irányban. Én a kormány iránti bizalmam ellenére sem tudok megalkudni ezzel a helyzettel és nem tudok belenyugodni abba, hogy kétféle választói jogosultság lesz Magyarország területén.

Másodszor: Nem tudok belenyugodni abba sem, hogy a választókerületi beosztás tekintetében más szabályok legyenek mértékadók a trianoni Magyarország területén és ismét más szabályok legyenek mértékadók a visszacsatolt területeken.

Nem tudok belenyugodni harmadszor abba sem, hogy a választás tisztasága és szabályossága kérdésében oly fontos központi választmányok összeállításánál más szabályok legyenek a trianoni Magyarország területén és ismét mások a visszacsatolt területeken. Ezt a három főkérdést ragadtam ki a bizottsági tárgyalás során is és most is csak ezt a három kérdést említem meg. A részletekbe nem megyek bele.”

Ezután kifejti, elismeri a kormány kényszerhelyzetét, de úgy gondolja, a visszacsatolás során hibák és mulasztások voltak, és ez is egy ilyen hiba. „Az elhangzottakból folyik, hogy ezt a törvényjavaslatot általánosságban, a részletes tárgyalás alapjául sem fogadom el.”⁴⁹

Keresztes-Fischer Ferenc reagált ezután. Szerinte hamarabb nem lehetett ilyenről tárgyalni, ugyanis először katonai közigazgatás volt a visszatért részekben, majd a területi, közigazgatási rendezés volt szükséges alapja egy leendő választásnak, és az állampolgársági rendezés, csak ezek megléte után lehetett hozzáfogni a törvényjavaslat kidolgozásához. Ezután a már elhangzottakat ismételte meg, végül azzal zárja felhívását, hogy a kormány politikailag szükségesnek látta a választások kiírását a tavasszal, így megtette.⁵⁰

Ezután a felsőház is elfogadta részletes tárgyalás alapjául, így itt is elfogadták a címét és a szakaszait egyesével is változatlanul.⁵¹ A törvényt december 31-én hirdettek ki.

49 MNL OL K Felsőházi napló, 1939. I. kötet 228–229. p.

50 MNL OL K Felsőházi napló, 1939. I. kötet 229–231. p.

51 MNL OL K Felsőházi napló, 1939. I. kötet 231. p.; Sajnos sem a képviselőházban, sem itt nem jegyezték le az esetleges nemmel szavazók számát, arányát vagy személyét, csak az elfogadás tényét a következőképp: „felolvassa a törvényjavaslat címét és 1-10. §-ainak sorszámát. A felsőház a címet és az 1-10. §-okat hozzászólás nélkül elfogadta.”

A minisztertanácsi betervezés és a törvénytörvénykülönbségei

A törvényben⁵² az első paragrafus a törvény ideiglenességét jelöli, így a számozásban „eggyel elcsúsztatva” állíthatók párhuzamba a paragrafusok. A következő paragrafus foglalkozik a képviselőszámokkal, a következő pedig a választás módjáról – egyéni kerület rendszer, kivéve Kassa – rendelkezik. Ezek egyeznek, kivéve, hogy a törvény nem részletezi a képviselőszámok elosztását megyénként. A következő a választójogosultságról rendelkezik, mely a törvényben részletesebben ki van fejtve. A következő paragrafus, ha nem is betű szerint, de újra egyezik, a következő a központi választmányokról rendelkezik, ami a törvényben külön paragrafusra van bontva a Felvidék és Kárpátalja esetében. Majd a következő paragrafus Az 1938. évi XIX. törvénycikknek az új területekre való kiterjesztéséről rendelkezik. A minisztertanácson tárgyalt javaslat 7. paragrafusa – amely a törvény 9. paragrafusa – pedig a behívott képviselők mandátumának a választásokkal egy időben történő megszűnéséről szól. A törvény még rendelkezik egy 10. §-al: „A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba; végrehajtásáról a belügyminiszter gondoskodik.”

Azért volt szükség erre az első látásra összecsapott és fölösleges összehasonlításra, hogy láthassuk, sarkítva bár, de az eredeti betervezéstől a törvény a kezdő és záró pontok beszúrását és az egyik paragrafus kettébontását leszámítva nem különbözik. A képviselőház elé kerülő változat pedig, amelyen még előzetesen dolgozott Keresztes-Fischer Ferenc, betűre pontosan megegyezett a törvényerőre léptetett szöveggel. Sem a képviselőházi vita, sem a felsőházi vita, sem a közjogi bizottság tárgyalása nem módosított semmin sem. Ahogy beterveztette a belügyminiszter, úgy lett beiktatva. Ebből látni lehet, hogy az ellenzéknek mennyi beleszólása volt a törvénykezésbe a korszakban. Keresztes-Fischer pedig egy különösen erőskezű „gőzgép” volt, még a korszakot tekintve is.⁵³

A törvény utóélete

Már 1940. január 15-ével kezdődően elkezdték a névjegyzéki összeírásokat⁵⁴ és a választókörök számának meghatározását is.⁵⁵ 1940 elején már lett volna a realitása a

52 Magát a törvényt egészében közöljük mellékletként is. Az érdeklődők az 1935-ben érvényben lévő csehszlovák választási törvényt – cseh nyelven – megtalálják itt: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=6236&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

53 Keresztes-Fischer erőskezűségét és az ellenzékhez – különösen a szélsőségekhez – való viszonyát kiválóan szemlélteti első belügyministerségének egy szeletéről szóló tanulmányában Balogh Attila Adalékok a Keresztes-Fischer Ferenc vezette Belügyminisztérium rendszeti politikájához (1931-1932) – Gyülekezési, egyesületi, sajtórendészeti ügyek; állambiztonság, állami ellenőrzések, fejlesztések a közbiztonsági szerveknél (KRE-Dit, 2018/1.)

54 Az összeírások konkrét kritériumaihoz lásd: A m. kir. belügyminiszter 1940. évi 5. számú rendelete és 22.222. számú rendelete. In *Magyarországi Rendeletek Tára, 1940.*

választások megtartásának, mert a törvényen kívül elkészültek a névjegyzékek és a kerületi beosztások is. Azonban a névjegyzékekre rengeteg panasz érkezett, csak Kassán 500, többnyire abból kimaradt személyektől. (Simon 2014, 73. p.) Az előkészületek megrekedtek a fent említett választási összeírásoknál.

A *Kárpátalja* c. lap április 28-ai lapszámában megjelent egy apró hír *Elmaradnak a felvidéki és kárpátaljai választások* címmel és az alábbi tartalommal: „Beavatott politikai körökben befejezett tényként emlegetik, hogy a felvidéki és a kárpátaljai választások elmaradnak. A kormánypárt álláspontja szerint teljes egységre és a lelkek harmonizálására van szükség, nincs értelme a vidék hangulatait pártagitációval megzavarni. A behívott képviselők mandátumát meghosszabbítják.”⁵⁶

Király József Felvidékről behívott képviselő 1940. június 19-én még felvetette az Országgyűlésben a választások kérdését, de Teleki annyival „tudta le” a kérdést, hogy ő szeretne ugyan választást tartani, de egyes honvédalakulatok kárpátaljai mozgósítása nem teszi lehetővé a nyugodt légkört. Így a határidő lejárt, a választások elmaradtak. (Püski 2015, 46–47. p.) A behívott képviselők mandátumát pedig meghosszabbították.

Kitérőként meg kell említeni, hogy a törvény nem csak a magyarokat érintette. A törvény elfogadása együtt járt a magyarországi szlovák nemzetiségi mozgalom megélénkülésével is, ugyanis a behívott képviselők először mind magyarok voltak, majd két korábban is magyarbarát politikát folytató szlovák képviselőt hívtak be az Országgyűlésbe. Ezért a „jednotárok”⁵⁷ a Szlovák Néppárt engedélyezése tárgyában próbáltak házalni a miniszterelnöknél. Azonban Telekinek más tervei voltak, ő kívánt felülről létrehozni két szlovák pártot. (Tilkovszky 1964, 403–404. p.)

1940 tavaszán alakult meg a Magyarországi Szlovák Keresztény Néppárt (Slovenská kresťanská ľudová strana). Érdekes adalék a témához, hogy a kormány által mesterségesen létrehozott párt számára egy szlovák választókerület esetleges kialakítását is tervezték, a Nagysurány környéki szlovák községekből. Továbbá egy szlovák⁵⁸ pártot is létre kívántak hozni Viktor Dvorčák vezetésével, sokáig sikertelenül, majd 1941-ben végül sikeresen Naša gazdovska strana (A Mi Gazdapártunk) néven, de a párt működése már nem mondható sikeresnek, zsákcúcnak bizonyult a korábban említett párttal egyetemben. A jednotároknak is sikerült végül 1941-ben pártot alakítaniuk, Szlovák Nemzeti Egység Pártja néven. (Tilkovszky 1964, 405–415. p.)

A választások elmaradásának politikai okai voltak, az egyik a már említett különbség a hazai választójognak az egykori csehszlovák választójoggal, ami miatt a vissza-

55 A. m. kir. belügyminiszter 1940. évi 263.400. számú rendelete. Uo.

56 *Kárpátalja*, 1940. ápr. 28. 4. p.

57 A Hlinka-féle irányvonal magyarországi szlovák hívei.

58 A keleti szlovák kérdéshez lásd: Ábrahám Barna 2003. Szlovákok és szlovákok: a nemzet határai. *Limes*, 2003/3.; Sztancs Gábor: Dialektus, kontaktusjelenség vagy magyar propaganda? Adatok és értelmezések a keleti szlovák (szlovák) etnikai régióról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2016/3.

tértek vagy jogfosztva, vagy többletjogokkal ellátva lettek volna az ország többi részének lakosságához viszonyítva. A másik pedig, hogy az erős nyilas szervezkedés és az 1939-es tapasztalatok alapján a nyilasok legalábbis megközelíthették volna a kormánypárt – vagy az EMP – eredményeit. A kormánypártnak nem hiányzott egy kiélezett választási harc, ugyan a győzelmük valószínűsíthető lett volna, sőt még egy esetleges nyilas győzelem sem befolyásolta volna döntően a parlamenti erőviszonyokat. Azonban nemzetközi viszonylatban a kormány gyengeségét, az ország megosztottságát reprezentálta volna, illetőleg megkérdőjelezhetette volna az integráció sikerességét, ami akár Szlovákia számára is okot adhatott volna a bécsi döntés felülvizsgálatának kérelmezésére. (Püski 2015, 47–48. p.; Tilkovszky 1964, 406. p.)

Eszterházy János is osztotta azt a szerinte Szlovákiában elterjedt véleményt, miszerint a kormánypártok csak a szavazatok mintegy felét tudnák megszerezni (Simon 2014, 73–74. p.) – bár ez a kizárólag egyéni körzetes rendszer esetén jelenthet elsöprő győzelmet is a mandátumok számát tekintve.

Az erdélyi és délvidéki revíziók után sem változott a helyzet a választásokhoz való hozzáállás tekintetében, főként Magyarország 1941-es hadba lépése után. Először a halasztásra kínáltak megfelelő okot az újabb területi gyarapodások, ti. egyszerre lehessenek a választások, majd a végképp elodázásra az újabb kormánytámogató képviselőbehívások és az egyre nagyobb háborús részvétel.

Választásokat végül nem tartottak ezeken a területeken, sem e, sem más törvény alapján, a háború utáni területi (vissza)rendezések pedig végképp elsodorták a tervezetet és a történelem e rövid fejezetét.

Melléklet

1939. évi XVIII. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken és a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen országgyűlési képviselők választásáról⁵⁹

1. § A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken, úgyszintén a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen az országgyűlési képviselők választására – a törvényhozás további intézkedéséig – az alábbi §-okban foglalt rendelkezések az irányadók.

2. § A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeken huszonhat, a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területen tizenegy országgyűlési képviselőt kell választani.

⁵⁹ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900018.TV>

3. § (1) A 2. §-ban említett területeken – a (2) bekezdésben említett kivétellel – csak egyéni választókerületeket kell alakítani. A választókerületek beosztását a belügyminiszter állapítja meg.

(2) Kassa thj. városban egyéni választókerületeket nem kell alakítani. A város – lajstromos választással – két országgyűlési képviselőt választ.

4. § (1) Az országgyűlési képviselőválasztójogosultságra és a választhatóságra – a jelen § (2) bekezdésében foglalt kivételes szabálytól eltekintve – az 1938:XIX. törvénycikknek a rendelkezései, valamint az 1939:IV. törvénycikk 4. §-a második bekezdésének a rendelkezései az irányadók.

(2) A választójoghoz megkívánt hat évi egyhelybenlakás kellékének az elbírálásánál a lakóhely változtatása szempontjából (1938:XIX. tc. 24. § (1) bek.) figyelmen kívül kell hagyni azt a lakóhelyváltózat, amely a visszacsatolt felvidéki területeken – a 2550/1939. M. E. számú rendelet alapján – folyamatba tett földbirtokrendezéssel kapcsolatban történt.

(3) Az 1938:XIX. törvénycikk rendelkezései értelmében választójogosultakon felül választójoguk van azoknak a magyar állampolgároknak is, akik – a visszacsatolt területeken – az állami főhatalom megváltozását megelőzően legutoljára tartott nemzeti képviselőválasztások időpontjában, az akkor hatályban volt jogszabályok szerint, megfeleltek a választójogosultságra megszabott előfeltételeknek. Ez a rendelkezés érvényes azokra is, akik annakidején a választójogi kellékeknek csak azért nem feleltek meg, mert állampolgárságuk vitás volt.

(4) Az előbbi bekezdés rendelkezését nem lehet alkalmazni azokra a zsidókra, akik nem felelnek meg az 1939:IV. tc. 4. §-ának második bekezdésében megszabott feltételeknek.

(5) A választójogosultsághoz megkívánt magyar állampolgárság külön igazolását nem lehet megkívánni attól, aki igazolja azokat az előfeltételeket, amelyek a jogszabályok értelmében szükségesek ahhoz, hogy az, aki a visszacsatolt felvidéki, illetőleg kárpátaljai területeken lakik, az állami főhatalom megváltozása következtében hatósági intézkedés nélkül magyar állampolgárrá váljék.

5. § (1) A 2. §-ban említett területeken az országgyűlési képviselőválasztók összeírását a jelen törvény hatálybalépése után azonnal meg kell kezdeni. Az összeírást ki kell terjeszteni azokra is, akiknek az 1938:XIX. tc. 19. és 20. §-a lajstromos választókerületekben adja meg a választójogot.

(2) A választói névjegyzék összeállítására vonatkozó szabályokat a belügyminiszter – az 1939:XIX. törvénycikk rendelkezéseinek szem előtt tartásával – rendeletben állapítja meg. A belügyminiszter az eljáró hatóságokat és a határidőket az 1938:XIX. törvénycikk rendelkezéseitől eltérően is megállapítja; a közigazgatási bírósági panaszjogot azonban nem mellőzheti.

6. § (1) A visszacsatolt felvidéki területeken alakult törvényhatóságokban, úgyszintén azokban a vármegyékben, amelyeknek területe visszacsatolt területrésszel megnövekedett – a jelen törvény alapján tartandó választások előkészítése céljából – tizenhat tagból és ugyanannyi póttagból álló központi választmányt kell alakítani.

(2) Az előbbi bekezdés értelmében megalakítandó központi választmány tagjait és póttagjait a törvényhatóság első tisztviselője jelöli ki a visszacsatolt területek olyan lakosai közül, akik a választójogosultságra a 4. §-ban megállapított feltételeknek megfelelnek.

(3) Az (1) és a (2) bekezdésben foglaltak nem érintik a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területek közigazgatásáról szóló 9330-1938. M. E. számú rendelet 31. §-ának a központi választmányokra vonatkozó rendelkezését.

(4) Az (1) bekezdésben említett törvényhatóságokban – a törvényhatósági bizottságnak a rendes jogszabályok alapján történő megalakulása után – az 1938:XIX. törvénycikk szabályai szerint új központi választmányt kell alakítani. A központi választmányok újralakításának időpontját a belügyminiszter állapítja meg és rendeletben szabályozza az újralakítással kapcsolatos kérdéseket is.

7. § A visszatért kárpátaljai területen a központi választmány megalakítására nézve a 6. § (1) és (2) bekezdésében foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni, azzal az eltéréssel, hogy a törvényhatóság első tisztviselője helyett azt a hatóságot kell érteni, amely hatóság – a jogszabályok értelmében – a törvényhatóság első tisztviselőjének feladatkörét ellátja, a törvényhatóság területe helyett pedig azt a területet, amelyre az előbb említett hatóság illetékessége kiterjed.

8. § Az 1938:XIX. törvénycikknek a jelen törvénnyel nem ellenkező rendelkezéseit a jelen törvény alapján tartott országgyűlési képviselőválasztások tekintetében is alkalmazni kell.

9. § Az 1939:V. tc. 1. §-a, illetőleg az 1939:VI. tc. 2. §-a értelmében meghívott országgyűlési képviselők megbízatása a jelen törvény alapján tartott országgyűlési képviselőválasztások napján megszűnik.

10. § A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba; végrehajtásáról a belügyminiszter gondoskodik.

Felhasznált források

MNL OL K = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár K szekció

Felsőházi napló, 1939. I. kötet

Képviselőházi napló, 1939. III. kötet

Képviselőházi napló, 1939. IV. kötet

Képviselőházi irományok, 1939. II. kötet

W szekció 12 Miniszterelnökségi levéltár – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944)
1939.10.13.

Kárpátalja, 1940. ápr. 28.

Magyarországi Rendeletek Tára, 1940.

Az 1939. évi XVIII. törvénycikk: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93900018.TV>

Püski Levente 2015. *A Horthy-korszak parlamentje*. Budapest, Országgyűlés Hivatala.

Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken (1938–1945)*. Budapest, Jaffa.

Tilkovszky Lóránt 1964. Magyar–szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után (1938–1941) *Századok*, 1964/3, 383–416. p.

ATTILA GODZSÁK

AN ELECTORAL LAW THAT HAS NEVER BEEN THE BASIS FOR AN ELECTION. ARTICLE XVIII OF LAW NO. 1939 ON THE ELECTION OF MEMBERS OF PARLIAMENT IN THE SOUTHERN SLOVAKIAN TERRITORIES RE-ANNEXED TO THE HUNGARIAN HOLY CROWN AND IN THE TRANSCARPATHIAN TERRITORY RETURNED TO THE HUNGARIAN HOLY CROWN

In Hungary, the last electoral law before the end of the Second World War was passed by the Parliament in 1938, but at the time of its adoption it was not anticipated that the country would gain territory in the autumn of that year. In the territories returned by the First Vienna Award, although civil administration was introduced at the beginning of 1939 and the returning parts of the country were administratively united with the country, parliamentary elections were not held. This was explained for a number of reasons, including the differences between the former Czechoslovak and Hungarian electoral laws, and the reluctance of some to see the loss of their previous voting rights under the stricter Hungarian laws as a disenfranchisement. The Minister of the Interior drafted a „single-use” electoral law for the returning of southern Slovakia and Transcarpathia, which was intended to be temporary, and was the subject of a lengthy dispute in the House of Representatives, which affected the Hungarian electoral system as a whole. In the end, no elections were held under the adopted law. This paper presents this draft, its debate and the resulting law.

Szüllő Géza belpolitikai ténykedése az első bécsi döntéstől az 1939. májusi választásokig

---

LAJOS G. VARGA

The Domestic Political Activities of Géza Szüllő from the first Vienna Award to the May 1939 elections

Keywords: Hungarians in Slovakia, First Vienna Award, Géza Szüllő (1873-1957), political trends, Christian-conservative politics

---

Az 1938 szeptemberében kibontakozó európai válság Magyarország előtt is megnyitotta az északi irányú revízió lehetőségét.¹ Az első bécsi döntés Szlovákia és Kárpátalja területének déli, többségében magyarlakta sávját – Kárpátalja egészét 1939. március 18-án foglalta vissza a magyar hadsereg – Magyarországnak juttatta, amit a korabeli közvélemény Felvidéknek mondott.²

Csehszlovákia az első világháború után az Osztrák–Magyar Monarchia területének közel 20%-át, de ipari kapacitásának 70%-át örökölte, ami a demokratikus rendszernek és az állam által kiépített jó szociális intézményrendszernek adta meg az alapját. (Berend T.–Ránki 1968–1969, 417–430. p.) A fejlettebb gazdaság előnyeit Szüllő Géza is jól ismerte, ezért a területszerzésre törő Magyarország elmaradottabb gazdasági, társadalmi és szociális helyzetének ismertetésével – több interjúban – igyekezett felkészíteni a dél-szlovákiai magyarságot: „érezzük (...) milyen más az, ha az édesanya adja a kenyeret, mintha a mostoha csalogat a kalács illatával, amiben azonban nincs része a mostoha gyerekeknek.”³ Csehszlovákia demokratikus berendezkedését nem tartotta sokra, mivel elsősorban nyelvnemzetiségi egyenlőség – föderalizmus – felől közelítette azt meg, és e szemszögből az alkotmány szerint sem volt egyenjogúság az államalkotó csehszlovák nemzet és nemzetiségei között. Mégis Kelet-Európa térségében a két

---

1 A magyarországi pártok revíziós hozzáállására l. Szarka 1992, 991–1000. p.

2 A korabeli kifejezés nem az egész Szlovákia szinonimájaként értelmezte, hanem az első bécsi döntés nyomán Csehszlovákiából Magyarországhoz került területet és népességet értette alatta. Szüllő több írásában is nehezményezte a kifejezést, mert számára a Felvidék egy nagyobb területet jelentett: „Csallóközben még annyi hegy sincs mint Bugacon”. L. Szüllő Géza: Hús magyar esztendő. Visszaemlékezéseim az elszakított Felvidék küzdelmeire. *Pesti Hírlap*, 1939. febr. 12., 3. p.

3 G. L.: Más az, ha az édesanya adja a kenyeret... Beszélgetés Szüllő Gézával a nagy hazatérésről. *8 Órai Újság*, 1938. november 1., 8. p.

világháború között csak Csehszlovákiában honosodott meg a nyugat-európai típusú polgári demokrácia.

A müncheni egyezmény – a nyugati hatalmak engedékenysége következtében – a náci Németország nagy nemzetközi sikerét eredményezte, és ez a németekkel való teljesebb együttműködésre ösztönözte az Imrédy-kormányt bel- és külpolitikailag egyaránt. A német támogatás megnyerése és a revízió adta lehetőség mind teljesebb kiaknázása érdekében Imrédy miniszterelnök szélsőjobboldali belpolitikai fordulatot készített elő. A parlament szerepének nivellálásával és a kormány általános felhatalmazásával Magyarországot a fasiszta társadalmi rendszer felé vezette volna, ha próbálkozását nem törték volna meg a bethleni konszolidáció alkotmányát védő miniszterek és Horthy ellenállása.⁴ Imrédy nem volt hajlandó véglegesen feladni elképzelését, és az első bécsi döntés után, november 15-én, a konzervatív politikusok leváltásakor újjáalakult kormány programjába újfent felvetette a szükségrendeletekkel való kormányzás diktatórikus igényét.

Jaross Andor⁵ – a Csehszlovákiában működő –, az Egyesült Magyar Párt (egyesült az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt, a továbbiakban EMP) egyik vezetőjeként az átcsatolás után Imrédy elképzeléseinek feltétlen támogatójává vált. Megkapta a Felvidék tárca nélküli miniszteri posztját, ami ugyan ideiglenes jellegű felhatalmazást jelentett és csak a visszacsatolt területre korlátozódott, mégis jóval korlátlanabb hatalommal rendelkezett, mint minisztertársai: ő állította össze a felhatalmazási törvény által megállapított 17 „felvidéki” képviselő névsorát, és az ország egészére hozott miniszteri rendeletek csak az ő ellenjegyzésével váltak érvényessé a visszacsatolt területen. Mivel az Imrédy-kormány által erőltetett szélsőjobboldali politikának nem volt parlamenti többsége, ezért a kinevezés legfontosabb kritériumává az Imrédyt támogató magatartás volt.

A kinevezés előtt pár nappal korábban a Bethlen politikai elképzeléseit támogató 8 *Órai Újság* még úgy tudta, hogy a 17 kinevezendő képviselő között Szüllő neve is szerepelt, ám neve a hivatalosan közölt listából már hiányzott.⁶ A korabeli politikai életben nagy feltűnést okozott Szüllő kihagyása, mivel a csehszlovák nemzetgyűlésből Magyarországra átkerült képviselők és szenátorok – két kivételtől eltekintve az EMP-ből – közül mindenki tagja lett a képviselőháznak. Szvatkó Pál – egyik cikkében – hívta fel Szüllő Csehszlovákiában kifejtett megbízható ellenzéki politikájára a konzervatív elit

4 1938. október 4-én a minisztertanácsi ülésen vetette fel, végül az újjáalakult kormány programjában kéri a házszabályok reformját. L. Ránki 1984, 960–968. p.; Sipos 1970, 64–66. p.

5 Szélsőjobboldali politikus. 1938. nov. 15-től 1940. ápr. 1-ig az Imrédy-, majd a Teleki-kormányban a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere. 1940. okt. 7-én a Magyar Megújulás Párt egyik alapítója és országos pártvezető helyettese. 1944. márc. 22-től aug. 17-ig tartó belügyminiszterségének időszaka alatt történt a zsidó állampolgárok deportálása.

6 Törvény a Felvidék visszacsatolásáról. 8 *Órai Újság*, 1938. nov. 9., 9. p.; Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1935. XX. k. 309. 1938. dec. 5.

figyelmét. Véleménye szerint Szüllő személyét „nem szabad behúzni” a kormánypártban kialakult konzervatív-szélsőjobboldal között húzódó hatalmi harc sáncai közé, és az általa véghez vitt teljesítmény alapján megilletné a képviselőházi kinevezés.⁷

A feszültté vált belső helyzet ellenére a nyílt összecsapás mégsem bontakozott ki a két tömb között, mert a magyar politikai elit alkalmasnak találta a nemzetközi körülményeket Kárpátalja egészének megszerzésére. A rutén területért folytatott akció november 21-én a magyar kormány teljes vereségével ért véget, és ezután bontakozott ki a belpolitikai válság. A Nemzeti Egység Pártjából (továbbá NEP) a konzervatív Sztranyavszky Sándor⁸ vezetésével 54 képviselő lépett, ki és megalkották az ún. disszidensek csoportját.

November 23-án a képviselőház napirendi vitájában Imrédék először szerették volna a 17 képviselő behívásáról meghozni a határozatot, hogy azután velük együtt megszavazzák a szélsőséges kormányprogramot. A kormányt leszavazták, Imrédy benyújtotta lemondását, amit Horthy, elsősorban külpolitikai okok miatt, csak november 27-én utasított el. (Sipos 1970, 58–72. p.)

A magyarországi politikai élet forrongása azonban nem csillapodott, csupán a színtere változott november 24–27-e között. A közjogi előkelőségek Horthynál előszobáztak, Imrédy összekötetései révén szimpátiatüntetésre vezényelte a bajtársi egyesületek tagjait, és ebben a feszült helyzetben felértékelődött az Egyesült Magyar Párt vezetőségi tagságából az „elfelejtett” tag. Szüllő keresztény-konzervatív politikai habitusa ellenkezett Imrédy szélsőjobboldali elképzelésével, de sokat tapasztalt, tekintélyes politikai múltja miatt személye értékessé vált mindkét oldal számára. A szélsőjobboldali kötődésű Albrecht királyi herceg őrnagyként Somorján teljesített katonai szolgálatot, és november 24-én meglátogatta Szüllőt bacsfai birtokán.⁹ Másnap már Imrédy miniszterelnök fogadta tanácskozássra.¹⁰ A rendelkezésre álló forrásanyag hézagos volta nem engedi meg, hogy részletesebben lehessen foglalkozni a tanácskozások tartalmával, mégis ezek a tárgyalások még inkább felhívták a konzervatív oldal figyelmét Szüllő személyére mint a szélsőjobb beállítottságú Jaross lehetséges ellenfelére. Nem véletlenül rótta fel Szüllő – később szállóigévé vált híres mondata – a konzervatív politikai elitnek, hogy csak a csehszlovákiai magyar kisebbség ismerte bensőségesen a magyarországi politika viszonyait, míg ez fordítva nem volt meg, azaz: „Pozsonyhoz közelebb volt Budapest, mint Budapesthez Pozsony”.¹¹

7 Sp: Szüllő Géza. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1938. nov. 18., 1. p.; Szüllő Géza. *Budapesti Hírlap*, 1938. nov. 18., 3. p.

8 1938. máj. 14-től 1938. nov. 15-ig földművelésügyi miniszter; 1935. máj. 1-től 1938. máj. 17-ig a képviselőház elnöke.

9 *Képes Pesti Hírlap*, 1938. nov. 25., 2. p.

10 Őfőméltósága. *Magyarország*, 1938. nov. 26., 2. p.

11 Szüllő Géza nyilatkozik a felvidéki képviselők csoportjának felfogásáról. *Magyar Jövő*, 1938. dec. 6., 5. p.

A visszacsatolásról szóló törvény (1938. évi XXXIV. tc.) rendelkezett nemcsak a kinevezendő 17 képviselőről, hanem megadta a jogot Horthy Miklós államfőnek a 40 élethossziglan kinevezett felsőházi tagon kívül még négy személy kinevezésére is. 1938. november 27-én az államfő a visszacsatolt terület politikusai közül elsőként Szüllő Gézát a „haza szolgálatában szerzett kiváló érdemei elismeréséül” élethossziglan a felsőház tagjává nevezte ki, és egyben a „magyar királyi titkos tanácsosi méltóságot” adományozta neki. Rajta kívül a kormányzó a visszacsatolt területről még két személyt nevezett ki.¹² Szüllő és társai felsőházi kinevezésének – feltehetőleg – az lehetett az egyik célja, hogy a magyar konzervatív uralkodó osztályoktól elforduló 17 képviselőt politikai szempontból ellensúlyozza a visszacsatolt területen. 1938–1944 között Szüllő politikai szereplésének elsődleges fórumává a felsőház intézménye vált.

Csehszlovákiában a demokratikus körülmények között nevelkedett és ennek következtében nem a túlközpontosított adminisztrációhoz szokott társadalmat az úri Magyarország igyekezett visszailleszteni saját társadalmi valóságába, ahol a társadalmi válaszfalak és osztálykülönbségek még erősen jelen voltak. (Simon 2014, 97–110. p.) Legitimációs szempontból Csehszlovákiában a szenátus¹³ tagjait demokratikus alapon választották meg, és ez jóval szélesebb társadalmi akaratot tükrözött, mint a felsőház,¹⁴ ráadásul az utóbbi tagjai politikai, gazdasági, tudományos intézmények, választás és delegálás, továbbá pozíció és kinevezés alapján volt összehívva. Amennyiben a leendő tagok a felsőház megnyitásától számított 15 napon belül bemutatták meghívó vagy megbízó levelüket, akkor „igazolásuk megtörténteig is jogosultak (voltak VGL) a felsőházi tagsággal járó jogokat gyakorolni”, mégis csak a hosszú ügymenet után kerültek be a felsőházi tagok névsorába (1926. évi XXII. törvénycikk 36 §).¹⁵

A minisztérium felterjesztésére a kormányzó nevezte ki élethossziglani időtartamra 1938. november 27-i dátummal Szüllő Gézát, aki kinevezését dec. 3-i ülésen mutatta be. A felsőház elnöke szintén ezen a napon mutatta be a kormányzói kinevezés alapján nov. 30-i dátummal készített miniszterelnöki átiratot is.¹⁶ A következő lépésben a felsőház elnöke mindkét iratot javaslatként céljából az igazoló bizottságnak adta ki. A felsőházi jogosultság igazolása a törvényi szabályozás alapján került elbírálásra, majd a beadványban az „igazolt felsőházi tagok névjegyzékébe” való felvételre javasolva.¹⁷

12 MNL K6 Elnöki és általános iratok. 54. köt. Horthy Miklós kormányzó által kinevezett tagok – Sörös Béla, Tost Barna – bejelentése a felsőházban, 1938. december 31.

13 Törvényhozó hatalom a nemzetgyűlés két kamarája volt: a képviselőház és a szenátus. Az utóbbi tagjait mindazok az állampolgárok választhatták, akik betöltötték 26. életévüket, szenátorokká csak azokat választhatták, akik elmúltak 45 évesek. Gyönyör 1992, 108–112. p.

14 A demokratikus rendszer és társadalom kapcsolatának ontológiai magyarázatára I. Lukács 1973, 275–279. p.

15 *A felsőház házszabályai*. Budapest, Athenaeum rt., 1936, 18–20. p.

16 Felsőházi Napló (a továbbiakban: FN) 1935-1940. IV. k. 12. 1938. dec. 3.

17 Felsőházi Irományok (a továbbiakban: FI) 1935-1940. IX. k. 370. sz. iromány.

Mivel minden rendben volt, ezért az igazoló bizottság javaslatát a felsőház plénuma elfogadta.¹⁸ Szüllő neve ezután került be a felsőházi tagok névsorába és jóval később – 1938. dec. 27-én – kapta csak vissza meghívólevelét.¹⁹

Szüllő számára nem okozott túl nagy nehézséget a magyar politikai életbe való reintegrálódás, bár a 20 éves polgári demokráciában eltöltött időszaka alatt elszokott az élesen elkülönülő társadalmi csoportok közötti érintkezés archaikus megszólításától, amit meg is jegyzett: „olyan szókinccs lett úrrá a magyar (politikai – VGL) nómenklatúrában, amelyet... még nem szoktam (újra – VGL) meg.”²⁰ Az 1938 előtti csehszlovák és az ez utáni magyar társadalmi mentalitás közti különbséget elemezve és kritizálva arra a következtetésre jutott, hogy a születés vagy a hivatal által determinált megszólítással – nagyságos, méltóságos – párhuzamosan Magyarországon „az emberek a rangjukon ülnek”, míg „nyugaton a társaságban az egyén helyettesítette a nevet, addig nálunk a név helyettesítette az egyént”.²¹ A Magyarországon még létező ún. rangkorságot teljes mértékben elutasította. (Romsics 2005, 194–195. p.)

A visszacsatolás utáni örömteli hetekben – egészen november 21-ig – elsősorban külpolitikai okok miatt nem volt illő nyilvánosan megvitatni a visszacsatolt terület képviselőire kinevezett személyek politikai megosztottságát, bár azt az „értő szemek” elől nem lehetett elrejtetni, hogy az EMP-nek a magyar Országgyűlésbe átkerült politikusai és Szüllő között nincs meg az összhang.

A visszacsatolt terület értelmisége által megfogalmazott „felvidéki szellem”²² kategóriája a politikai viták kereszttüzebe kerülve gyorsan elhasználódott, mert a különböző pártok célkitűzéseinek megfelelően újra és újra át lett fogalmazva. A kormány leszavazásának napján, november 23-án a képviselőházban Sztranyavszky Sándor és Jaross Andor vitába keveredett a felvidéki szellem értelmezése kapcsán. Az előbbi először azt az értelmezést utasította el – a liberális és demokrata politikai körök elképzelését –, hogy a visszacsatolt terület demokratikus társadalmi fejlődéséhez kéne igazítani a Magyar Királyság államberendezkedését. Jaross ezzel teljesen egyetértett, és félreérthetetlenül jelezte nemzetiszocialista elhivatottságát: „a népi magyar nemzeti szellemet.” Sztranyavszky másodsorban ezt is elutasította és „egy egységes és közös nem-

18 FN, 1935-1940. IV. k. 24. 1938. dec. 22.

19 MNL K6 Elnöki és általános iratok. Iratok. 13. csomag, iktatószám 531, 538, 540, 607.

20 MNL K 513 33, 36, illetve 42 tagú országos bizottság. 21. köt., 1939. márc. 27.; A rá következő hónapon a magyar királyi minisztérium kifejezésénél jelezte, hogy „magyarosabb... a magyar királyi kormány” kifejezés. MNL K 513 33, 36, illetve 42 tagú országos bizottság. 21. köt., 1939. május 3.

21 Szüllő Géza: Husz magyar esztendő. *Pesti Hírlap*, 1939. ápr. 2., 5. p.

22 A felvidéki szellem – a csehszlovák demokrácia hatásaként – állandósult motívumokban rögzült önképe: „nagyobb szociális érzékenység, közügyek iránti elhivatottság, érzékenyebb történelmi önreflexió”. (Simon 2015, 211–228. p.)

zeti közvéleményt” szeretett volna kialakítani konzervatív „keresztény és nemzeti irányban”, aminek fő akadályát Imrédy miniszterelnök politikájában látta.²³

A kinevezett képviselőházi és felsőházi képviselők közül egyedül Szüllő volt az 1918 előtti magyarországi parlamentnek is a képviselője, és mint ilyen, magának követelte az e képviselők feletti – egyfajta – „pártelnöki” pozíciót. Az eseményeket a belpolitikai viszonyok lassú konszolidálódásának nehézségeként interpretálta, aminek szerinte elsődleges oka, hogy a fiatalok nem ismerhették meg a régi Magyarországot, és más közjogi, gazdasági és politikai atmoszférában fejlődtek férfivá. A két politikus vitájához csatlakozva felfestett – formailag – egy közbülső harmadik megoldást, amely mégis a konzervatív politikai elit elképzelését volt hivatott támogatni. Kimondatlanul elutasította a nemzetiszocializmust, és elvetette a Sztranyavszky által csak „beneši” demokrácia fogalmának nevezett felvidéki szellem magyarázatot. Ezzel szemben elfogadta a visszacsatolt területnek a bethleni konszolidációhoz való feltétlen alkalmazkodását azzal a megkötéssel, hogy e terület csak abban az esetben lehet – ekkor már figyelt a magyar elit érzékenységre és nem használta a politikai értelemben leértékelődött felvidéki szellem kifejezést – „kovász” Magyarország politikai életében, ha társadalma mihamarabb és mind teljesebb mértékben vissza tud illeszkedni az anyaország közegébe, mert „ha az Ipoly és a Garam vize belefolyik a Dunába, az Duna lesz és megszűnik Ipoly és Garam lenni”.²⁴

A szélsőjobboldali sajtó Szüllőnek e megnyilvánulását – nem véletlenül – programnyilatkozatként értelmezte, és azt vetette a szemére, hogy az EMP Magyarországon újjáalakuló vezetőségi értekezlete előtt már szembe is ment az EMP és a kor fasiszta eszméivel.²⁵ Szüllő válaszában elutasította az EMP létrehozását, mert – véleménye szerint – a visszakertült terület politikai képviseletét nem „topografikus alapon”, hanem az „elvek alapján” képzelte el, azaz a magyarországi pártokhoz való csatlakozást támogatta.²⁶ A Szüllőhöz közel álló Szvatkó Pál november 2-a után írt könyve dolgozta ki politikai használatra a „kovász” fogalmának történeti előzményét. Könyvében ecsetelte abbéli félelmet, hogy az ország szociális megreformálásának lázában a „bennünket fogadó általános várakozás” nem fog-e okozni a „könnyenhevülő nemzet túllelkes” hangulatában „hirtelen kiábrándulás” érzetet. A „kovász” szellemi termékét elfogadhatóvá kellett tennie a konzervatív politikai elit számára, ezért a Csehszlovákiában megtapasztalt demokratikus rendszert csak a „kovász” egyik – nem túl fontos – összetevőjeként kezelte, és a magyar kisebbség belső fejlődésének alapvető tendenciáit elsősorban a nyugati, nemzeti kisebbségek példaadó modelljei alapján magyarázta. (Szvatkó 1938, 5–9., 115–151. p.)

23 KN 1935-1939. XX. k. 1938. nov. 23. 285–286. p.

24 Szüllő Géza nyilatkozik a felvidéki képviselők csoportjának felfogásáról. *Magyar Jövő*, 1938. dec. 6., 5. p.

25 Uy Károly: Felvidéki nevelőintézet rt. *Magyarság*, 1938. dec. 11., 5. p.

26 Nincs külön felvidéki politika csak magyar politika van. *Esti Újság*, 1938. dec. 13.

A müncheni határok miatt a náci Németországnak kiszolgáltatottá vált Cseh-szlovákia helyzetét megnehezítette az okt. 7-ével létrejött és Berlin jóindulatát egyre inkább kereső autonóm Szlovákia (Slovenská Krajina) politikája, amely az első köztársaság demokratikus jogrendjének lebontásában és egy náci mintájú rendszer kiépítésében vélte megtalálni állami stabilitását. (Suško 1999, 420–431. p.; Bystrický 1999, 201–215. p.) Szlovák politikai körök viszonylag korán Magyarország értésére adták, hogy a magyar kisebbségre a reciprocitás elve vonatkozik, azaz annyi jogot kaphatnak a szlovákiai magyarok, amennyi jogot a magyarországi szlovákok. (Simon 2011, 104–121. p.)

Szüllő első pozsonyi látogatásakor adott interjújában különbséget tett a magyar és a szlovák politikai „irány és a cél között”. Elismerte Németország hatalmi térnyerését, de a szlovák politikusok adta irányt veszélyesnek tartotta a Cseh-Szlovák Köztársaságra és a térség más államaira nézve is. A magyar lakosság területi szétszórtságának és összefogásának programját a Szlovákiában maradt Esterházy János elképzelésében értelmezte, és kulturális alapon képzelte el ő is.²⁷ Megmaradt tekintélyével Esterházy pozícióját erősítette, mint ahogyan a visszacsatolt területen ez – a jól felfogott kölcsönösség érdekében – fordítva is igaz volt. Esterházyt úgy jellemezte, mint akinél „senki jobban az én intencióimat nem ismeri”.²⁸

1938. december 23-án Tasnádi Nagy András igazságügyi miniszter a képviselőház elé terjesztette „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvényjavaslatot, amely már nem – mint az első zsidótörvény – vallási, hanem a származás, vagyis a fajiság alapján határozta meg a „zsidó” kategória fogalmát.²⁹ Mivel a törvényjavaslat nem tett különbséget a konvertita és az izraelita vallású állampolgárok között, ezért a keresztény egyházak, pártok és a kormány közötti összeütközés borítékolható volt. (Gergely 1987, 34–38. p.)

A zsidó lakosság asszimilálhatóságáról vita alakult ki a korabeli magyar társadalomban.³⁰ Szüllő válasza nemcsak az asszimilálhatóság elismerése volt, hanem elutasította a második zsidótörvény-tervezetet, mert az abban foglaltakat disszimilációs jellegűnek tartotta. Párhuzamosságot állított fel a nemzetiségi és a vallási kisebbség között, mégpedig a politikai lojalitás és hasznosság tekintetében, és ez alapján kijelentette: „van zsidó, van asszimilált zsidó, van nemzeti érzésű zsidó”, mint ahogy „van német, van asszimilált német és nemzeti érzésű német”. A törvényjavaslatban meghirdetett faji kritérium elvéről annyit mondott, hogy azt „nem tudták pontosan meghatározni... sem tudományossággal, sem vérvizsgálattal”.³¹

27 L. bővebben: Esterházy 1942, 12–19. p. Az egyes városok szórványmagyarságának összefogására létrehozott intézmény a Magyar Ház. (Simon 2011, 103–104. p.)

28 Magyarok Szlovákiában. *Nemzeti Újság*, 1938. dec. 13., 5. p.

29 KN 1935-1940 XII. k. 702. sz. 298–303. p.

30 Szüllő magyarországi társadalmi beágyazottsága és tekintélye nem volt olyan számottevő, hogy vitát generált volna. A vitára I. Juhász 1984, 79–81. p.

A *Pester Lloyd*³² által készített riportban leszögezte, hogy mondandója mentes lesz minden érzelemtől, és elsősorban a magyar állam jogi, politikai és gazdasági érdeke alapján vázolja fel azt a minimumot, amelyet a zsidótörvény-javaslat alapjának kellett volna tekintenie a képviselőháznak. Az államra nézve túlon túl veszélyesnek tartotta a törvényjavaslatban előirányzott hipergyors társadalomcserét, amely során – a rátermettség és tudás kontraszelekciójának érvényesülése mellett – a zsidó származású állampolgárok helyett keresztény származásúak jutottak volna pozíciókba. A társadalom antihumánus „megerőszkolása” helyett a keresztény társadalom gazdasági, értelmiségi pályákra történő inspirálását tekintette megfelelő megoldásnak – ez az elképzelése Bethlen István gondolatmenetének adaptálását jelentette.³³ Bírálta a retrospektív törvényalkotást, és a javaslat módosításának legfontosabb pillérévé a „lelket” emelte volna, amely alatt a nemzeti kultúra és a szellemi környezet adta meghatározást ajánlotta értékmérőnek. Ez alapján három reformjavaslatot vetett fel: elhatároló vonal húzását javasolta a rég letelepült és a nemrég bevándoroltak között, azaz minden zsidó származású állampolgárnak megadta volna a polgárjogot, akinek ősei 1868-ig megszerzték az állampolgárságot;³⁴ másodsorban a megkeresztelkedetteket kivette volna a törvény hatálya alól; harmadsorban elutasította a zsidó kúria felállítását. A törvényjavaslat módosításait – az általa elvárt és sokszor használt – a magyar ember „nagylelkű” jellemétől várta, amely „nem hunyászkodik meg az erősebb előtt, nem sérti meg a nála gyöngébbet”.³⁵ Szűcs Jenő kutatásaiban (Szűcs 1984, 306–310. p.) foglalkozott a politikai és társadalmi hatalmat kezében tartó elit önkarakterológiájának kutatásával. A lovagias – nyílt – szabadságszerető tulajdonságok voltak a magyarországi vezető réteg ideálképe önmagáról, vagyis Szűllő a kissé korábban kialakított nemzeti öntuda-

31 „Aki teljes szívvel és lélekkel magyar akar lenni, az magyar – és aki ezt a tételt megtagadja, az megtagadja Árpád és Szent István gondolatát”. *Pesti Napló*, 1938. dec. 25., 9. p.; Az individuomok önmeghatározásáról I. Háberman 2014, 216–217. p.

32 Szűllő Géza: Bemerkungen zum zweiten Judengesetz. *Pester Lloyd*, 1939. jan. 8., 3–4. p.; A II. zsidótörvény javaslatról január végéig több konzervatív politikus szolt hozzá eltérően. L. Sós 1939.

33 Gerlóczy Lajos: „Nincs más totalitás csak az Isten!” Szűllő Géza a komáromi programról, a földreformról és a zsidókérdésről. *8 Órai Újság*, 1939. jan. 29., 3–44. p.; Vö. Romsics 1991, 271–272. p.; A rádiózás és a film fejlődésére rossz hatással volt a zsidótörvény, I. Ormos 2000, 573–590. p.

34 A magyarországi közhangulatnak megfelelően ő is faji alapon kezelte a kérdést, de a december 23-i zsidótörvény javaslatvezetéhez, sőt még az elfogadott törvény végleges szövegéhez viszonyítottan is – 1848. december 31. előtt születettekre vonatkozott – későbbi évszámot tartott volna kielégítőbbnek – 1868-ig megszerzett állampolgárságú személyeket – a zsidó kategória alóli mentesség és az elért asszimilációs tendencia viszonyának mérlegelésekor.

35 Számos módosítást ajánlottak a NEP bizottságai a zsidójavaslaton. Szűllő Géza a zsidójavaslatról. *Újság*, 1939. jan. 10., 3. p.

ton kérte számon a zsidó törvényjavaslat embertelenségét. Ezzel a tetteivel már országos kérdéshez szólott hozzá, és ideológiailag még jobban betagozódott a Bethlen-Sztranyavszky vezette konzervatív ellenzékbe. Nem véletlen, hogy a bethleni alkotmányt védő pártok és fórumaik 1938 decemberétől egyre határozottabban Szüllő Gézát méltatták Jaross ellenében, s ez személyi kérdésen kívül politikai állásfoglalást is jelentett.

A Szüllő és Jaross közötti rivalizálás lappangó stádiuma után, január közepétől kezdve az előbbi egyre nyíltabban dolgozott azon, hogy a visszacsatolt terület lakosságának elsődleges vezetőjévé küzdje fel magát. Ez ellen hatott két fontos tényállás: Jaross Felvidék tárca nélküli miniszterként a maga párthíveinek kedvezett a földosztásnál és az igazoló bizottság elmarasztalásaiban is; másodsorban pozíciójának köszönhetően a visszacsatolt terület képviselőit ellátó képviselők előtt megkérdőjelezhetetlen tekintélyre tett szert. (Tilkovszky 1967, 64–91. p.)

Szüllő Csehszlovákiában eltöltött húsz éve alatt nagyon jó kapcsolatot épített ki Eugenio Pacelli bíboros államtitkárral (1939. 3. 2.: XII. Pius néven pápa), és Rómában tartózkodása alatt, 1939. január 9–18. között tárgyalt is vele.³⁶ Vatikáni kapcsolatait – vélhetően – szerette volna felhasználni a szélsőjobboldali Jarossal szemben úgy, hogy az egyházi vezetés irányításával működtetett intézményrendszeren keresztül hatékony szócsovet találjon a visszacsatolt területen élő keresztény társadalom felé.

Rómából való visszatérésének másnapján – 1939. január 19-én Komáromban – részt vett az EMP újjáalakuló ülésén, de nem léptett be, mert elutasította a – korábban jelzett – területspecifikus politikai elkülönülést.³⁷ Továbbá, az ülésen megjelenő „totalitások hangulat” – véleménye szerint – nem egyeztethető össze „a megszentelt hagyományokkal együtt meg nem mozdítható” történeti alkotmánnyal. Jaross e tettét szűk látókörű politikai képességeiben – az ún. „abszolút jóhiszemű” gondolkodásában – látta, mondván, nem vette észre, hogy a területi alapon újjáalakuló EMP csak Magyarország mozgásterét szűkíti.³⁸

A hivatásrendi állameszmény és a náci Németország diplomáciai sikerei nem maradtak hatástalanok a politikai katolicizmusra nézve sem. Az Egyesült Kereszténypárt (a továbbiakban EKP) szélsőjobboldala erős szociális demagógiát és antiszemizmust fogalmazott meg. A párt közepén elhelyezkedő konzervatív – ebbe tagozódott be Szüllő is – irányzat alkotmányvédő céllal közösen lépett fel a párt bal-

36 A katolikus egyház feje, XI. Pius pápa 1937-ben közreadott „Mit brennender Sorge...” és „Divini redemptoris...” kezdetű enciklikái a náci új pogányság ellenében fogalmazódtak meg, tehát a megkeresztelkedett zsidó származású állampolgárok érdekében könnyen megtalálták a közös hangot. Zsigmond 1970, 149–222. p.

37 Az EMP pártprogramját illetően I. Gergely–Glatz–Pölöskei 1991, 442–445. p.

38 Politikai posta. *Nemzeti Újság*, 1939. jan. 29., 3. p.; Gerlóczy Lajos: „Nincs más totalitás csak az Isten!” Szüllő Géza a komáromi programról, a földreformról és a zsidókérdésről. 8 *Órai Újság*, 1939. jan. 29., 3–4. p.

oldalán elhelyezkedő demokratikus katolikus irányzat potenciális bázisával, és élesen szembefordult a párt fasiszta jobboldalával. (Gergely 1933, 144–155. p.; Balogh 1998, 79–136. p.)

Szüllő a nemzetközileg elismert egyházi centrum, a Vatikán álláspontját tolmácsolva támogatta a második zsidótörvény-javaslat párthatározati elutasításának elfogadását az EKP jan. 20-i pártértekezletén. A németországi náci sajtó a Vatikán tekintélyét ellensúlyozva bátorította az EKP szélsőjobboldali képviselőit azzal, hogy a Szüllő által közvetített mondatokat „reakciónak” minősítette.³⁹ Az EKP-ban a konzervatív elit politikai manővere nem sikerült, és a párton belüli véleménykülönbségek miatt a törvényjavaslat tárgyában való közös állásfoglalást a párt nem tudta pártkérdéssé emelni. Szüllő a pártértekezleten az EKP-nak tagjává válva megvalósította személyes-politikai életében az elvi alapon való visszarendeződést.

Az Imrédy-kormány megbuktatására, valamint egy lehetséges konzervatív kormánykoalíció létrehozására a disszidensek és szövetségeseik 1939. január közepétől komoly erőt fejtettek ki: éles parlamenti összecsapások, a kormányzónak átnyújtott memorandum, kormányellenes összejövetelek. A magyar politikai életben egyre inkább érlelődött az újabb belpolitikai válság, mert a Bethlen vezette ellenzék – Szüllő is része volt – egyre átütőbb erővel utasította el a totális fasiszta diktatúra megteremtésére irányuló törekvést. Ebben a helyzetben egyre fontosabbá vált Szüllő mint Jaross lehetséges politikai ellenfele, és ezért egyre inkább az események középpontjába került a felsőházban, a különböző díszvacsorákon s az újságok hasábjain tett nyilatkozatain keresztül. (Sipos 1970, 92–100. p.)

Károlyi Gyula – felsőház egyik informális vezetője – január 30-án megbeszélésre hívta össze az ellenzéki pártok felsőházi tagjait, akik közül kb. 150-en meg is jelentek. Az Imrédy-ellenes tüntetés szónokaként Szüllő is hitet tett az általa képviselt igazi felvidéki szellem mellett, amely már nem a Szvatkó Pál által kidolgozott „kovász” fogalmát tartalmazta,⁴⁰ hanem – Berki Gyula újraértelmezését – a felvidéki szellem fogalmát összekapcsolta a történelmi Felvidék rendi felkeléseinek történeti előzményeivel, kidomborította a több száz éves magyar történelmi vonalat, a rendi „szabadság” szellemiségét.⁴¹

Szüllő nagy megtiszteltetésben részesült, amikor a Nemzeti Casino évente megrendezett Széchenyi-vacsoráján elmondhatta serlegbeszédjét Horthy Miklós kormányzó és John Flournoy Montgomery amerikai követ előtt. A Széchenyi-serlegbeszéd alatt még

39 Német lap a Vatikánnak a magyar zsidókérdésben tett lépéséről. *Magyar Nemzet*, 1939. febr. 2., 5. p.

40 Továbbra is nagy a titkolódzás a II. zsidójavaslat módosításai körül. *Népszava*, 1939. jan. 31., 3. p.; Szüllő Géza: „Az igazi felvidéki szellem az alkotmányosság, a törvényesség. *Pesti Napló*, 1939. jan. 31., 7. p.

41 Berki Gyula: Felvidéki szellem csak a történelmi magyar szellem lehet. *Az Est*, 1939. febr., 2. 1–2. p.

tudatosabban domborította ki az újonnan megfogalmazott felvidéki szellem fogalmát, ami megfelelt a Berki Gyula által kidolgozott gondolatmenetnek. Először fordult szembe nyíltan az importált náci jelszavakkal. Szüllő fellépését az Imrédy által tervezett fasizálódás ellen elsősorban az a megfontolás vezette, hogy a leendő államberendezkedés utat nyit a náci német behatolás előtt, és Magyarország elveszítheti önállóságát, mivel a hazát, ahogy mondta: „mi nem vagyunk hajlandók kiadni senki kedvéért, senkinek Lebensraumul azért, hogy más ideológiák szerint a határokon felüli gondolatnak szolgáljon fizikai bázisul”.⁴²

Februárban folytatódott a több napig tartó konzervatív erődemonstráció, ami érlelte a közvéleményben Imrédy politikájának elutasítását, másrészt támogatta a kormányzót döntésében, hogy leváltsa Imrédy Bélát, és kinevezze Teleki Pált miniszterelnökké.⁴³

Imrédy miniszterelnöki leváltása előtt egy nappal komoly tanácskozások voltak a politikai elit körében. A jól értesült *Pesti Hírlap* szerint Teleki Pál miniszterelnöki kinevezésének napja előtt több prominens személlyel beszélt, köztük Szüllővel is.⁴⁴ A felsőházi tagsági jog megszűnésének egyik lehetséges módja az volt, hogy a felsőházi tagsággal rendelkező személy a minisztérium alá eső, fizetéssel járó új hivatalt vállalt el; ennek következtében mondott le többek között Imrédy Béla miniszterelnöki vagy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszteri kinevezésekor.⁴⁵ Elképzelhető volt Teleki kormányalakításának az a forgatókönyve, hogy a Felvidék tárca nélküli miniszteri posztját Szüllőre osztja.

Valószínűleg ezzel függött össze Szüllő felkérése egy cikksorozat megírására, Husz magyar esztendő címmel. Cikkeiben konzervatív szempontból jelenítette meg „szabad-ságharcát ...az elszakított felvidéki magyarság érdekében”, amelyet az „igazi kereszténység és a szent istváni magyarság szellemében” írt meg, és amely cikkeknek mindig voltak aktuálpolitikai felhangjai.⁴⁶

A Teleki-kormány február 15-i kinevezése volt az első belpolitikai esemény, amely az alkotmányvédő pártok között kedvező elbírálásban részesült. Szüllő is így értékelte, s remélte, hogy ez a változás csak kezdete lesz a konzervatív rendszer megerősödésé-

42 *A Nemzeti Casino évkönyve*. 1939, 124–125. p.

43 Ormos 2000, 588–590. p. Kozma Miklós febr. 3-i naplóbejegyzésében már befejezett tényként kezelte.

44 Gróf Teleki Pál és Keresztes Fischer Ferenc kihallgatása a kormányzónál. *Pesti Hírlap*, 1939. febr. 16., 3. p.

45 Imrédy lemond a felsőházi tagságáról: FN 1935-1940 III. k. 266. 1938. máj. 19.; Keresztes lemondását elfogadja a felsőház: FN 1935-1940 III. k. 488. 1938. jún. 28.

46 A széles néptömegek előtt azzal magyarázták, hogy Szüllő szerint „Budapesttől sokkal meszebb esett Pozsony, mint Pozsonytól Budapest; s e megállapítást csendes büntudattal olvassuk”. A végkonklúzió szerint azért esett rá a választás, mert meg tudott maradni „magyarnak, s tudta magát egészen közel érezni Budapesthez, akkor is, amikor Budapest nem tudott mindent, eleget és biztosat Pozsonyról”. A felvidék tanítása. *Pesti Hírlap*, 1939. febr. 14., 1–2. p.

nek. Az új miniszterelnök politikai kvalitásairól beszélve a legfőbb erényének azt tartotta, hogy „ért az egyensúlyozáshoz” és „nem híve a totális állameszmének”.⁴⁷

A Bethlent vezérének tartó politikai csoport különböző szélsőjobbellenes politikai összejövetel megőrtásával fejezte ki – a továbbiak során is – Teleki támogatottságát, és egyúttal ösztönözte olyan lépések megtételére, amelyekről a kormánypártban és a politikai életben is a keresztény-konzervatív irányzat megerősödését lehetett várni. (Romsics 1991, 276–278. p.) Ebbe a koncepcióba tartozott bele Szűllő kinevezésének követelménye a Felvidék tárca nélküli miniszteri pozíciójára.

Szűllő kinevezését támogatta az az összejövétel is, amely során díszvacsorát rendeztek március 1-jén Esterházy János és Szűllő Géza tiszteletére.⁴⁸ Zsitvay Tibor az ünnepeltek köszöntésekor nem hagyott kétséget afelől, hogy a NEP-en belül komoly képviselői támogatottsággal rendelkező Imrédy ellen jöttek össze, aki korábban miniszterelnöki pozícióból támogatta azokat a bizonyos lejtőn hanyatt-homlok guruló szekereket, amelyeket „legalábbis a közjogi szakadék tájékáról sikerült” elterelniük, de a veszély fennállása miatt további összefogásra ösztönözte az egybegyűlteket.⁴⁹

Szűllő volt az est egyik vezérszónoka, akinek a véleménye szerint a „hála olyan virág, amelynek gyökere messze a jövőbe nyúlik” előre, s ezen elv alapján Csehszlovákiában eltöltött 20 éve alatt neki nem volt semmilyen eredménye „mert azt más (értsd: magyar állam, ill. Teleki VGL) sem ismerte el”. Személye és a 17 képviselő közötti súlyozásban magát a kisebbséghez tartozónak vallotta, mert az „intelligencia mindig kisebbség, a publikum a többség”. Megalkotta a különböző területi alapon választott képviselők és választóik számarányának ún. archimedesi törvényét: „minden képviselő annyit veszít fajsúlyából, mint az általa képviselt területnek fajsúlya”.⁵⁰

A díszvacsorán végül három szatirikus példabeszédet mondott el, amelyekből a jelenlévők kiolvashatták a magyar politikai élet visszásságait, és amelyek komoly közbeszéd tárgyává váltak. Elmondta, hogy egy esetben pont déli 12 órakor egy dongó rászállott a torony harangjára. Ebben a pillanatban – mert dél lett – megkondult a harang, mire a dongó lenézett és azt mondta, hogy ő harangozott. A jelenlevő politikusok tisztában voltak azzal, hogy a példabeszéd a Felvidék tárca nélküli miniszteréről, Jarossról szól.

Bethlen harmadik felszólalóként összegezte az előző hónapok fejleményeit és a 17 képviselőről beszélve kifejtette, hogy az összejövétel célja a szélsőjobboldal ellen irányult, nem pedig azok ellen, akik a kormánypárton belüli kétértelmű és bizonytalan

47 Szűllő Géza: Das politische Gesicht des Grafen Paul Teleki. *Pester Lloyd*, 1939. febr. 17., 4. p.

48 Napi Hírek. *Pesti Hírlap*, 1939. febr. 26., 14. p.

49 Utolsó percben sikerült megállítani a divatos szelek szárnyán repülő versenyvitorlást... *Népszava*, 1939. márc. 3., 5. p.

50 Az egész jobboldali ellenzék ünnepelte csütörtök este Szűllő Gézát és gróf Esterházy Jánost. *Pesti Napló*, 1939. márc. 3., 5–6. p.; Bethlen koncentrációs kormány elképzelésére l. Romsics 1991, 274–275., 277. p.

magyar parlamenti helyzetbe kerültek be. Szüllő politikai elkötelezettségét ajánlotta a megszólított 17 képviselő figyelmébe, mert – véleménye szerint – „azt a magyar kisebbséget, amelynek vezetője Szüllő Géza volt, nem lehetett félrevezetni”. A bethleni felszólalás célja a visszacsatolt területről behívott és a szélsőjobboldalt erősítő képviselők leválasztása volt az Imrédy–Jaross politikai vonalról. A felvidéki szellem fogalma alatt ezúttal azt értette, hogy a „realitások felismerése”, nem pedig a „Nemzeti Casinót a viskótól” elválasztó magatartás volt az a képesség, amelynek köszönhetően a képviselőknek a múltban sikerült megtalálniuk Csehszlovákiában való megmaradásuk feltételeit.⁵¹

Az utolsó felszólaló a pozsonyi születésű Friedrich István volt, aki el volt ragadtatva Szüllő „igazi szellemiségektől sziporkázó” beszédétől, amelyben az „igazi felvidéki szellemiség: rövid, de velős” sztereotípiáját fogalmazta meg. Ettől az időtől kezdve sokszor került a napi híradásokba Szüllő egy-egy vicces megszólalása, sőt a politikai életből merített humornak ő lett az egyik tudora a nagyközönség előtt.⁵²

A szélsőjobboldali sajtó a konzervatív tábor taktikáját nem hagyta megtorlatlanul és Szüllőt olyan dongóhoz hasonlította, aki „jól ismerhette a puritán éltető harangozót (Bethlen Istvánt VGL), aki odafent 20 évig kongatta a magyarság vészharangját”. Ebben a kontextusban a 17 képviselő mint a „kisebbségi szerepre kárhozott értelmiség jobbjai” voltak értelmezve, akik nem támogatják Szüllőnek azt a politikai ambícióját, amint azt a konzervatív politikai elit, azaz a „dongólárma sürgeti” a harang körül.⁵³ A szélsőjobb beállítódású *Új Magyarország* lapnak csak az tűnt fel, hogy a kiélezett politikai helyzetben a *Népszava* „Jaross Andort szidja, Szüllő Gézát dicséri”.⁵⁴

A politikai helyzetet szemlélve az egymásnak feszülő erők helyzetére elsősorban az új miniszterelnök – Teleki Pál – volt hatással, aki a választások előtt nem vette vissza a disszidenseket, nehogy ürügyet adjon az imrédysták és az ellenzéki náci pártok „összeborulására”, másodsorban a disszidensekkel való együttműködést elutasította, mert az kiválthatta volna Berlin rosszallását és a magyar külpolitika – újólaj – előterébe jutott rutén területi revízió sikerességét veszélybe sodorhatta volna. Teleki parlamenti bemutatkozásakor még elutasította a jobboldali szélsőséget, majd apránként egyre több engedményt tett Imrédynek, végül március 7-én teljesen visszavonult. Továbbá, Berlin gyanakvásának eloszlatása érdekében Teleki a politikai irányvonal változatlanágát hangoztatva meghagyta a meglehetősen egyoldalú német orientációjú

51 Gróf Bethlen István feltűnő beszéde a disszidenseknek Szüllő Géza és Esterházy János tiszteletére rendezett politikai vacsoráján. *Nemzeti Újság*, 1939. márc. 3., 7–8. p.; Képeken megörökítve: *Képes Pesti Hírlap*, 1939. márc. 4., 1. p.

52 Az egész jobboldali ellenzék ünnepelte csütörtök este Szüllő Gézát és gróf Esterházy Jánost. *Pesti Napló*, 1939. márc. 3., 6. p.; Politikai humorát illetően lásd még: Hortobágyi 1940, 1052. p.

53 Az a dongó. *Magyar Jövő*, 1939. márc. 7., 3. p.

54 Rajniss Ferenc: A marxista munkásnyúzóknak bűnlajstroma. *Új Magyarország*, 1939. márc. 5., 3. p.

minisztereket, akiket a későbbiek során nem feltűnő módon igyekezett lecserélni. (Sipos 1970, 104–105., 108. p.) A belpolitikában tisztán sem a bethleni, sem az imrédyi politika nem érvényesült, hanem egy köztes politika, amely csak fokozta a politikai bizonytalanságot.

Szüllő márc. 1-jén kifejtett beszédében különös gonddal fogalmazta meg, hogy a kormány által kinevezett 17 képviselő⁵⁵ (1938. évi XXXIV. tc. 2§) egy része (6 személy) Csehszlovákiában nem a parlamenti választásokon mérettette meg magát, hanem csak tartománygyűlési választásokon, ami politikai értelemben olyan platformot teremtett velük szemben, amelyben megtalálhatta számítását minden alkotmányt védő képviselő.⁵⁶ A Csehszlovákiában 1935-ben megtartott kétkamarás nemzetgyűlési választások során a két ellenzéki párt – az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt – soraiból 9 képviselőházi és 5 szenátori képviselő lett megválasztva (ebből négy személy Cseh-Szlovákiában maradt).⁵⁷ 1938-ban a magyarországi képviselőházba a 14 személyből – Szüllő nélkül – 9 képviselő volt kinevezve, akikből Szüllő csak 7-nek a kinevezését tartotta jogszerűnek. Időközben a főispánná kinevezett Korláth Endre lemondott képviselői kinevezéséről, ami Jarossal szembeni nyílt szembe fordulásnak minősült.⁵⁸ Az 1937-ben betegeskedése miatt lemondó Törköly József helyére kinevezett Szilassy Béla lehetett – feltehetőleg – az általa el nem ismert mandátum. Az előbbi számítás alapján kinevezett 17 képviselő közül 10 képviselő kinevezését utasította el. A 6 tartományi szinten megválasztott képviselőkön kívül Szilassy és a korábban lemondott Korláth személye, valamint az első bécsi döntéssel vissza nem került területeket képviselő személyek: Fenczik István az Orosz Nemzeti Autonóm Párt képviselőházi, valamint Földesi Gyula a kárpátaljai Autonóm Földműves Szövetség szenátusi tagja. Szüllő nem mondta el, milyen módon kellett volna a kormánynak kiválasztania a 17 képviselőt, de az alkalmazott kiválasztási mechanizmust elutasította, mert a magyarországi képviselőházba más „jurisprudentiával behozhattak volna egészen más

55 Az 1938-ban kinevezett képviselők. A csehszlovák prágai nemzetgyűlés képviselőházának tagjai közül: Jaross Andor, dr. Porubszky Géza, dr. Holota János, dr. Szent-Ivány József, dr. Korláth Endre, dr. Fenczik István; a cseh-szlovák prágai nemzetgyűlés szenátusának volt tagjai közül: dr. Szilassy Béla, dr. Turcsányi Imre, dr. Pajor Miklós, Füssy Kálmán és Földesi Gyula; Szlovákia volt tartománygyűlésének tagjai közül: dr. Salkovszky Jenő, dr. Giller János, Virágh Béla, Gürtler Dénes; Kárpátalja tartománygyűlésének volt tagjai közül: Ortutay Jenő és R. Vozáry Aladár. FN IV. k. 13.

56 Ezt az elvet a március 1-jei díszvacsorán fogalmazta meg először.

57 Az 1935-ben megválasztott képviselők és szenátorok névsora. Képviselők: Esterházy János, Holota János, Jaross Andor, Korláth Endre, Nitsch Andor, Petrášek Ágoston, Porubszky Géza, Szent-Ivány József és Szüllő Géza; szenátorok: Hokky Károly, Pajor Miklós, Füssy Kálmán, Turchányi Imre, Törköly József (1937-ben Szilassy Béla váltotta fel). A 14 nemzetgyűlési képviselőből 4 politikus Cseh-Szlovákiában maradt: Esterházy János, Nitsch Andor, Petrášek Ágoston, Hokky Károly.

58 Korláth Endre képviselőházi lemondásáról lásd KN. 1935 XXI. k. 213. 1939. jan. 12.

képviselőket” is. Azt is felrótta a kormány kinevezésénél, hogy a népképviseleti arány szerint a visszacsatolt területnek 26 képviselő járt volna.⁵⁹

Szüllő és Jaross vetélkedése március 1-je után átterelődött a visszacsatolt terület érdekvédelmére kinevezett képviselők kérdésére, mivel a képviselőház igazoló bizottsága még nem igazolta őket. A tartománygyűlési felhatalmazással rendelkező tehetségesebb politikai ágensek igyekeztek több kérdésben is közeledni a konzervatív-keresztény szemlélethez. A zsidó törvényjavaslat kérdésében így tett R. Vozáry Aladár is, aki hasonló hangokat ütött meg, mint Szüllő.⁶⁰

Ezzel szemben a személyes megtámadtatás címén kérte ki magának Gürtler Dénes képviselő, hogy a szociáldemokrata Peyer Károly kétségbe vonta képviselői mandátumát, mivel őt a tartománygyűlésbe csak „6 000 szavazó választotta meg”. Az eset miatt Matolcsy Mátyás epésen visszavágva kárhoytatta az értelmi szerzőt: „Szüllő Géza bankigazgatóságokba jött be”, és ennek köszönhető a rohamosan javuló gazdasági helyzete.⁶¹ Való igaz komoly pénzügyi igazgatóságok testületeibe nyert tagságot – Fonciére Általános Biztosító Intézet⁶² és a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank⁶³ – március 1-jei felszólalása után. Nem rajta múlt, hogy nem sikerült megvalósítani a képviselőházban a keresztény-konzervatív fordulatot.

A képviselőház igazoló bizottsága 1939. március 7-én hozta meg a döntést a 16 képviselő igazolásáról, amely elfogadta a Jaross közreműködésével kinevezett személyeket.⁶⁴ Ez Szüllő számára komoly vereségnek számított, mégis a közelgő választások hagytak némi reményt a változtatásra.

Szüllő nem fordult szembe nyíltan Telekivel, de aggodalommal szemlélte fokozatos visszavonulását Imrédyvel szemben. A képviselőház folyosóján már ekkor tudták, hogy a visszacsatolt területeken nem lesz választás.⁶⁵ A visszacsatolt területen megtartandó választások elmaradása mérhetetlenül letörte, és az első nyilvános szereplésekor a sajtó tudomására is hozta képviselőházi politizálásának végét: „először szólok fel politikamentesen, mert harcomat már megharcoltam, a politikától visszavonulok, s átadom a helyemet a fiatalabbaknak.”⁶⁶ Szüllő és Jaross nyílt belpolitikai rivalizálása

59 MNL K 513 33, 36, illetve 42 tagú országos bizottság. 21. köt., 97. p.

60 Kiállt a „félvérek”, és megkeresztelkedett zsidó származású magyar állampolgárok mellett, miközben kiemelte – Szüllő korábbi javaslatátételében szintén ezt tette – mondandójának nemzeti szempontú interpretálását. KN 1935-1940 XXII. k. 255–258. 1939. márc. 9.

61 Gürtler Dénes személyes megtámadtatás címén beszél. *Magyarország*, 1939. márc. 10., 2. p.; KN 1935-1940 XXII. k. 252. 1939. márc. 9.

62 Új ügyvezetőség a Fonciére-nél. *Városok Lapja*. 1939. márc. 16., 136. p. Kiszélesítik a Fonciére Biztosító Intézet működési körét. *Szentesi Napló*, 1939. márc. 12., 10. p.

63 A magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank. *Honi Ipar*, 1939. márc. 15., 28. p.

64 KN 1935-1940 XXII. k. 161-162. 1939. márc. 7.

65 Választási kérdések a Ház folyosóin. *Pesti Hírlap*, 1939. márc. 10., 2. p.

66 Szüllő Géza visszavonul a politikától. *Budapesti Hírlap*, 1939. márc. 15., 6. p.; A szlovák füg-

ezzel befejeződött, mert az előbbi megértette, hogy beláthatatlan időre kiszorult a képviselőház ülésterméből.

A márciusi hónap második felében az ipartestületek szervezeti szabályozása volt napirenden a 36-os bizottság zárt ülésén, de Szüllő csak marginálisan foglalkozott a témával és mérhetetlen csalódásának adott őszintén hangot. Retorikai elemeket nem nélkülöző felszólalásában végigvette a Felvidék tárca nélküli minisztere intézkedéseinek azon körét, amelyek ellentmondtak a „magyar szabadság fogalmának”. Hiányolta, hogy a „jogfolytonosság folytonos emlegetése mellett” nem lett lebontva a 20 éves csehszlovák jogfejlődés, miközben a „corpus separatum által Magyarország institúcióit” veszélyeztette az az észjárás, amely „teljesen idegen a magyartól”. A következő mondatában aztán nem hagyott kétséget afelől, hogy milyen észjárásra gondolt: „totalitásnak még a gondolatát is elutasítom.” A felvázolt fejlődési út elkerülésének egyetlen kézenfekvő megoldását a visszacsatolt területen is megtartott választásban látta, amely egyúttal a „magyar állam stabilitását” is jelenthetné, mert csak így nem károsodna a visszacsatolt terület társadalmának tudatában a „magyar államhoz való ragaszkodás”. A Teleki-kormány konjunkturális ígéreteinek hamis illúziója után végül levonta a többször hangoztatott véleményét, amely ekkor sokkal keserűbben hangzott, mint bármikor korábban: „Pozsony tényleg olyan messze esett Magyarországtól... (mert VGL) nem tudják, hogy ki mennyit ér, ki honnan való”.⁶⁷

Fél hónappal később megjelent írásában kritika alá vette Teleki miniszterelnök felvidéki politikáját, és Csehszlovákiával való összehasonlításában az utóbbi került ki győztesen, mert ott a „politikát pénzzel támasztották alá és a pénzt a politikával erősítették meg”, és az elképzeléseknek megfelelően „az utolsó fokig konzekvensen végrehajtották” a propagandát, amit – véleménye szerint – a „magyarok sohasem tudnak megtanulni”.⁶⁸ E kritikájával valójában a két államjogi berendezkedés közötti különbségről állított ki bizonyítványt.

A képviselőház által megtárgyalt és elfogadott törvényjavaslatot – a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról – a felsőház egyesített bizottsága 1939. március 31-én tárgyalta (a felsőház jogkörére lásd: 1926. évi XXII. tc. 31.§.). A felsőház többsége elutasította a faji alapon való törvényalkotást. A tárgyalás kezdete előtt Serédi hercegprímás először Teleki miniszterelnökkel, majd Szüllővel is váltott pár szót, amit a szemfüles tudósító észrevett és rákérdezett a zsidótörvény-javaslat várható felsőházi fogadtatására. Szüllő válaszában nem sok reményt hagyott azon magyar állampolgároknak, akik a felsőháztól a törvényjavaslat elutasítását várták: „Egy rossz törvényt meg lehet

---

getlenséget ünnepelte Szüllő Géza a keresztényszocialisták márciusi ünnepélyén. *Nemzeti Újság*, 1939. márc. 15., 2. p.

67 MNL K 513 33, 36, illetve 42 tagú országos bizottság. K 513, 21. köt. 93–98. p.

68 Szüllő Géza: Husz magyar esztendő. Visszaemlékezések az elszakított Felvidék küzdelmeire. XVI. *Pesti Hírlap*, 1939. máj. 18., 4. p.

javítani, de egy jó kormányt elrontani s a helyzetét elrontani, – az már nehezen hozható helyre.”⁶⁹

A felsőház egyesített bizottságának tagjai két részre szakadtak a törvényjavaslat megítélését illetően. Wekerle Sándor – az első zsidótörvény kiértékeletlensége ellenére – korainak tartotta a törvényjavaslatot, mégis általánosságban el akarta fogadni, és a részletekre vonatkozóan albizottság felállítását ajánlotta határozati javaslatában.

A másik határozati javaslatot Szüllő nyújtotta be: a törvényjavaslat végrehajtásának ügyét egy kormánybiztos és egy ellenőrző bizottság alá rendelte volna, aminek egyik részét a képviselőház tagjai közül sorsolással, míg a másik részét a felsőház elnökének jelölésével hozták volna létre. Az együttes bizottság végül elvetette Szüllő határozati javaslatát 46/24 szavazat ellenében.

Wekerle határozati javaslata alapján az egyesített bizottság az általános vita berekesztése után elnapolta üléseit mindaddig, amíg az albizottság a részletekre vonatkozó javaslatait elő nem terjesztette.⁷⁰ A 18 tagú albizottság tagjai közé Szüllő nem kerülhetett be, mert tagjait az együttes bizottságot alkotó egyes bizottságok elnökei és előadói, továbbá a törvényjavaslat együttes bizottságának előadója alkották.⁷¹ Szüllő a javaslat vitáiban mindig a főszónokok között szerepelt, mégse került be az albizottságba, mert a felsőház rendszeres időközökben megválasztott egyes bizottságaiba egyszer sem került be úgy mint elnök vagy előadó.

A felsőház együttes bizottsági ülésének végén Teleki Pál miniszterelnök beszédében kitért a Szüllő indítványában szereplő kormánybiztos intézményére is, amelytől – véleménye szerint – sokkal hatékonyabb működésre képes a hivatalos közigazgatási apparátus.⁷² Szüllő ezzel a kijelentéssel tisztában volt és javaslatának pont az volt a lényege, hogy hosszú-hosszú évekre elhúzza a törvény jogfosztásának életbe léptetését a törvény értelmezésében zsidónak minősülő állampolgárokkal szemben. A *Népszava* a két indítványt értékelve Szüllőét tartotta kevésbé veszélyesnek.⁷³

A Monarchiában és Csehszlovákiában létrejött társadalmi rétegződés és államélet közötti kapcsolat elemzését – írta Szüllő másnapi cikkében – összekapcsolta a nepotizmussal, megállapítva egy jellegzetes „észjárást”, amely kisebbség és többség vonat-

69 Izgalmas tanácskozások a felsőházban. 8 *Órai Újság*, 1939. ápr. 1., 5. p. Teleki megbuktatása esetén a szélsőjobboldali előretöréstől tartottak az egyházi vezetők: *Ravasz* 1992, 212–213. p.

70 A felsőház egyesített bizottságai általánosságban elfogadták a zsidójavaslatot. *Pesti Napló*, 1939. ápr. 1., 5–7. p.; Élesen bírálták a zsidójavaslatot a felsőház bizottságában. *Orosházi Friss Újság*, 1939. ápr. 1., 3. p.

71 FI 1935-1940 IX. k. 317-318. 1939. ápr. 13.

72 Nagy vita a felsőház egyesített bizottságaiban a zsidójavaslatról. *Nemzeti Újság*, 1939. ápr. 1., 4–5. p.

73 Az emberek boldoggá tétele helyett mesterségesen szülik a tragédiákat. *Népszava*, 1939. ápr. 1., 7. p.

kozásában hasonló tendenciákat mutat mind a két államban. Mindkét államalakulat közigazgatásában a vezető réteg „a maga fiát helyezte el”, amit az alattuk levő társadalmi rétegek elutasítottak. A közigazgatásból kimaradt alsóbb rétegek a „társadalmi megnemértettségéből” adódóan – hangzik az áthalláson alapuló általános tétele – „nemzeti különbséget láttak ott, ahol társadalmi különbség volt”.⁷⁴

A keresztény-konzervatív elit eredeti álláspontja a „kereszténység” teljes honorálása volt, azaz annak az érvényesítése, hogy aki megkeresztelkedett, az nem tartozik bele a zsidó kategóriába. Miután azonban egyértelművé vált, hogy ezt az elképzelést nem tudják keresztülvinni, másféle megállapodás született. A törvény végleges szövegében – a felsőház módosítási javaslatának egy része bekerült a törvény végleges szövegébe, de csak a faji megkülönböztetésen keresztül érvényesült a keresztény hit felvétele – végül létrejött a kivételek három csoportja.

Zsidónak minősült az, aki 1939. január 1. napja előtt kötött házasságából született, és akinek egyik szülője és legfeljebb két nagyszülője izraelita vallású volt. Ezen paraméterekkel rendelkező magyar állampolgár csak akkor kerülhetett ki a zsidó kategória alól – a kivételek első csoportja –, ha személye megfelelt a következő feltételeknek: szülője áttért a házasság előtt a keresztény hitre; az adott szülő ún. reverzálist kötött, vagy ha a gyermek 7 éves koráig keresztény vallású lett, de mindkét utolsó esetben a szülőnek is át kellett térnie legkésőbb 1939. január 1-ig.

A kivételek második csoportjába azok a személyek tartoztak, akik az 1914–1918 közötti háborúban tanúsított katonai vitézségükért nagyobb fokozatú katonai kitüntetést szereztek, bár ezen személyek – gyerekeire nem vonatkozott – kivételezésük dacára zsidónak tekintendő személyek maradtak, de a törvényjavaslat több korlátozása alól mentesítve voltak.⁷⁵ A kivételek első csoportja a képviselőházban elfogadott formában lett elfogadva, a kivételek második csoportja nem érdemleges kérdésekben változott csak meg.

Az 1910–1913. évfolyam tényleges szolgálatot teljesített izraelita tűzharcosoknak című emlékirat 1939. március 20-án Szüllő ellenjegyzésével volt a felsőházba benyújtva, amelyben – Szüllő epitheton ornansa fontos indokká vált – a „lovagias magyar szellem” léteire hivatkozva az emlékirat írói azt kérték, hogy e csoport a „jelen törvény alkalmazása szempontjából (katonai szolgálatuk miatt VGL) nem tekintendők zsidónak”.⁷⁶ A Szüllő által támogatott polgári megkeresés tartalmánál fogva csak a kivételek második csoportjának ún. kivételezett helyzetére aspirálhatott. A felsőház együttes bizottsága április 13-án – majd a felsőház plenáris ülésén április 15-én – elfogadta a kiküldött albizottság módosító javaslatát, de a 2. § szűk keresztmetszetébe még így sem fért

74 Szüllő Géza: Husz magyar esztendő. Visszaemlékezések az elszakított Felvidék küzdelmeire. XI. *Pesti Hírlap*, 1939. ápr. 2., 5–6. p.

75 FI 1935-1940. IX. köt. 408. sz. irat, 288–289. p.

76 MNL K6 elnöki és általános iratok, iratok. 14. csomag, 126. iktatószám.

bele az 1910–1913. évfolyam tűzharcosainak mentesítése, ezért az együttes bizottság a felsőház részére készített jelentésében annyiban intézte el a beadványt, hogy a jelentést Szüllő „által ellenjegyzett irat ismeretében tette meg”.⁷⁷

Szüllő Husz magyar esztendő c. cikksorozatának két soron következő cikke szintén az adott magyar belpolitikai helyzetnek szólt. Az áprilisban megjelent két cikkből az egyik a „cseh elnemzetlenítés – magyar ellenállás”⁷⁸, míg a másik a „cseh parlament”⁷⁹ alcímen jelent meg. Az előbbi az állami és hivatalnoki apparátus „elnemzetlenítése” elleni védekezés lehetőségeiről szólt, míg az utóbbi az 1918 előtti magyar parlamenti életet hasonlította össze a csehszlovák képviselőházzal, ahol a képviselők viselkedése és kommunikációja – megfogalmazása szerint – „szertelen” volt. A szöveg végső konklúziója, hogy aki a politikában „nem tudja megfékezni magát, annak nincs jövője soha”. Az utolsó két mondat pedig jövőbe látó módon fogalmazta meg a politikai szertelenség ítéletét: „bármekkora is a hatalom, a pusztulásba vezet. A fák nem nőnek egekig.”

Az Országgyűlés felsőházáról hozott törvény értelmében (1926. évi XXII tc. 31§), egy esetleges egyet nem értés esetén össze kellett ülnie a képviselőház és a felsőház előkészítő bizottságának. Az első ülésen április 26-án nem történt megegyezés, ezért az igazságügyi miniszter javaslatára a két ház képviselőiből tíz-tíz tagú albizottságot hoztak létre a kérdés további tisztázására. A felsőház részéről Szüllő Gézát is beválasztották az albizottságba.⁸⁰ E személyek névsora nem hagyott kétséget afelől, hogy nehéz tárgyalások elébe néz az albizottság.

Végül megalkották a kivételek harmadik kategóriáját, amely csoportban a személyek nem minősültek zsidónak, de a törvény némely paragrafusára így is vonatkozott rájuk.⁸¹ Szüllő az elért eredményt nagyon „soványnak” találta.

77 FI 1935-1940. IX. köt. 409. sz. irat, 318–321. p. 1939. ápr. 13.

78 Szüllő Géza: Husz magyar esztendő. Visszaemlékezések az elszakított Felvidék küzdelmeire. XII. *Pesti Hírlap*, 1939. ápr. 13., 5. p.

79 Szüllő Géza: Husz magyar esztendő. Visszaemlékezések az elszakított Felvidék küzdelmeire. XIV. *Pesti Hírlap*, 1939. ápr. 23., 3. p.

80 A felsőház albizottságának névsora: Töreky Géza, Serédi Jusztinián, Glattfelder Gyula, Ravasz László, Radvánszky Albert báró, Wekerle Sándor, Purgly Emil, Somsich Elemér, Szüllő Géza, Tolnay György báró, és Fabinyi Tihamér.

81 Első paragrafus első bekezdése alapján e személyek menthetetlenül bekerültek a zsidó kategóriába: ha ő maga vagy mindkét szülője, vagy több mint két nagyszülője volt izraelita vallású. A harmadik bekezdés az ilyen adottságokkal rendelkező egyéneket mentesítette, ha megfeleltek a nagyon szigorú előírásoknak: a szülőknek 1848. dec. 31. előtt kellett Magyarországon területén születniük – ha nem ekkor születtek, akkor az ő szüleiknek –, és kereszténynek kellett válniuk 1919. január 1-ig. Az ilyen szülők gyermekeinek pedig születésüktől keresztényeknek kellett lenniük, de ez csak 1939. január 1-je előtt születettekre vonatkozott. Vö. KI 1935-1940 XIII. k. 756. sz. irat, 106–110. p.; FI 1935-1940. IX. köt. 414. sz. irat, 328–329. p. 1939. ápr. 27.

Bethlen István lemondott a választásokon való megmérettetéséről, mert a korszakban – véleménye szerint – csak szélsőséges programmal lehetett bejutni a képviselőházba. A szélsőjobboldali *Felvidéki Magyar Hírlap* (a továbbiakban FMH) ennek apropóján Bethlen személyét „útszéli hangnemben” becsmérelte és politikáját idejétmúltnak értékelte. Gróf Esterházy János megjelent cikkében összehasonlította az 1938 előtti *Prágai Magyar Hírlappal* és megállapította, hogy akkor Bethlen és Szüllő „szoros egységben” dolgozott a magyar érdekekért, addig az FMH „letért az egyetlen helyes útról”, s Bethlen mellett olyan kiváló személyeket igyekezett politikailag ellehetetleníteni, mint Szüllő Géza, „akinek egy szaváért vagy kézszorításáért azelőtt általunk jól ismert törtető urak valószínű marathoni futást rendeztek”. A visszacsatolt területeken elmaradó választások miatt Szüllő képviselőházi ambíciói is ellehetetlenültek, és Esterházy a csehszlovákiai magyar politika egyik alakítóját a Trianon utáni Magyarország legnagyobb konzervatív államférfijához, Bethlenhez hasonlította.⁸²

Magyarország 1935. április 27-ére összehívott országgyűlése 1939. május 4-ig ülésezett, és az ugyanezen hónapban megtartott választásokból kimaradt a visszacsatolt terület lakossága. A törvény szerint 1940. június 30-ig kellett volna megtartani a választásokat (1939. V. tc.).⁸³ A képviselők újra meghívással kerültek be az 1939. június 10-re összehívott országgyűlés képviselőházába. Ezúttal a november 2-án visszacsatolt terület lakosságának számaránya alapján került kinevezésre 26 képviselő.

Irodalom

- A felsőház hárszabályai* 1936. Budapest, Athenaeum rt.
- A Nemzeti Casino évkönyve* 1939. Budapest, Franklin-Társulat nyomdája.
- Balogh Margit 1998. *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- Berend T. Iván–Ránki György 1969. *A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után*. MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 17. köt. (1968–1969), 3. sz.
- Bystrický, Valerián 1999. *Slovensko v roku 1938 (východiská a perspektívy)*. In Valenta, Jaroslav–Voráček, Emil–Harna, Josef (red.): *Československo 1918-1938. I-II. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Praha, Historický ústav, 201–215. p.
- Esterházy János 1942. *A szlovákiai magyar család élete a második sorsforduló óta*. In *A szlovákiai magyarság élete 1938-1942*. Budapest, Athenaeum, 12–19. p.

82 Egy búcsúével margójára. *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. máj. 11.; Sajnos, ez a példány elveszett, de kivonatában megtalálható: Gróf Esterházy János feltűnő kérése a felvidéki magyar párt lapjához. *Magyar Nemzet*, 1939. máj. 16., 7. p.

83 A 10 új kinevezett: Korláth Endre, Tost László, Demkó Mihály, Egry Ferenc, Haulik György, Kadlec Antal, Király József, Papp Mihály, Pintér Béla, Prokopecz József; KN 1939-1944 I. k. 30. sz. irat., 167–168. p. 1939. jún. 27.

- Gergely Jenő 1987. A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. *Századok*, 121. évf. 3. sz. 34–38. p.
- Gergely Jenő 1993. *A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944)*. Gödöllő, Typovent Kiadó.
- Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc (szerk.) 1991. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Gyönyör József 1992. *Közel a jog asztalához*. Pozsony, Madách.
- Háberman Zoltán 2014. „Mint birkák a vágóhídra?” Baloldali ellenállás a holokauszt idején. In Babits Antal (szerk.): *Magyar holokauszt 70*. Budapest, Logos Kiadó, 203–224. p.
- Hortobágyi Jenő (szerk.) 1940. *Keresztény magyar közéleti almanach M–ZS*. Budapest, „Pátria” irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság.
- Juhász Gyula 1984. A barbár korhullám. A magyar szellemi élet és a zsidókérdés a második világháború előtt és alatt (1938–1944). *Új Írás*, 24. évf. 7. sz. 68–92. p.
- Lukács György 1973. Marx ontológiai alapelvei. I. *Magyar Filozófiai Szemle*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 3–4. sz. 241–281. p.
- Ormos Mária 2000. *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. II. köt., Budapest, PolgART.
- Ránki György (főszerk.) 1984. *Magyarország története 8/2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ravasz László 1992. *Emlékezéseim*. Budapest, Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- Romsics Ignác 1991. *Bethlen István*. Budapest, Magyarországi Kutató Intézet.
- Romsics Ignác 2005. *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Simon Attila 2011. *Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben*. Pozsony, Kalligram.
- Simon Attila 2015. A felvidéki szellem és az úri Magyarország találkozása. A reintegráció Janus-arca a szlovákiai magyar értelmiség első generációjának szemében. In Gyarmati György–Pihurik Judit (szerk.): *Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátországban 1939–1945*. Budapest–Pécs, Kronosz Kiadó, 211–228. p.
- Sipos Péter 1970. *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sós Endre (szerk.) 1939. *Egyház és társadalom a fajelméletről és a II. zsidótörvényjavaslatról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek megnyilatkozásai*. Budapest, Periszkóp Kiadás.
- Suško, Ladislav 1999. Miesto autonómneho Slovenska v politike Nemeckej ríše (sept. 1938 - marec 1939). *Historický časopis*, 47. évf. 3. sz. 420–431. p.
- Szarka László 1992. A magyar politikai közvélemény Csehszlovákia-képe 1938-ban. *Irodalmi Szemle*, 35. évf. 9. sz. 990–1000. p.
- Szűcs Jenő 1984. *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat. 2. kiadás.
- Szvatkó Pál 1938. *A visszatért magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve*. Budapest, Révai Nyomda.
- Tilkovszky Lóránt 1967. *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zsigmond László (szerk.) 1970. *Politikai és szociális enciklikák XIX–XX. század*. II. Budapest, ELTE BTK.

LAJOS G. VARGA

THE DOMESTIC POLITICAL ACTIVITIES OF GÉZA SZÜLLŐ FROM THE FIRST VIENNA AWARD TO THE MAY 1939 ELECTIONS

Géza Szüllő was the only one of the 17 members of the Czechoslovak National Assembly – mainly from the United Hungarian Party – to be left out from the Hungarian House of Representatives after the First Vienna Award. The two groups within the Party of National Unity – the conservative and the extreme right-wing – formed mainly for foreign policy reasons, and at the beginning of 1939 they also separated institutionally. Szüllő was a member of the former group, as opposed to the 17 appointed deputies, and thanks to his time in the National Assembly in Czechoslovakia he had enough authority to be considered by the conservative group as a candidate for the post of minister without portfolio for southern Slovakia, as opposed to Jaros, who supported the extreme right-wing policies of the Imrédy government. In this short period of a few months, the two politicians were engaged in a domestic political contest for party political positions, for the post of minister without portfolio for Felvidék, for determining the appointment of the 17 members of the House of Representatives representing the re-accessed territory, for changing the stability of the Imrédy government, or for changing the wording of the second Jewish law. Both the far-right and the conservative elite hoped for a continuation of the revision, and in this situation the role of Nazi Germany was enhanced. Within a few months, all of Szüllő's attempts were at best partial, at worst unsuccessful: this was typical of the efforts of the conservative political elite.

A szintó cigányok társadalmi és nyelvi azonosítása írott forrásokban és a közösségek gyakorlatában¹

ANDRÁS MÁRTON BALÓ – MÁTYÁS ROSENBERG

The Social and Linguistic Identification of the Sinto Gypsies in Written Sources and Community Practices

Keywords: sinto, gypsy, grinder, ethnonym, manouche, manuš

---

1. Bevezető

A *szintó* elnevezés a cigányoknak azon csoportját takarja, amely a feltehetően a 14. század végén a Balkánról megindult elvándorlás során német nyelvterületre jutott. Ők képezik a ma Németországban élő cigányok legnagyobb alcsoportját, és nyelvi, illetve kulturális szempontból az angliai és a finnországi cigányokhoz állnak legközelebb, akik maguk is Németországon keresztül jutottak el ezekre a területekre (Margalit–Matras 2007). Az egykori német fennhatóság révén ma szintó csoportok élnek Hollandiában, Belgiumban, Ausztriában, Svájcban, Olaszországban, és a német területről való későbbi elvándorlás folytán kisebb számban még megtalálhatók Oroszországban, Romániában, Szerbiában és Magyarországon is, illetve a szintók egyik ága *manouche/manuš* néven Franciaországban. A távolabbra szakadt csoportok között is akadnak, amelyek szoros vagy kevésbé szoros kapcsolatokat ápolnak a németországi szintókkal, és nemegyszer tökéletesen tudatában vannak német „gyökereiknek”.

Bár hagyományosan jellemző rájuk, hogy kívülállók számára nem fedik fel azonoságukat, nem beszélnek a kultúrájukról, nyelvükről, és szigorú szabályokat alkalmaznak a nem cigányokkal való kapcsolattartásra, a csoporton belül is vannak különbségek ezen a téren (Elšík 2005, 166. p.). Nyitottságukat és kedvességüket régebbi és újabb források (például von Sowa 1890/91 vagy Lator 2013) egyaránt alátámasztják, ahogy saját terepmunkánk is ezt igazolja.

---

1 A tanulmány az NKFIH K 125596 (kutatásvezető: Kálmán László) és 129378 (kutatásvezető: Szalai Andrea) számú projektek keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által biztosított támogatás segítségével valósult meg.

2. Szintó adatokat tartalmazó források a kezdetektől napjainkig

Az első dokumentált szintó adatokat feltehetően a Johan van Ewsum nevével fémjelzett, valamikor 1570-ben bekövetkezett halálát megelőzően keletkezett szógyűjtemény tartalmazza, amelyre azonban csak jóval később figyeltek fel (Kluyver 1900). Még ennél is régebbi a bencés szerzetes Johannes ex Grafing által vélhetően 1510 és 1515 között Bécsben összeállított szólista, amely egészen a közelmúltig ismeretlen volt (Knauer 2010). Ahogy azonban Adiego 2020 kifejti, bár Norbert Boretzky azt feltételezi, hogy az ebben szereplő szavak a szintó dialektusból származnak,² ez mégsem bizonyítható egyértelműen. Már jóval későbbi, de ezzel együtt is régi forrásként említhető Hiob Ludolf német orientalista, aki maga gyűjtött cigány szavakat, minden valószínűség szerint Frankfurtban vagy környékén (Ludolfus 1691). Ebben az esetben már nagy valószínűséggel állapítható meg, hogy az adatközlők szintó cigányok lehettek, bár a szerzőnek végül nem sikerült semmilyen megnyugtató következtetésre jutnia a cigány nyelv besorolását illetően (Adiego 2020, 65. p.).

A 18. századból már több cigány nyelvi adatról van tudomásunk, és ezek döntő többsége a szintó változathoz származik. Ezek közé tartozik egy waldheimi árvaház 1726-ban közzétett jelentése, amely mintegy 120 szót és kifejezést tartalmaz (N.N. 1726), valamint Mathurin Veyssière La Croze orientalista és könyvtáros 1741-ben megjelent életrajza (Jordan 1741), amelyben a spandai börtön foglyaitól hallott szavak és kifejezések találhatók. Egy 1755-ös mű már terjedelmes szintó szótárt és egy összefüggő szöveget is tartalmaz (N.N. 1755). Igaz ugyan, hogy tévesen a *rotwelsch* névvel jelölik, amely valójában egy német tolvajnyelv, azonban az ilyen jellegű következtelenség ekkoriban még nem ritka (Scala 2020, 87. p.). Ezután röviddel kezdett egyre inkább elterjedni a feltehetően ekkor már létező és a később teljes mértékben igazolt nézet a romani és a többi újind nyelv közötti rokonságról, többek között a magyar Vályi/Váli István történetén keresztül, amely Augustini ab Hortis Sámuel szepességi lelkész írása révén vált ismertté (ab Hortis 1776).

Ezt követően érkezünk el a cigány nyelvészeti kutatások egyik fontos, a szintó változathoz szorosan kapcsolódó mérföldkövéhez, Johann Christian Christoph Rüdiger 18. század végi munkájához, amelyben egy korabeli hindusztáni nyelvtanra támaszkodva, összehasonlító nyelvészeti módszerekkel bizonyította be a cigány nép és nyelv indiai eredetét, cigány nyelvi adatai pedig egyértelműen egy szintó adatközlőtől származnak (Rüdiger 1782). Ahogy Matras 1999a találóan írja, Rüdiger összehasonlító elemzése kontaktusnyelvészeti és tipológiai szempontból egyaránt úttörő jelentőségű volt, hiszen felismerte, hogy a hasonlóságok mellett a rendszeres különbségek is alátámaszthatják két nyelv közös eredetét.³

2 Személyes közlés alapján.

3 Rüdiger művét sokáig elhomályosította Heinrich Grellmann mindössze egy évvel később megjelent műve, amelyet sokáig idéztek a cigány nyelv eredetével kapcsolatban (Grellmann 1783). Ötleteinek egy részét azonban feltehetően mástól vette át (ld. Matras 1999a; Ruch 1986).

A tudományos érdeklődés a szintók nyelve iránt a 19. század további részében és a 20. század első felében sem lankadt, sőt egyre többen tanulmányozták (l. Liebich 1863; Finck 1903; Gilliat-Smith 1907; Urban 1911; Otter 1931; Weltzel 1938), és ez a 20. század második felében is folytatódott, már specifikusabb jelenségeket is vizsgálva (pl. Holzinger 1996 vagy Matras 1999b).

Bár a kalo/szintó/manuš cigányok feltehetőleg már a 16. század óta jelen vannak Olaszországban és Franciaországban (Franzese 2004), az ezeken a helyeken beszélt változatokról viszonylag későn, csak a 20. század második felére jelentek meg először írások (pl. Jean 1970; Daval-Joly 1979; Franzese 1985; Formoso-Calvet 1987; Partisani 1973 és 1981; Valet 1984), néhány kivétellel, mint például Winstedt 1951, a dániai szintóról szóló Miskow-Brøndal 1923, vagy a Sigismondo Caccini által a 19–20. század fordulóján a rozengro szintóról gyűjtött adatok, amik csak jóval később láttak napvilágot (Barontini-Piasere 2001). A Magyarországon élő szintók nyelvének leírására mindeddig először és utoljára Mészáros 1980 tett kísérletet, ezt szeretnénk frissíteni a jövőben a terepmunkánk során szerzett nyelvi adatok segítségével.

3. A szintó etnonimák

Rüdiger az általa megismert szintó változatot beszélő csoport alapján általánosítva jegyzi meg, hogy a cigányok, bár csupán sárgák, magukat a 'fekete' jelentésű *kalo* névvel illetik (Rüdiger 1782, 79. p.). Ez egyrészt egyezik a szintókkal szorosabb nyelvi és kulturális rokonságban álló brit-szigeteki, skandináviai és ibériai cigány népszerűség által önmagukra alkalmazott elnevezéssel (vö. *caló*), másrészt azt is valószínűsíti, hogy a ma használt szintó elnevezés akkor még nem volt elterjedt.

A ma Franciaországban élő és a szintó változatot beszélő cigányok *manuš/manouche* nevét a német cigányokra alkalmazott exoetnonimaként (külső elnevezésként) csak a 19. század első felében dokumentálták először, belső névként pedig csak a második felében, bár az alvilág nyelvvel foglalkozó kiadványokban már a 18. század végén felbukkan mind a *manuš*, mind a *sindo* alak (Piasere 2019), és a *manuš* feltehetően a 18. századig használatban volt a német cigányok körében (Gilad-Matras 2007), akik között később terjedt el a *sinto* elnevezés.

A *kalo* és a *manuš* elnevezések az indoárja lexikai örökségből származnak, azt azonban sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk egyértelműen, hogy csoportnévként való használatuk kezdete vajon a cigányok Európába érkezése előttre vagy utánra tehető, bár Yaron Matras szerint könnyen elképzelhető, hogy csak később, már Európában kezdték el ezeket magukra használni.⁴ Itt érdemes megemlíteni egy olyan endoetnonimát (belső elnevezést), amely több helyen, egymástól függetlenül megjelenik: a *romanichal* elsősorban Angliában, Észak-Amerikában és kivándorlás révén további angol

4 Személyes közlés alapján.

nyelvtérületeken bukkan fel, de amint Benišek 2020 tárgyalja, különféle alakváltozatokban megtalálható Görögországban, Baszkföldön, Finnországban, a Krímben és még Németországban is. A szó maga minden bizonnyal a *romani* ‘cigány’ nőnemű melléknévből és a kései proto-romani, ‘rokonság, család, törzs’ jelentésű, nőnemű **čhel* főnévből álló összetétel, amely később metonímia révén a csoport egy tagjára kezdett vonatkozni (Benišek 2020, 17. p.).

3.1. A szintó elnevezés etimológiai és gyakorlati kérdései a történeti forrásokban

A fentiekkel ellentétben ugyanakkor a *szintó* név eredete homályos. Annyi bizonyos, hogy csak a 19. század második felében váltotta fel teljesen a 18. század második feléig használt *kalo* elnevezést Németországban (Gilad–Matras 2007), és egy ideig minden bizonnyal párhuzamosan léteztek. Széles körben elterjedt tévhit, hogy a *szintó* szó összefüggésbe hozható a Szindh nevű pakisztáni tartománnyal, ám, mint ahogy azt Matras 1999a részletesen kifejti, ennek semmilyen valós, tudományos alapja nincsen. Érdekesség, hogy maga Rüdiger az, aki az elsők között elmélkedik tudományos alapon arról, vajon a cigányoknak van-e kapcsolata Szindh tartománnyal. Mivel ő azonban, mint ahogy azt fentebb írtuk, még nem ismerte a *szintó* nevet, a külső elnevezésként használt *Zigeuner* szó alapján feltételezi a kapcsolatot, hiszen a *Sind* szóból könnyen válhatott *Zing* még Ázsiában (Rüdiger 1782, 80. p.). Rüdiger többek között olyan kiváló, sok nyelvet ismerő tudósok munkáira is hivatkozik, mint az egyébként egymással is barátságban álló Barthélemy d’Herbelot orientalista és Jean de Thévenot utazó, nyelvész. Thévenot említést tesz a Sindy vagy Sinde tartomány határában élő, hajókat kirabló, *zingane* nevű népről (Thévenot 1674, 347. p.), d’Herbelot pedig a zing nép *Zingistan* nevű országáról, amelyet Etiópiával azonosít (d’Herbelot 1697, 929. p.). Rüdiger mindazonáltal, ugyancsak haladó hozzáállását tanúsítva, nem bízik a pusztá homofóniában, és ezért is inkább a Szindh tartomány nevére visszavezetett etimológiát tartja elképzelhetőnek, de kizárólag a *cigány*, nem pedig a *szintó* névvel kapcsolatosan, amelyet tehát nagy valószínűséggel nem ismert. Mindezek alapján az a különös helyzet állt volna elő, hogy míg a cigányok már nem az ősi nevüket használták saját magukra, addig a nem cigányok továbbra is annak a származékát használták (Matras 1999a, 109. p.).⁵

A *szintó* elnevezést az úgynevezett Sulz listában találjuk meg először (Schäffer 1787), majd a 19. századi leírásokban egyre jobban elterjed, míg végül teljesen felváltja a korábbi *kalo* endonímát. A rendfenntartó szerv számára egy rendőrfelügyelő által készített feljegyzésben németből cigányra, illetve az ugyancsak vándorló életmódot folytató jeni/jau-

5 A *szintók* és Szindh tartomány összekapcsolása később is felbukkan olyan, megalapozatlan elméletekben, amelyek szerint a *szintók* különálló csoportot képeztek és egy harcosokból álló indiai kasztból származnak, akik a többi, egy másik harcos kasztból származó cigányok előtt már elvándoroltak Indiából, majd később egyesültek (ld. Kochanowski 1994). A Németországban használatos „Sinti und Roma” szókapcsolat második eleme a később, a 19. századtól kezdődően Németországba vándorolt, további cigány csoportokra vonatkozik.

ner csoport tolvajnyelvére lefordított mondatok is vannak, és ezek között szerepel, a tolvajnyelvi szövegben a cigányokra tett utalásként a *sende* kifejezés. Matras 1998 szerint a jenis nyelvben a leginkább elterjedt kifejezés a cigányokra a *manisch* (amely a *manuš* szóból származik), és ebből arra következtet, hogy a *szintó* eleinte a német cigányoknak csak egy bizonyos, kisebb csoportjára vonatkozhatott (Matras 1999a).

4. Szintó definíciós kérdések Magyarországon

A magyar nyelvű és a nemzetközi szakirodalomban mára meghonosodtak a magyar *szintó*⁶ (ill. romani *sinto* és *manuš*) csoportnevek. Számos más elnevezéssel is találkozunk, melyek részben vagy egészben ugyanazon csoportokat jelölik eltérő aspektusból. Ami a magyar szintók elnevezéseit illeti, önmagukra a *szintó* vagy *szintó cigány* megnevezés mellett leggyakrabban a családban régebben vagy jelenleg is űzött foglalkozás nevét használják. A teljesség igénye nélkül, pl. (*vándor*)*köszörűs*, *hárfás*, (*kör*)*hintás*, *mutatványos*, *búcsús*, *utazó*, *vidámparkos*. Ezek a csoportnevek máig az egyéni és csoportidentitás részei akkor is, ha adott esetben a tradicionális foglalkozásaikat már több generáció óta nem űzik.

Jellemző, hogy a társadalom egységesnek tekint és minősít a környezetében élő, nyelvi, kulturális és szociális szempontból egyaránt heterogén népcsoportokat (I. Szalai, 1997, 7. p.), így a szintókra csak abban az esetben alkalmaznak külön megnevezést, ha valamilyen szempont alapján megkülönböztethetőek más cigány csoportoktól. A leggyakoribb külső elnevezés a *német cigány*, mellyel a szintók is azonosulnak, a *szintó* szót is rendre így magyarázzák, az oláh-cigányok pedig többnyire a *njamcicko řom* 'német cigány' megnevezést használják a szintókra. A beás cigányok a Dunántúlon a *köszörűsnek* tekintett csoportokra vagy a *kisiriš ~ kisireš* 'köszörűs' megnevezést használják, vagy – mint romani nyelvet beszélő cigányokra általában – a *lăkătar* 'kolompár' terminust alkalmazzák.

4.1. Nyelvi és társadalmi azonosítás és különbségtétel

A szintók a cigányság Magyarországon élő alcsoportjaira a saját nyelvükön különböző neveket használnak. A *valaxo* 'oláh' jelöl minden oláh-cigány csoportot, belső különbségekre való tekintet nélkül, a *khevro*⁷ a muzsikus (más néven kárpáti vagy magyar) cigányok megnevezésére szolgál, a *mult(r)emoxari* 'teknővájó'⁸ a beás közösségek neve, a

6 Mészáros (1980) magyar szövegek környezetben még *sinto* alakban írja, feltehetően a cigány nyelvű ejtést követve, de a szó a magyar nyelv részévé vált, adatközlőink pedig minden esetben hosszú szóvégi magánhangzóval ejtették.

7 Etimológiája bizonytalan. Uhlik szerint a szó jelentése 'bogár' (vö. Vekerci 2000, aki szerint a német *Käfer* 'bogár' szóból származik), a Jugoszláviában élő szintó cigányok is *hebro* nével illették a nem szintó cigányokat, illetve a hitehagyott törzsi [sic!] testvéreiket (ld. Uhlik, 1955–1956, 1957; Mészáros 1980, 43. p.). Elképzelhető a *xevri* 'vadnyúl' etimológia is (vö. pl. romani *sir* 'fokhagyma', mely szintén a muzsikus cigányok gúnyneve egyes oláh-cigány dialektusokban).

khunto 'koldus'⁹ a vegyes házasságból származó, gyakran elmagyarosodott, de önálló csoportot nem alkotó szintók neve, a *hi(n)snari* ~ *hiencnari* pedig a köszörűs cigányok egy bizonyos csoportját jelöli.

Utóbbi megnevezés és annak jelentése számos kételyt és ellentmondást vet fel. Az elnevezés homályos, ugyanis Mészáros (1980) közlése szerint a nyugat-dunántúli svábok, azaz a *hiencek*¹⁰ nevének átvétele, ők maguk pedig a magyar cigányok egyik etnikai alcsoportját képezik, a szintók *hinstike sinti* névvel is illetik őket. Ellenben Bodnárová (2015, 19. p.) adatközlőire támaszkodva úgy fogalmaz, hogy a *hinsnari* nevet a szentkirályszabadjai és mohácsi szintóktól kapták. Vekerdi (1984, 67. p.) szerint a vend nagyon közel áll a kárpáti cigány (romungró) délnyugati, *hiencnari* dialektusához. Ebből arra lehet következtetni, hogy szerinte a veszprémi vend cigány [*hiencnari*] átmenetet képez a vend és a romungró nyelvjárások között (Bodnárová 2015, 19. p.). Bari (1999, 12. p.) mindezekkel ellentétben a szintó és vend cigányokat egy csoportként kezeli, majd két etnikai alcsoportra (*hinsnar* és a *šlejfar* 'köszörűs') és nyelvűket a hozzájuk tartozó szubdialektusokra osztja.

Terepmunkából származó adatainkra támaszkodva azt tapasztaljuk, hogy a cigány közösségek egyes tagjai interetnikus és/vagy nyelvi határvonalat húznak a szintó, a vend és a *hiencnari* közösségek közé. Eszerint míg egyes beszélők a vend és a *hiencnari* közösségeket homogénnek tartják és csak egyik vagy másik terminust ismerik és használják, addig mások két, egymással szorosabb kapcsolatot ápoló közösségként tekintenek rájuk. Ez a szintó közösségek esetében is igaz, ugyanis egyes beszélők szituatívan a *köszörűs* terminus használatával egy közös ernyő alá vonják a szintó, a *hiencnari* és/vagy vend közösségeket. A jelenség jól megfigyelhető az alábbi interjúrészletben:¹¹

F: Én szintó vagyok.

RM: *Rakres sintetikes? [Beszél szintóul?]* Beszéled a nyelvet?

F: Ááá, én nagyon keveset.

RM: Nagyon keveset? Az mit jelent?

F: Az a baj, hogy a volt feleségem oláh cigány volt, sajnos meghalt két éve. Na most a kettő nyelv az annyira üti egymást, hogy az... És így nem folytattam aztán. Meg a szüleim azok hisznáriul beszéltek, hisznáru. Nem tudom, hogy tudod-e, az mit jelent...

RM: Elmondod?

8 Minden bizonnyal a középfelnémet *multer*, mai német *Mulde* 'teknő' és *Macher* 'készítő' szavakból.

9 Valet (1986) az auvergne-i cigányok szókincsében a szóhoz jiddis eredetet társít, ezt az etimológiát azonban Wexler (2006) nem tartja elég meggyőzőnek.

10 A szónak sokféle dialektális alakváltozata létezik: *Heanzen*, *Hoanzen*, *Hienzen*, *Hinzen*, *Heinzen*.

11 A lejegyzésnél az informátor felismerhetetlensége érdekében a következő rövidítéseket alkalmaztuk: F – férfi adatközlő, RM – Rosenberg Mátyás.

F: Szintó köszörűs, csak azon belül voltak ilyen khunto... mindegy, hogy nevezik. Ilyen elmagyarosodott izé, s akkor azok másképp beszéltek. Nem rendes szintóul beszéltek. Szintóul beszéltek, de mégse igazi szintóul.

(Pomáz, 2016)

A szintók nyelvhasználatában a *sinto-khunto*, *sinto-hiencnari* kifejezések oppozícióként használatosak, a férfi beszédében azonban ezek inkább egy folyamat kiinduló- és végpontjaként funkcionálnak. A magát elsősorban szintóként definiáló adatközlő feltehetőleg azért tesz így, mert a pomázi szintók között él. Szülei nyelvváltozatát vagy azért jelöli a kissé bizonytalanul ejtett *hisznári* terminussal, mert azt a szintó nyelvi közeg a sajátjától eltérő nyelvváltozatként tartja számon, vagy azért, mert a pomázi szintók a szülei nyelvváltozatában észlelték a nyelvcsere folyamatát, és emiatt idegenné vált számukra. Utóbbi a valószínűbb forgatókönyv, hiszen a derogatív *khunto* terminust is használja az adatközlő a saját szüleire, ami az asszimilálódó, hagyományait elvesztő szintókat hivatott jelölni.¹² Önmagára viszont már hivatkozhat szintóként, hiszen sem ő, sem a környezete – néhány más cigány csoportból származó beházasodót leszámítva – nem beszél már cigányul, így a nyelvi hátrány nem akadályozza, hogy teljes jogú tagjává váljon a közösségnek.

Mint azt példákkal is igyekszünk bemutatni, az endo- és exoetnonimák változatos rendszere heterogén társadalmi, etnikai és nyelvi viszonyokra mutat rá, legfontosabb jellemzője az azonosítás és a különbségtétel. Feischmidt (2010, 8–9. p.) az etnicitás fogalmát egy viszonyként és egy hozzá kapcsolódó, strukturálisan fontos látásmódként határozza meg, mely „az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi praxisaiban realizálódik”. A társadalmi viszonyokba ágyazva a különbségeknek egy meghatározott rendjét hozza létre, ami az etnikai kategóriával jelölteket elkülöníti a homogénnek tekintett jelöletlenektől és e relációhoz többnyire hatalmi viszonyt is társít. „A tudomány hosszú ideig magától értetődő »etnikai csoportokat« vizsgált, amelyekre a kutatók úgy tekintettek, mint bizonyos kulturális örökségben és kulturális mintákban osztozó emberek összességére, avagy mint amelyeket a politikai hatalomért vagy más erőforrásokért való küzdelemben elfoglalt azonos pozíció határoz meg” (Feischmidt 2010, 12. p.). A cigány etnikai csoportok más etnikai csoportokhoz hasonlóan azonban nem eleve adott csoportként léteznek, hanem két módon hozzák létre őket: „belülről”, azáltal, hogy a csoportok tagjai reprodukálják a csoport képzetét és a hozzá való tartozásukat (pl. hárfázás, vonzalom a művészetek felé, köszörülés), és kívülről, a környezet kategorizációs, klasszifikációs tevékenysége révén (pl. német cigány) (l. Feischmidt 2010, 12. p.).

A *sinto*, *valaxo*, *khevro*, *hiencnari*, *mult(r)emoxari* kifejezések az etnikai (al)csoportok mellett a hozzájuk kapcsolódó nyelvváltozatokat is jelölik. Magyar beszéd során

12 Az asszimilálódó cigány csoportokra vonatkoztatva különböző helyeken a *khunto* terminushoz hasonlóan a *mesztic* (eredetileg 'bennszülött amerikai és európai szülők utóda' < spanyol *mestizo* < latin *mixticius*), a *tirpák* 'a Nyírségben lakó szlovák' (< szlovák *trpak*), a *korcs* 'nem fajtiszta állat', ill. a *misung* 'keverék' (< német *Mischung*) is előfordul.

jövevénytőlként használják őket, etnonimaként és linguonimaként is, pl. *szintóul, valaxók, hiencnárík, mult(r)emoxáró*. A *khunto* nem konkrét nyelvváltozatot jelöl, hanem általánosságban jelentheti, hogy az illető már nem beszél tökéletesen szintóul (és ennek következtében nem is igazi szintó), de jelenthet más, alacsonyabb presztízzsel bíró nyelvjárást is, mellyel a kölcsönös érthetőség csak részben áll fenn.

5. A szintó nevek rövid áttekintése

A cigány név (*romano [a]nav*) a cigány kultúra jellegzetes eleme és az egyén azonosítását szolgálja, a szintóknál ezzel párhuzamosan a szintó név (*sintetiko lap*) tölti be ugyanazt a szerepet. A cigány neveknek több fajtája is ismeretes, melyet általában a közösség egyik nagy tisztelettel bíró idős férfi tagja adja a viselőjének, nem az egyén választja meg. Terepmunkánk során azt tapasztaltuk, hogy a legtöbb magyarországi közösségben már nem adnak szintó nevet.

Jelentéssel bíró férfi ragadványnevek pl. *Amslo* 'rigó', *Mácso* 'hal', *Stádlo* 'feketerigó', *Firsto* 'herceg', míg jelentés nélküliek lehetnek pl. *Tejteli*, *Bigyelo*, *Kukuci*, *Mekeli*, *Vuceli* stb. Jelentéssel bíró női ragadványnevek pl. *Khacca* 'macska', *Béze(mah)* 'seprű', *Ina* 'pulyka', *Svalma* 'fecske', jelentés nélküliek pl. *Stramanka*, *Vucla*, *Kucus*, *Begya* stb. (Mészáros 1980, 3. p.).

A szintók esetében a vezetéknev is kiemelt fontosságú, általában jellegzetes, német családnevet viselnek. A korábbi kutatásokból több német és nem német eredetű név is tudható, terepmunkánk során sikerült további nevekkal gazdagítani a sort (l. az 1. táblázatot). A szintók családneveinek hivatalos helyesírása több név esetében mára a magyar helyesíráshoz igazodott, pl. *Gartner* ~ *Gertner* < *Gärtner*, *Strausz* < *Strauss*, *Pfeifer* < *Pfeiffer*, azonban egyes esetekben a külföldön (is) munkát vállalók körében egy alacsony intenzitású, ezzel ellentétes irányú folyamat is elindult, főként azután, hogy Magyarország 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz.

1. táblázat. Szintó családnevek eredet alapján a különböző forrásokban

	Német eredetű családnevek	Nem német eredetű családnevek
Mészáros (1980)	Berger, Brantner ~ Branntner, Jungvért ~ Jungwert, Riter ~ Ritter	Péter, Horváth
Bari (1999)	-	Gomán
Szuhay (2003) - Lator (2013)	Frizólia	Bukovics
Baló - Rosenberg	Brandt, Frizória, Gartner ~ Gertner, Junghaus, Jungvirt, Jungwirt, Jungvirth, Jungwirth, Mauer, Pfeifer, Resch, Réberger, Réhberger, Schwartz, Snéberger, Snétberger, Strausz ~ Strauss, Stumpf, Wuchinger	Gáspár

6. Összegzés

A szintók a cigányság sajátos csoportját alkotják. Ez egyrészt megmutatkozik más csoportokhoz képest talán nagyobb mértékű különállóságukban, másrészt jól jelzi ezt az a törekvés, hogy esetlegesen egzotikusabb, különlegesebb eredettörténettel ruházzák fel őket, amit magának a szintó etnonimának a nem teljesen egyértelmű, ezért kétségsbe vonható etimológiája is táplál. Korántsem képeznek ugyanakkor egységes csoportot; elég csak arra gondolni, hány különböző országban élnek szintók és manusok, akik a nyelvnek is különböző változatait beszélik. Az összetettség a kis lélekszámú magyarországi szintóknál is megjelenik, amit jól illusztrál egyebek mellett a különféle etnonimák időnként nehezen megragadható rendszere. A megnevezések funkciójának pontos megértéséhez érdemes a történeti forrásokat és a közösségek jelenlegi gyakorlatát egyszerre vizsgálni, hiszen az etnonimák – legyenek külsők, vagy belsők – az elhatárolódás és a különbségtétel révén jönnek létre, gyakran szituatívan használatosak és rajtuk keresztül lekövethetők azok a nyelvi és társadalmi változások, amelyek a csoport tagjait érik.

Irodalom

- Adiego, Ignasi-Xavier 2020. Historical Sources on the Romani Language. In Yaron Matras és Anton Tenser (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. London, Palgrave Macmillan, 49–81. p.
- Bari Károly 1999. *Cigány folklor – Magyarország, Románia. Gypsy folklore – Hungary, Romania* (10 CD + Kísérőfüzet). Budapest, Magánkiadás.
- Barontini, Michele és Leonardo Piasere (szerk.): 2001. *La Lingua degli Shinte Rosengre, ed altri scritti di Sigismondo Caccini*. Róma, CISU.
- Beníšek, Michael 2020. The Historical Origins of Romani. In Yaron Matras és Anton Tenser (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. London, Palgrave Macmillan, 13–47. p.
- Bodnárová, Zuzana 2015. *Vend Romani: a Grammatical Description and Sociolinguistic Situation of the so-called Vend dialects of Romani*. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav obecné lingvistiky, Obecná lingvistika. (PhD disszertáció)
- Daval, Marcel és Dominique Joly 1979. La langue des tsiganes. *Saisons d'Alsace*, 67. 64–78. p.
- Elšík, Viktor 2005. Sintská a manušká romština: sociolingvistická situace, komunity mluvčích a dokumentace jejich jazyka. *Romano Džaniben, jevend*, 162–186. p.
- Feischmidt Margit 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 7–29. p.
- Finck, Franz Nikolaus 1903. *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Marburg, Elwerts Buchhandlung.
- Formoso, Bernard és Georges Calvet 1987. *Lexique Tsigane: dialecte sinto piémontais*. Párizs, Publications Orientalistes de France.

- Franzese, Sergio 1985. *Il dialetto dei Sinti Piemontesi, note grammaticali e glossario*. Torino, Centro Studi Zingari.
- Franzese, Sergio 2004. *I Sinti Piemontesi: Origíni, stanziamenti, tradizioni, la guerra, la lingua romaní, bibliografia e materiali – Le Sinti Piemontákeri: katar véna, kaj dživóna siklípén, o kuribén i čib romaní, lilá ta vavér ková ke rakaréna pren le Sinti*. Edizioni „O Vurdón”.
- Gilliat-smith, Bernard J. L. 1907. The Gypsies of the Rhine Province in 1902-3. *JGLS New Series*, 1. 125–145. p.
- Grellmann, Heinrich M. 1783. *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes in Europa nebst ihrem Ursprünge*. Dessau és Lipcse, Auf Kosten der Verlags-Kaffe.
- d’Herbelot, Barthélemy de Molainville 1697. *Bibliothèque orientale, ou Dictionnaire universel contenant tout ce qui fait connoître les peuples de l’Orient. Leurs histoires et traditions, véritables ou fabuleuse, leurs religions, sectes et politique, leurs gouvernement, coutumes, loix, mœurs, guerres, et les révolutions de leurs empires, leurs sciences et leurs arts, leurs théologie, mythologie, magie, physique, morale, médecine, mathématiques, histoire naturelle, chronologie, géographie, observations astronomiques, grammaire et rhétorique, les vies et actions remarquables de tous leurs saints, docteurs, philosophes, historiens, poètes, capitaines, et de tous ceux qui se sont rendus illustres par leur vertu, ou par leur savoir; des jugemens critiques et des extraits de tous leurs ouvrages, de leurs traitez, traductions, commentaires, abrezés, recueils de fables, de sentences, de maximes, de proverbes, de contes, de bons mots, et de tous leurs livres écrits en arabe, persan ou en turc, sur toutes sortes de sciences, d’arts, et de professions*. Párizs, Par la compagnie des libraires.
- Holzinger, Daniel 1996. Verbal aspect and thematic organization of Sinte narrative discourse. *GLS*, 46. 111–126. p.
- Hortis, Samuel Augustini ab 1776. Von der Sprache der Zigeuner és Beschluß von der Sprache der Zigeuner. *Kaiserlich-Königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern*, Jahrgang 6. 85–88. és 93–96. p.
- Jean, Daniel 1970. Glossaire de Gadskeno manus. *ET*, 16 1. 4–68. p.
- Jordan, Charles Etienne 1741. *Histoire de la vie et des ouvrages de Mr. La Croze*. Amsterdam, François Changuion.
- Kluyver, A. 1900. Eene onuitgegeven lijst van woorden, afkomstig van Zigeuners uit het midden der zestiende eeuw. In *Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden over het jaar 1899 en 1900*. Leiden, E. J. Brill, 45–55. p.
- Knauer, Georg Nicolaus 2010. The earliest vocabulary of Romani words (c.1515) in the Collectanea of Johannes ex Grafing, a student of Johannes Reuchlin and Conrad Celtis. *Romani Studies, fifth series*, 20. 1. 1–15. p.
- Kochanowski, Vania de Gila 1994. *Parlons Tsigane. Histoire, culture et langue du peuple tsigane*. Párizs, Editions l’Harmattan.
- Lator Anna 2013. Akik szívből és rendesen csinálják. In Szuhay Péter (szerk.): *Távolodó világaink. A cigány-magyar együttélés változatai*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 179–187. p.
- Liebich, Richard 1863. *Die Zigeuner in ihrem Wesen und ihrer Sprache: nach eigenen Beobachtungen dargestellt*. Lipcse, Brockhaus.

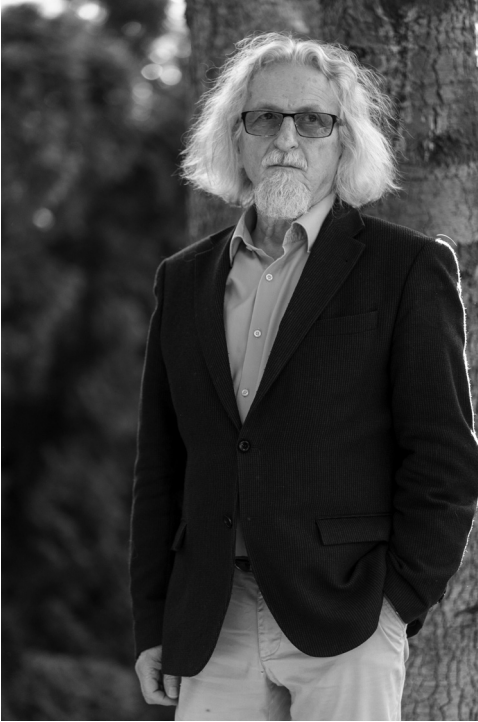
- Ludolfus, Iobus [= Hiob Ludolf] 1691. *Ad suam historiam Aethiopicam antehac editam commentarius*. Francofurti Ad Moenum, Sumptibus Johannis David Zunneri. Typis Martini Jacqueti.
- Margalit, Gilad és Yaron Matras 2007. Gypsies in Germany – German Gypsies? Identity and Politics of Sinti and Roma in Germany. In Roni Stauber és Raphael Vago (szerk.): *The Roma: a Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*. Budapest, Central European University Press. 103–116. p.
- Matras, Yaron 1999a. Johann Rüdiger and the Study of Romani in 18th Century Germany. *JGLS, fifth series*, 9. 89–116. p.
- Matras, Yaron 1999b. Subject clitics in Sinti. *ALH* 46, 3/4. 147–168. p.
- Mészáros György 1980. *A magyarországi szintó cigányok (történetük és nyelvük)*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Miskow, Johan és Viggo Brøndal 1923. Sigøjnersprog i Danmark. *Danske Studier*, 20. 97–145. p.
- N.N. 1726. *Beschreibung des Chur-Sächsischen allgemeinen Zucht-, Waysen- und Armen-Hauses ... Waldheim Anno 1716 allergnädigst aufrichten lassen Auf Befehl einer hohen Commission zum Druck übergeben, auch bei dieser neuen Auflage mit einem Rothwelschen und Zigeunerischen Lexico ... Erste und Zweyte Nachricht*. Drezda és Lipcse, Bei Christoph Hekels sel. Sohn.
- N.N. 1755. *Rotwelsche Grammatik. Beytrag zur Rotwelschen Grammatik, oder Wörterbuch von der Zigeuner-Sprache, nebst einem Schreiben eines Zigeuners an seine Frau*. Frankfurt.
- Otter, Karl 1931. Viennese Gypsies. *JGLS Third Series*, 10. 105–134. p.
- Partisani, Sergio 1973. Glossario del dialetto zingaro lombardo. *LD*, 9, 4. 2–29. p.
- Partisani, Sergio 1981. Glossario Estrekaria. *LD*, 17, 4/5. 58–60. p.
- Piasere, Leonardo 2019. Pour une histoire des auto-dénominations romanès. *Anuac*, V. 8, N. 1. 85–118. p.
- Ruch, Martin 1986. *Zur Wissenschaftsgeschichte der deutschsprachigen Zigeunerforschung von den Anfängen bis 1900*. Universität Freiburg. (PhD disszertáció)
- Rüdiger, Johann Christian Christoph 1782. *Neuester Zuwachs der teutsche, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen*. Első kötet. Lipcse, P. G. Kummer.
- Scala, Andrea 2020. Romani Lexicon. In Yaron Matras és Anton Tenser (szerk.): *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics*. London, Palgrave Macmillan, 85–117. p.
- Schäffer, Jakob Georg 1787. *Sulz Zigeuner-Liste und genaue Beschreibung des zum Schaden und Gefahr des Gemeinen Wesens meistens in Schwaben, auch in Böhmen, Ungarn, so dann in denen Heßen Hanau-Lichtenbergischen Landen, und besonders bey Pirmasens herum sich aufhaltenden und herum vagirenden Räuber- und Zigeuner-Gesindels*. Stuttgart, Cotta.
- Sowa, Rudolf von 1890/1891. Notes on the Gypsies of north-western Bohemia. *JGLS, first series*, 2, 138–142. p.
- Szalai Andrea 1997. A beások. Az etnikai identitás határai a nyelvhasználat tükrében. *Kritika*, 12, 7–9. p.
- Szuhay Péter 2003. „Ez egy eredeti cigányélet”. Ozorai és tamási szintó cigányok. *Beszélő*, 8, 5. 90–98. p.

- Thévenot, Jean de 1674. *Suite de voyage de Levant dans laquelle, après plusieurs remarques très singulières sur des particularitez de l'Égypte, de la Syrie, de la Mésopotamie, de l'Euphrate et du Tygre, il est traité de la Perse et autres estats sujets au roy de Perse, ainsi que de sa Cour et des Religions, Gouvernement, Mœurs, Forces, Langues, Sciences, Arts et Coutumes de Peuples de ce grand Empire; et aussi des antiquitez de Tchehelminar et autres lieux vers l'ancienne Persepolis, et particulièrement de la route exacte de ce grand voyage, tant par terre, en Turquie et en Perse, que par mer, dans la Méditerranée, golfe Persique et mer des Indes. Seconde Partie.* Párizs, Charles Angot.
- Uhlik, Rade 1955. Iz ciganske onomastike. Imena plemena i narječja. *Glasnik Zemaljskog Muzeja. Istorija i etnografija*, Nova Serija 10, 193–209. p.
- Uhlik, Rade 1957. O denominacijama kod Cigana. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, 12, 133–153. p.
- Urban, Reinhold 1911. *Die Sprache der Zigeuner in Deutschland. Eine volkstümliche Einführung.* Striegau, Huss Verlag.
- Valet, Joseph 1984. *Grammaire du Manouche.* Clermont-Ferrand, Magánkiadás.
- Valet, Joseph 1986. *Vocabulaire des Manouche.* Clermont-Ferrand, Magánkiadás.
- Vekerdí József 1984. The Vend Gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Volume 34, 65–86. p.
- Vekerdí József 2000. *A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary.* Budapest, Terebess.
- Weltzel, Hanns 1938. The Gypsies of Central Germany. *JGLS Third Series*, 17, 9-24, 73–80. p.
- Wexler, Paul 2006. *Jewish and Non-Jewish Creators of "Jewish" Languages.* Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Winstedt, Eric Otto 1951. Italian Romani. *JGLS Third Series*, 30, 132–139. p.

ANDRÁS MÁRTON BALÓ – MÁTYÁS ROSENBERG

THE SOCIAL AND LINGUISTIC IDENTIFICATION OF THE SINTO GYPSIES IN WRITTEN SOURCES AND COMMUNITY PRACTICES

The Sinti are a minority of the Gypsy population in Hungary, but their cultural, linguistic and social characteristics make them a well-identifiable group among other Romani-speaking Gypsy groups, different from the majority. In the first part of this paper, we present the sources dealing with the Sinti from a scientific-historical perspective, mainly from a linguistic point of view, from the 16th century to the present day, describing the different names of the Sinti and the historical and etymological dilemmas related to them. Then, drawing on our fieldwork data, we analyse the external and internal ethnonyms, surnames and related strategies that are important tools for the social and linguistic (self-)identification of the Hungarian Sinti.

Van órád?

Köszöntő gondolattörések
Hunčík Péter hetvenedik
születésnapja ürügén

Kép: Somogyi Tibor / Vasárnap

A kilencvenes évek közepén valamilyen márais rendezvényen (Pozsonyban? Dunaszerdahelyen?) tébláboltam, szokásom szerint idegenül, tanácstalanul, amikor egy lobogó (még nem fehér) sörényű (de, korábbi képeit most szemlélve, az is lehet, hogy mai Hunčík-képeimet vetítem vissza arra az időre, talán nem volt sem lobogó, se sörény, viszont hordozója valóban egy) izgága, a szervezés gondjaival megáldott (vagy megvert) fiatalember, Hunčík Péter (noná, hogy tudtam, kiről van szó, hiszen ismertem én őt, ha nem is személyesen, s ha kezdetben Somos Péterként is¹) hirtelen hozzám fordulva megkérdezte, hogy van-e órám. Lassan jött a válasz, mert meglepetésemben (a Hunčík megszólított!) nem értettem, mi köze neki az én órámhoz, aztán amikor kinyögtem, hogy van (mert akkor még tényleg volt), már el is viharzott. Ha kézmozdulattal nem is, gondolatban biztos legyintett: menthetetlen alak. Pedig *Pesten jártam iskolába, kuk*, s igazán tudhattam volna, hogy az ilyen kérdés nem azt tudakolja, hogy van-e, s ha igen, milyen drága karórám van (akkor még nem is volt napirenden a méreg-

---

1 Első verseit az *Új Ifjúságban*, *Irodalmi Szemlében* és a *Megközelítés. Fiatal költők és képzőművészek antológiája* című gyűjteményes kötetben (Kulcsár Ferenc–Tóth László összeáll. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó n.v., 1980) Somos Péterként jegyezte.

drága, státuszszimbólum karórák témája: ki miből vette, s kié olyan csak, mintha, miközben olcsó hamisítvány), szóval a kérdés nem a karórámról, hanem egyszerűen arra irányult: *hány óra van?* Talán tényleg tudni akarta, vagy csak (csak!) pszichiáterként észlelve, zavromat próbálta enyhíteni. Soha nem kérdeztem meg tőle később, amikor már nem csak hírből (meg verseiből) ismertem őt, hanem személyesen is. Azóta van miről beszélgetni, de valahogy az órával, az idővel, általában kimondatlanul, ezek a beszélgetések mindig kapcsolatban vannak.

Ha most kérdezném, van-e órám, azt mondanám, hogy öt perc múlva tizenkettő. Amit persze ő is tud, s épp ezért ez a fáradhatatlan tenni akarás, szellemi pezsgés, ami őt, s általa környezetét is jellemzi. Noha meglennének hozzá a módszereim, hogy akkurátusan összeszedjem, mi mindent tett (tesz!)... Azt akartam írni, hogy a szlovákiai magyarságért, de ennél azért jóval többről van szó. A szlovákiai magyarság csak, noha számunkra élet-halál kérdése, de mégiscsak egy provinciális létforma, ami sok esetben a mindenünk, s rajta keresztül lehetne kilátásunk, kijárásunk Európára, a világra, humánusra, toleranciára. Miközben mindezeknek persze része is vagyunk. Igen, papírforma szerint ráadásul adva kéne lenni, hogy egy kisebbségi sorban élő magyar érzékenyebb, empatikusabb a más kisebbségeket ért atrocitásokkal vagy akár csak sanda tekintetekkel szemben. Az utóbbi években fájdalmasan kellett rádöbbenünk, hogy ez bizony nem így van. Bizony, hogy a priori nincs empátia, nincs együttérzés, csak köldöknézés, önzés van. És az ők mikor foglalkoznak velünk, mikor tüntetnek mellettünk sunyi és alibista farokbehúzása. S akkor mi a teendő? Egy elegáns sasszélépéssel lépjük át saját árnyékunkat? Ahhoz azonban túl nagy az az árnyék, vagy nincs is. Mintha napfogyatkozás lenne térségünkben. Mintha minden árnyékba borult volna. Nincs mit átlépni tehát, azt mondanám, hogy belülről kell bomlasztani, ha ennek a szókapcsolatnak nem lenne történetileg megbélyegző, a komikum határát súroló üzenete (a kommunista pártot „belülről bomlasztók” egykori százalmas öngazolás-kísérleteire gondolok). Nem bomlasztani tehát, hanem kiállni, kiáltani, beszélni, véleményt mondani, s reményeink szerint ezzel formálni is... Talán meggyőzni, de legalább gondolkodásra sarkallni. Kitárni a világot, s ezerszer elmondani, Lengyel László szép metaforájával élve, kopernikuszi, nem pedig ptolemaioszi világban élünk. Ha tetszik, ha nem, nem vagyunk a világ közepe. Talán ez az, amit egy felelős értelmiségi tehet, s ezt teszi Hunčík Péter is. Miközben, ahogy arra, mielőtt így elszaladt volna a tollam, fentebb utaltam is, rengeteget tett (tesz!) a beszéden kívül is. Noha ez, hogy érthető legyenek, sok esetben a legtöbb, amit tehetünk, viszont azt tennünk is kell. Mert versenyt futunk ezzel a minden szempontból egyre erőszakosabban barbarizálódó korról, s nem igaz, hogy tehetetlenek vagyunk ellene. Csak meg kell találni a megfelelő embereket, eszközöket. Az idő pedig tényleg kevés. *Van órád?*

Nem fogom felsorolni, bárki utánanézhethet (ha nem tudná²), de egyet ezen a helyen meg *kell* említeni: miközben Hunčík Péter annak idején egyik alapítója, ha úgy tetszik egyik szellemi atyja is volt a Fórum Kisebbségkutató Intézetnek, (mai) reneszánsz mecénásként is jelen volt az intézet (szellemi és valós, anyagi) építésében. Noha a somorjai épület lépcsőfordulójában, ércbe vésve ott van ez a tény, ezt sem árt sokszor és mindig ismételni. Nem mintha e sorokat ércnél maradandóbbnak gondolnám, de mégis. Felejtés ellen.

Drága Péter, talán messziről indítottam, de a lényeg ennyi: köszönjük, hogy voltál, hogy vagy, s hogy maradsz. Számomra egészen biztosan.

Liszka József

---

2 Csak két kapaszkodó (ilyen időket élünk, a többit tessenek kigúglizni), a forrásvidék megismeréséhez: Hunčík Péter: *Határeset*. Pozsony, Kalligram, 2008; Hunčík Péter. In *A rendszer-váltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992. Elbeszélte történelem 1*. Popély Árpád–Simon Attila szerk. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009, 257–300. p.

NEKROLÓG

Fónod Zoltán
(1930–2021)

Somogyi Tibor felvétele 2015-ből

Kilencvenegy éves korában Pozsonyban elhunyt Fónod Zoltán irodalomtörténész, újságíró, szerkesztő, a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének egykori tanszékvezető docense, több irodalmi, publicisztikai és közéleti díj kitüntetettje. Tizenöt önálló kötete közül legutóbb a kétkötetes *Mérlegen* (A magyar irodalom Cseh/Szlovákiában, 1945–2010) jelent meg 2014-ben és 2015-ben. Fő kutatási területe a két háború közti szlovenszkói magyar irodalom volt, ebben a tárgykörben az *Üzenet* c. monográfiája emelhető ki, mely először Budapesten, 1993-ban jelent meg, majd második kiadásban, kilenc év múlva Pozsonyban is. Életpályája folytán az 1948 utáni csehszlovákiai magyar irodalommal is foglalkozott, számos antológia és gyűjtemény megszületésénél bábáskodott, ezek közül legjelentősebb munkája az 1980 és 2001 között kiadott tizenkét kötetes *Fábry Zoltán összegyűjtött írásai* volt, valamint *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004* (második, javított, bővített kiadás). Fábry Zoltánról monográfiát is írt. Aktív irodalom- és kultúraszervezőként két ízben is volt elnöke a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának. A legsötétebb Mečiar-időszakban, amikor nem kapott támogatást a folyóirat, vállalta el az *Irodalmi Szemle* főszerkesztését.

Három olyan személyes ügyem is volt velem, három különböző korszakomból, amikor a bizalmát élvezhettem, érdemtelenül. A legelső, hogy amikor elsőéves egyetemistaként – mivel apámnál nem vizsgázhattam – ő vizsgáztatott régi magyar irodalomból, jóindulatúan megsúgta, hogy a *Szigeti veszedelem* a kedvence. S mivel ezt a Zrínyi-művet Zeman tanár úr nagyon aprólékosan átvette velünk, csak futva átismételtem az eposzról való ismereteimet, úgy mentem vizsgázni. Csak azt felejtettem el, hogy Fónod Zoltán történelem szakos is, s bizony, a történelmi köritéssel nem remekeltem, ő vázolta helyettem, mintegy ketten feleltünk, s így, mondanom sem kell, átmentem a vizsgán. Pironkodtam. A másik ügy idején épp nem voltunk jóban, s arról a felvételemről szavazott írószövetség: nyugodtan szavazhatott volna nemmel is, de elegánsan csak tartózkodott. A harmadik már az új ezredévben történt, messziről köszöntöttük egymást, ha találkoztunk, helyreállt köztünk a kapcsolat, s mindig ő volt, aki a beszélgetést kezdeményezte, dolgaim állásáról s családomról kérdezetett. S megbízott kétkötetes műve kiadásával, melyet évek óta fektetett a kiadó: a mű megjelent, mindkettőnk nagy örömére, s mivel már nehezen mozgott, a lakásán adtam át neki. Közben, a két könyv megjelenése közt többször találkoztunk, s részletekbe menően megbeszéltük a mű szerkezetét, felépítését, küllemét. (Felesége, Marika néni, nekem matematikatanárnőm mindig uzsonnával várt.)

Ami e személyes apróságoknál jóval fontosabb: napilapunk, az Új Szó tanulmányozása közben döbbenetesen tapasztaltam, mennyi hosszú és nagyon jó interjút készített vezető irodalmárokkal és politikusokkal; a laphoz sosem maradt hűtlen, nem is lehetett: 1960 és '69 között kulturális rovatának vezetője volt, 1970 és '72 közt a külpolitikai rovat vezetője. Egykori Madách kiadóbeli munkatársai szerint szigorú és következetes volt, nem alakoskodott, nem szólt le másokat úgy, hogy szemtől szemben kedves lett volna, ellenkezőleg, a háta mögött mindenkit megvédett. Azt Grendel Lajos írja le egy helyütt, hogy mindig Fónod Zoltán tartotta a hátát a Madáchban a kiadó alkalmazottainak gyakori kihágásai, a hatalommal való szembeszegülései miatt, nagyon sokak munkahelyét és személyes békéjét, szabadságát védve s tartva meg. 1969–1970-ben a kiadó igazgatója volt, csakúgy, mint a legsötétebb normalizáció idején, 1972 és 1978 között, ahol aztán 1983-ig főszerkesztőként állta a sarat, s mikor innen is menesztették, került a Comenius Egyetem magyar tanszékére.

Önálló kötetei, a címek ábécérendjében: *Körvonalak*. Pozsony, Madách, 1982, 332 p.; *Kötébláink*. Pozsony, Madách, 1990, 264 p.; *Megmozdult világban*. Fábry Zoltán élete és munkássága. Pozsony, Madách, 1987, 390 p.; *Mérlegen I–II. A magyar irodalom Cseh/Szlovákiában (1945–2010)*. Pozsony, Madách Egyesület, 2014 és 2015, 320 és 238 p.; *Önarcképek*. Pozsony, Madách-Posonium, 2004, 322 p.; *Perben a történelemmel*. Fábry Zoltán élete és munkássága (a *Megmozdult világban* átdolgozott kiadása). Pozsony, Madách, 1993, 202 p.; *Repedések a siratófalán*. Madách-Posonium, Pozsony, 2005, 380 p.; *Sorskérdések, keresztutak*. Pozsony, Madách-Posonium, 2010, 288 p.; *Számvetés. Tanulmányok, kritika, publicisztika*. Pozsony, Madách-Posonium, 2003, 248 p.; *Szellemi őrzőjáték*. Madách-Posonium, Pozsony, 2006, 370 p.; *Szétszóródás után*. Pozsony, Madách-Posonium, 1998, 268 p.; *Tegnapi önis-*

meret. Pozsony, Madách, 1986, 392 p.; *Üzenet. A csehszlovákiai magyar irodalom 1918–1945.* Budapest, Akadémiai, 1993, 318 p. (Második kiadás: Pozsony, Madách-Posonium, 2002, 328 p.); *Vallató idő.* Pozsony, Madách, 1980, 410 p.; *Vonzásterek.* Madách-Posonium, Pozsony, 2007, 378 p.

Megkapta a Madách Imre-díjat (1987), a Fábry-díjat (1987), 1990-ben a Magyar Köztársaság Csillagrendjével tüntették ki, 2000-ben a Szlovák Köztársaság Kormányának Ezüstplakettjével, megkapta a Magyar Művészetért Díjat (2001), az újságírószövetség Aranytoll-lal tüntette ki (2002), végül 2004-ben a Lauer Edit alapította Posonium Díj Életműdíjával ismerték el munkásságát. Július 13-án búcsúztatták Pozsonypüspökiben. Tanár úr, Zoli bácsi: nem volt egyszerű dolga ezen a földön; legyen Önnek könnyű a föld.

Csanda Gábor

Öllös László: Európai identitás. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2019, 240 p.

Van-e „lelke” annak, amit Európának hívunk? S van-e belevaló legitím örökség, racionális identitás ott, ahol a lemaradások és partneriségek, elfogadások és kompromisszumok a nagy kísértések és nemzetállami kiegyezések közepette keresik önnön kiteljesülésüket? Mi töltötte ki és mi helyett kellene valami mással töltekeznie annak, amit egy komplexebb identitásállapotként tudnánk értékelni?

Öllös László *Európai identitás*-könyve a szerzői bevezető szerint is kísérlet. Ha úgy jobban hangzik: a nemzetállami korszak(ok) ellentmondásait meg esélyeit elemzi, s nem akárhonnan nézve, hanem az államszerveződés esélyeitől, megvalósulásaitól, ellentmondásaiból fakadó működésmódjaitól meghatározott entitások formájában. Alapszemponjtja viszont nem az, hogy méltánytalan küzdelem kell meghatározza ez államszerveződési modellt, hanem olyan kölcsönös átvételi, példakövetési eljárás inkább, mely a széthúzás helyett a közös erőt, a kulturális örökségben az innovatív megoldások új céljait tekinti meghatározónak. Ehhez a kulturális „összskínálat-hoz” azonban szükséges az is, hogy az európai nemzetek is önmaguk erőiből merítsenek a közöshöz, kulturális örökségként kezeljék a fejlődés reményeit egy újabb korszakban, amikor nem a saját állam méretnövekedése marad meghatározó, hanem a fejlődés újabb hatékonysági fordulata. Mert ami „Európa lelkeként” meghatározza esélyeit is, az a térség, Európa kultúrája – s ennek érdemi, „nemzeti történelmi” összefüggései generálják azt a kulturális állapotot, mely egyre inkább hiányérzetként, válságjelenséggé formálja a „racionális örökség” perspektíváit, segíti vagy nehezíti az uniós döntéshozatali, legitimitási, alkotmányossági és versenyképességi sanszait (17–29. p.). Egyszóval Öllös megpróbálja „összerakni azokat az elemeket, valamint módszertani szempontokat, amelyek segítségével kifejlészhető egy új európai identitás. Olyan, amelyre épülve megszülethet az európai

polgári társadalom és politikai közösség. Azaz létrejöhet az európai nép”. (13. p.)

A szerzői vállalás hatalmas. A kötet nyolc fejezete lényegében „lefedti” a kulcsfontosságú szempontok meghatározó momentumait: alkotmányos örökség, rendszerproblémák, nemzeti ideológiák és konfliktusok, agresszivitás, félelmek, ideológiai gőzerő, térségi-regionális kivagyiságok, középkori hagyomány és politikai nemzet, sorsközösség és legitimitásválság, emberi élet, fejlődés, gazdasági és politikai rend, piackényszerek, az értékrend mint jog, a politikai kihívások fejlődéskérdesei. Mindezek részint önálló fejezetek, részint az egymásra épített jelentéselemek a válságjelek elkerülési útvonalai felé készítetik a megújulást. Erre pedig azért van szükség, mert maga Európa is úgy marad el a globális versenyben, hogy megújulásának feltételei között az elavult adminisztráció és bezápuult jövőtervezés új serkentései válnak a siker vagy a túlélés feltételévé. Erre ha Európa nem lesz képes, „elmaradása folytatódni fog, mások egyre több területen előzik meg, annak gazdasági, politikai és ösztársadalmi következményeivel együtt. A kötet a felvilágosodás másik hibáját is el szeretné kerülni. Nem kívánja egyetlen eszmeáramlathoz kötődve megalkotni az emberek Európa-képét. Európát a különféle értékek együttesének tekinti. Emiatt az elképzelésben a politikai pluralizmus értékrendjeinek kell teret kapniuk. Munkánk nem elmosni akarja az egyes politikai eszmeáramlatok közti különbségeket, nem is kívánja relativizálni értékeiket. Ám arra sem törekszik, hogy egyiküket nevezze az európai jövő letéteményének. Európa eddigi politikai történetét közösen alakították, és jövőjét is együtt fogják. Nem szabad elkövetni a felvilágosodás azon tévedését, hogy az ideológiák kölcsönösen megpróbálták kirekeszteni egymást az értékrendileg elfogadhatók köréből, és csak kényszerből működtek együtt a másikkal. Ugyanakkor nemcsak a kompromisszumaiknak, majd kombinációiknak kell helyet találniuk az új identitás keretein belül, hanem több egymástól eltérő alapértéküknek is”.

Öllös úgy véli, a reneszánsz szkepticizmus hatása a modern emberképre egyben a jobbá válás alapja, de alapvető javaslata egy olyan komplex identitás kialakítása, amely „a mostani világban gyökerezik, csakhogy számos új megoldással és összetevővel próbálja felváltani annak belső gyengéit és ellentmondásait”. Projektjében összekapcsolni igyekszik „az eddig egymástól kulturálisan nagymértékben elválasztott európaiakat, és mobilizálni azt a teremtő szellemi képességet, amely kultúránkban évszázadokon keresztül rejtőzött, s most is életre hívható”. Konceptiója az európai problémák sorában a populációs hanyatlást nevezi meg, valamint ennek értékrendre gyakorolt hatását, mivel „nélküle ugyanis élvonalbeli pozíciójának visszaszerzését a globális versenyben illuzórikusnak” tartja. Miközben valójában ez lenne a siker esélye, bármely bukásokon és válságokon keresztül is. Ezért van szükség a komplex identitásformák kialakítására, melynek fundamentuma az egyensúly megőrzése – mely éppen napjainkban látható megbomlott változatában. S hogy ne így maradjon, „olyan alkotmányos egyetértést szeretne kialakítani, amely egyszerre gyökerezik a racionális megfontolásban és az érzelmvilágban, a modernizációs szándékban és a hagyományokban, az európai összetartozásban és a nemzeti sajátosságokban. A koncepció az európai versenyképesség kulturális forrásait is megvizsgálja az új identitás sajátosságaira építve. Az elképzelés a nemzeti identitásokon túllépni nem akar, azokat maga mögött hagyni, eltörölni, feloldani nem kívánja, hanem megkísérli összekapcsolni őket. Azaz épít reájuk, segítve fejlődésüket. És nemcsak az egyes nemzeti kultúrák legértékesebbnek tartott, racionálisnak nevezhető elemeit akarja egybefogni, hanem érzelmi összetevőiket is szeretné összefogni. Az európaiakat nemcsak eszmei meggyőződésüknek, kalkulált érdekeiknek, hanem szívüknek is össze kell kötnie egymással”. Erre a kötet szerint kulturális örökségük újféle szemléletmódja és megélése képessé teheti őket.

Az Előszóban ekképpen taglalt gondolatmenet (kissé tartalmilag is rövidítve) arra a kiválasztott elképzelésre, mondhatnám ideára épül,

hogy nem elsősorban európaiak és másodsorban nemzetiek hierarchiájában zajló összehangkeresésről van itt szó, sőt ennek fordítottjáról (elsősorban nemzeti, másodikkban európai) sem – hanem „az ember egyszerre és együtt lehet európai, és nemzete tagja”. (15. p.)

Nyilvánvalóan érdemes jelezni, hogy a 240 oldalas kötetből (akár meghatározó) néhány koncepcionális kulcsmondat kiemelése – még ha a Szerző saját összegző körvonalai is ezek – nemigen kínálkozik vitairat alapjának. Ehhez igen részletes, szinte fejezetenkénti lapozás kéne, megtorpanások pillanatában rögvest megfogalmazott kulcsmondatokkal és kritikai alátámasztásokkal. Ezek hiányában csakis arra építhetnek, amire a szerzői koncepció is épül. Röviden: az identitás hányadosainak részletes szemlélésére.

Nem mintha ehhez én többet értenék Budapestről, mint saját környezeti és kulturális-kisebbségi identitásával együtt Öllös maga. A kötet Európa és az identitások sokfélesége „köré” építve teljességgel betölti funkcióját. Leír, jellemez, összegez, kritikai alapot nevez meg, esetleges és össze is függő momentumokból megkonstruálja mondanivalója egy innovatív teremtményét. Kifejt, árnyal, összehasonlít, épít, tervez, ellenpontoz, felülír, másként értelmez, merészen következtet. S jól teszi. Ám a sorok nyomán kiderül az is, nincs vaskos szakirodalmi melléklete; akit felhasználnál, arra utal (Giddens, Habermas, Wallerstein, Balibar, Jan Keller, Bernard Yack stb.), amúgy pedig gondolatmenetet épít egy vagy több másakra, érzékenyen körülmozogva, lefuttatva, mintegy az európai klasszikus esszéírás szabályai szerint. Tehát esszé. Merész, elgondolkodtató, stimuláló. Ugyanakkor a megadott források, a kevés (de lényeges) válogatott szakirodalom állapota és mennyisége is azt jelzi: tematikát választott, szinte archaikusat, s ma már vagy még profetikusat is. De a saját árnyalataitól eltérő további tónusokra mintha nem mutatkozna nyitottnak.

Csak egyetlen példát erre. Azt írja: „Amennyiben a beköltözők átveszik a mostani Európa családfelfogását, akkor fokozatosan ők is elfogynak. Így a bevándorlók újabb és újabb hullámára volna szükség. Közben persze,

immár történetileg alátámasztva, annak elfogadására, hogy az európai kultúra mai formájában az elfogyás, a kihalás kultúrája. Ha mások átveszik, akkor ők is egyre kevesebben és kevesebben lesznek. Ennek elfogadásához egy fontos dolgot mindenképpen kínálnia kell Európának ma is: a legjobb életet a világon. És ehhez persze megingathatatlan erőt és hatalmat. Ha azonban Európa nem képes a világ élére törni, sőt elmaradását sem sikerül megállítania, akkor még ezt sem ígérheti hihetően. Amennyiben pedig a tényleges választási lehetőség a kétféle lemaradás közt van, és az egyik a nemzeti kultúra eltűnésével is jár, akkor feltételezhetően sokan, nagyon sokan döntenek úgy, hogy inkább a régi nemzeti értékekhez érdemes visszatérni.” (196. p.)

Mármost a hipotézisből induló feltételezés lehet tiszta és nemes, de éppúgy hamis is. Milyen beköltözők, hol, miért és mivégre veszik (ha veszik) át az európai családfelfogást? Van egyáltalán „európai” (déli, keleti, északi, nyugati?) családfelfogás? S ha ebbe afrikai is belejátszik, meg migráns orosz-ukrán-török-lengyel is, akkor az még (vagy másabb) családfelfogás? És lehet-e egységes ez, vagy kisebbségi kultúránként más és más? Meg aztán miért is vennék át: alkalmazkodás okán, vagy mert méltányosabb, vagy mert tervezett, vagy mert „modernebb”? Az európai kultúrához soroljuk akkor a macedónt, a görögöt, a lengyelt, a litvánt, a romungro cigányt, a már asszimilálódott zsidót is? Ezek is a kihalás kultúrájának részei lennének? És ha „egy fontos dolgot mindenképpen kínálnia kell Európának ma is: a legjobb életet a világon...” – de ezt mégsem tudná egységesen kínálni, akkor vége az európaiságnak? Amelyről mellesleg mintegy tételezi, hogy van, s jószerével „egységesként” van, miközben évszázadok és évezredek értelmezései is mutatták, hogy egységesen semmi sincs..., sőt Európa mint önmaga ideálképe is vegyesen áll más kultúrkörök eszméiből, gyakorlatából, örökségéből, hagyatékából, pusztuló vagy serkentő kölcsönhatásaiból...?

Kérdéseimmel szívesen körülfonnám Öllös szavait, hipotézisét, egész konstrukcióját. De ha azt állítanám, hogy esszészzerű közelítésmódjában

ban a kerekre formált állítások, tompára alakított kérdések, ideálisra konstruált verziók valaminő jobbféle európaiságra késztetést szolgáltatnának, hát ellenkezésnek tetsző közelítésmódom nem lenne-e ugyanolyan elnagyoltan általános vagy ígézetesen komplex, vagy (ami még rosszabb) egyenesen Európa-ellenes papramogás...? Valóban, ideál nélkül nehéz jobbat képzelni, mint amilyen amúgy is van. De a konstruált verzió szolgálja-e Európa önmeghatározását, vagy inkább új elemekkel erősítené meg a már korántsem acélos identitást? Öllös mintha meghaladhatónak látná a megosztottságot, kívánalomnak gondolná a felvilágosodásra következő újabb emberképek megalkotását, a modernizáció gépezetének szabályozhatóságát, a kölcsönös függések rendszereinek egész bonyodalmasságát. Mintha szándékkal állítaná szembe keletet a nyugattal, politikát a hagyománnyal, elmaradottságot a piaci fejlesztési érdekekkel, modernizációt az egypólusúnak vágott világ helyetti multipoláris világgal. Miközben ezek egy helyen is vegyesen vannak jelen, egy „nemzeti” kultúrában is több-nemzeti entitással bírnak, és sokféleségük is több más függésrendnek alárendeltek – Öllös mintha Európa osztottságának meghaladásaként úgy képzelné: a fenekező európaiságot a harmonizálható európaiság váltja majd föl, belátásokkal és kompromisszumokkal, összhangokkal és kiegyezésképességekkel... De vajon miért is lenne a jövődő harmonia karakteresebb, mint volt valamikor, az ember békésebb, mint szolidáris mivolta egykor talán megkívánta, vagy egy állam kevésbé nemzetcentrikus, mint amit Európa még meg is kívánna, mielőtt egységessé festené valóban azt a kapcsolathálót, melyet nemzetközi politikák és érdekek oly sokféle egyéb okból megosztottnak és reménytelennek mutatnak...?

„Eközben pedig megjelenik az elmaradást leplező fejlettségpropaganda. Nyugat-Európában ennek bizonyára nagyobb lesz a jelentősége, mint a kontinens középső részén, hiszen ott a legfejlettebb terület élménye meghatározó politikai és kulturális hagyomány. Ezzel szemben kell leplezni és elfogadtatni a lemaradást okozó tényezőket. A modernizáció eszméjére épülő eszmeáramlatok súlyos értékrendi válságba kerülnének. Az az állapot

ugyanis, amit ma hirdetnek, a fokozatos elmaradás állapota. Itt volna az ideje, hogy a Nyugat a jelenlegi helyzetében érdektelenség és lenézés helyett alaposabban megismerkedjen azzal, amit közép-európaiságnak szokás nevezni. Főként a felzárkózás újabb és újabb kísérleteinek, valamint az utánuk ismétlődő sikerelenség kombinációjával. A tanulás és a maguk kultúrájába illesztés eredményeivel és eredménytelenségeivel.” (234. p.)

Az elmaradás és a retardáltságot „felülről-kívülről” interpretáló fejlettségi kérdések amúgy nem maiak. Még Európa fogalma sem létezett, mikor már a „mások” elleni megkülönböztetés-játszmák szétszabdalták azt is, ami Afrikából vagy az orosz sztyeppék felől nézve egységesnek tetszett talán. A „fokozatos elmaradás” állapotát pedig évezrede felhasználja az éppen nyeresre álló hatalom – mindenhol és mindenkor, éppen azok ellen, akik hagyományosan az elmaradottság bűvkörében élnek. S ha „megrendeljük”, elvárjuk is a nyugati Európa érdektelenségének és a nyitottság politikájára érvényesülésének rugalmasabb kezelését – ezt vajon ki érdekében tenénk? A „közép-európaisággal” ismerkedés pedig nem „A Nyugat” feladata, hanem épp annyira a közép- vagy kelet-európai entitásoké is. Hát ismerjük-e magunkat? Egymást? S ebből akkor mit kellene megismernie, respektálnia „a nyugatnak”, s melyik nyugatnak? Annak a Londonnak, ahol nagyvárosnyi lengyel él? Annak a Párizsnak, ahol megyényi kelet-európai cigány él? Annak a Madridnak, ahol tartomány-méretű román migráns él? Vagy annak a Berlinnek, ahol újratelepült a zsidónegyed orosz emigránsokból? S hát akkor ezek mind csupán a „migrációs kérdésként” kezelendő értelmezési körbe tartoznak? S ha Máltán több a gazdag orosz, mint a helyi lakos, akkor kinek kell megismernie kit...?

Öllös kötete kísérlet, melyben új identitásformára fókuszál, miközben folyton-folyvást veszítjük el vagy alakítjuk át meglévő identitásainkat is. Ez is, mint a könyv egésze „egy Európa jövőjét alapjaiban érintő vita része, remélve, hogy hozzájárul a mostani válsághoz közelítő problémaegyüttes megoldásához” (13–16. p.) – írja a könyv egészét körvonalazó

előszóban. Arról ugyan nem ír, maga a vita az EU-identitásról már része-e az új identitásnak, de az elvitathatatlan, hogy vita nélkül még idáig sem jutnánk a tolerancia, a partnerség, a befogadás és elfogadás bevált elveinek gyakorlása terén sem.

Kérdéseim álkérdések, persze. Nem annyira akadémikus kedvet mutatják, hanem sokkal inkább Öllös kötetének (és magának az európai identitásnak) gazdag, rétegzett problematikus kérdésköreit. De mert identitásról, kölcsönös eszmélkedésről, abba sem maradó kölcsönhatásokról van szó, e kérdéskörök a megválaszolhatóság csábításával és az újrakérdés megokoltságával gazdagok. Sőt, azok is maradnak. Legalább lesz még miről írjunk újabb és újabb felvilágosodások még újabb teóriáinak híveként.

A.Gergely András

Szászi Zoltán, Szászi Fanni, Václav Kinga: Séta Gömörben. Pozsony, Madách Egyesület, 2020, 168 p.

Szászi Zoltán, Szászi Fanni és Václav Kinga Séta Gömörben című könyve egyszerre írói kvalitásokkal is bíró útikalauz, kommentált fotóalbum és élénk színekben tobzódó kisenciklopédia. A történelmi Gömör vármegye kulturális emlékeit járja be, de egyszersmind a régió kulturális emlékezeteként is kezelhető munka, melyben egyenrangú kép és szöveg. A múltat nem pusztán látványként és örökségként kezeli, hanem egy mentalitástörténet bonyolult rajzolatát is észleli az egészen konkrét útvonalak dokumentálása során. Ügyes gyűjtés, jó források, érzékeny szerkesztés: és mindenekelőtt élvezetes, kedvesen kalauzoló, érzelmekben gazdag nyelv, mely mind a méltatlankodást, mind a szinte „kritikátlan” lelkesedés regisztereit vállalja. A szöveg Szászi Zoltán, a kiváló költő és termékeny újságíró munkája: az ő tájai nemcsak tájak, hanem az emberi jelenlét vagy hiány terepei is. Serke kastélyának leírása szinte észrevétlenül változik át Gömörnyé Maróthy Margit teozófus, színésznő, Mahabharata-fordító, India-utazó portréjává.

Mintha egyetlen folyamatos regényben élénk, s minduntalan figyelmeztetni kellene magunkat a koordináták betajolására. A mítoszok, mondák, legendák képlékenységet folytonosan ellensúlyozza a tudomány, zömmel a historiográfia és érdekes módon a geológia, illetve földtörténet. Mi közülük lehet a várgedei bronzkincseknek a minőszi kultúrához? Nyilván van rá szaksterű, precíz válasz is, és van rá válasz ebben a könyvben is, mely nem a válaszokra fókuszál, hanem a jelenlétre, a problémafelvetésre, a megválaszolatlan kérdésekre. Szászi Zoltán Gömörre elsősorban művészi feladatként tekint: a maga bámulatosan plasztikus sokféleségét nyelvi sokféleséggel igyekszik kifejezni. Hol a művészettörténész szól ki a gótikus út elképesztően izgalmas freskóinak leírásából, hol a mániákus régész és vallástörténész dilemmáit halljuk, pl. a méhi istentriászról vagy a zeneszerzőként, íróként-költőként, gyógyítóként számontartott, az isteni nyelven is szólni képes látnoknő, Bingeni Hildegárd különös gömöri kultuszáról.

Az irodalom is kiemelt pozícióba kerül: szinte látjuk, ahogy Petőfi verset ír a bejei kastélyban, majd Tompával Murányba mennek, hogy lássák azt a múltat, melyet Gyöngyösi István álmodott remek barokk irodalommal. Természetesen Petőfinek is meglesz a maga Murány-variánsa, nem is akármilyen, érdemes elolvasni a Szécsi Mária című kisebb elbeszélő költeményt, már csak azért is, hogy láthatóvá váljon a barokk és a romantika közti költői távolság. Gyöngyösi nemcsak ilyen áttétellel van jelen a könyvben, hanem pl. Balogvár várkapitányaként is. Az eddig ismert és tanított, úgymond kanonizált Gyöngyösi-életrajz Jankovics József és Tusor Péter kutatásainak köszönhetően a Gyöngyösi-levelek kiadása óta radikálisan megváltozott: ma már tudjuk, hogy több, egyidőben létező Gyöngyösi István adataiból keveredett ki az ellentmondásokban gazdag korábbi életrajz. A költő Gyöngyösi nem Radváncon született, nem Sárospatakon tanult, hanem Nagyszombatban (Esterházy Pál osztálytársa volt), és kezdettől katolikus vallású volt, ráadásul vallását egyúttal identitásként is élte meg. A korábban sorsfordulatokban és paradoxonokban gazdag Gyöngyösi-

életrajzzal szemben Jankovics és Tusor egy „kitűnő szorgalmú megyei tisztviselőt” állít eléünk, Wesselényi Ferenc nádor bizalmas emberét, aki mintegy „mellesleg” verseket is ír. Gyöngyösi újralfedezett csetneki sírja szintén fontos emlékpont, ahogy a költői máig fennmaradt, ám rossz állapotban lévő csetneki kúriája is. Gyöngyösi (zömmel latinul írt) levelei színes képet nyújtanak Csetnek és Krasznahorka környékének korabeli gazdasági helyzetéről, az irodalomról, a költészetről viszont hallgatnak.

Öröm olvasni Jánosiról is, mely településről hajlamosak vagyunk megfeledkezni, ha a Halotti Beszéd és Könyörgés kerül szóba. A bencés Pray-kódex Mezey László szerint az itteni kolostorban készült. Szendrei Janka viszont a boldvai eredet híve, a nyelvemlék legkiválóbb kutatója, Madas Edit pedig „vállalja” a bizonytalanságot. A kódex 1228-ban Deákiban volt, de már 1241-ben Pozsonyba került, és itt kötötték hozzá az ún. Pozsonyi Évkönyveket. Szászi természetesen a könyv dramaturgiájának megfelelően Jánosit teszi meg a másolás helyszínéül, de a feltételezettség tényét is felvillantja. Persze, az olvasó a lokálpatrióta elfogódottságon megértően mosolyogva olvassa az olyan romantikus mondatokat, mint pl. ez: „Egy gondos, teljes régészeti feltárást is megérdemelne a jánosi bencés kolostor temploma és környéke, hátha előkerül az a kalamáris, amelybe a Rimán úszkáló liba tollát mártogatva, azzal a szavakat szinte pergamenbe vésvé az 1192 és 1195 között írt Halotti Beszédet másolta egy itteni szerzetes.”

A magyar régiség szerelmesei eltűnődhetnek Huba vezér történetének fantáziadús epizódjain, a regeteremtő fantázia költői stációin is, s azon az igyekezeten, ahogy a rege támpontokat keres a tudat archeológiája mellett a konkrét terep archeológiájában is. De modern „ezetéria” is van: a zeherjei templom tornya a New York-i ikertornyok iszonyatos példáját követve szeptember 11-én omlott le. Szászi írói fogásként él a lebegtetés eszköztárával: referencialitás és fikció, monda és valóság viszonyában csak a nyilvánvaló bakik esetén hirdet megfellebbezhetetlen ítéletet.

Szászi Zoltán könyvében a romok is visszaépülnek, a fantázia és az időutazás költői vágya visszaidézi az egykori épületek fényét, mely természetesen sosem permanens fény, és sosem valamiféle nosztalgikus dekadencia érzelmi játéka. A Séta Gömörben nagyon is pragmatikus könyv, lényegében gyakorlati, ha úgy tetszik, turisztikai célokat szolgál, de szükségyszerűen a fantázia terepe is. A falvak, települések, városok szinte élő organizmusokként jelennek meg, a leletek eleven emlékké egészülnek ki, ahogy az a fantáziadús irodalomban lenni szokott.

Csehy Zoltán

Barta Róbert–Kerepeszki Róbert–Pintér Zoltán Árpád (szerk.): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlása 1918-ban. Konfliktusok és megoldási kísérletek. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2019, 172 p.

A 20. század egyik legnagyobb magyar traumájának, az 1918. évi összeomlásnak (illetve következményeinek) állít emléket e viszonylag vékony kötet, amely egy, az első világháború lezárulásának évfordulója alkalmából megtartott konferencia előadásából válogat. 2018 novemberében Karcagon rendeztek szimpóziumot, amelyen a fenti témában 12 előadó – zömmel a Debreceni Egyetem oktatói, illetve PhD-hallgatói – mutatta be legújabb kutatási eredményeit. A jelen kiadványban tíz tanulmány kapott helyet, amelyek az összeomlás számos aspektusát körbejárják. Amint azt az előszóban Karcag város jegyzője, Rózsa Sándor György is kiemelte, ez az időszak Magyarország számára is színes és mozgalmas, de sajnos eléggé keserves is volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyre anakronisztikusabbá vált a folyamatosan változó világban, és ahogyan arra a kötet tanulmányai is ékes példát nyújtanak, számtalan belső probléma is megterhelte az államszervezetet.

Bihari Péter bevezető jellegű tanulmánya (*A központi hatalmak összeomlása 1918-ban*) tágabb történelmi kontextusban vizsgálja az

eseményeket. 1918 elejére a hadviselő európai országok többsége kimerült, de a totális győzelemre való törekvés miatt egyik fél sem adhatta fel a küzdelmet. A Monarchia összeomlásának okait elemezve egyebek között az anyagi-technikai hátrányt, az élelmezési nehézségeket, a romló életkörülményeket, a nemzetiségi viszályokat, valamint az emberek közötti gyűlölködést emeli ki.

Pallai László egy kevésbé kutatott problémát vesz górcső alá (*A Monarchia és Németország közötti vámunió kérdése 1918-ban*). Írásában a két birodalom feszültségektől sem mentes kapcsolatát elemzi, és rámutat arra a nagyon fontos tényre, hogy habár az antantországok egy része sokáig rokonszenvezett a Monarchiával, 1918-ra ez a pozitív hozzáállás semmivé lett. Ennek legfőbb okát abban látja a szerző, hogy az antant a Monarchiának Németországtól való függetlenedését várta, ám ez nem történt meg. Ráadásul a két birodalom közötti vámuniós tárgyalások sem érték el a céljukat, hiszen mire megszülethettek volna a megállapodások, addigra bekövetkezett az összeomlás.

Glant Tibor *Az Amerikai Egyesült Államok a Nagy Háborúban és a békekonferencián. Az amerikai bel- és külpolitikai dilemmák vázlatos áttekintése* című tanulmányában szintén olyan témát boncolgat, amelyre a magyar történettudomány eddig kevés figyelmet fordított. A szerző hangsúlyozza, hogy a háború kirobbanásakor az Egyesült Államok kinyilvánította ugyan a semlegességét, ezt azonban sosem tartotta be. Különböző bel- és külpolitikai kényszerek hatására Woodrow Wilson elnök igyekezett taktikus politikát folytatni, de gyakran egymással ellentétes elvárásoknak kellett volna eleget tennie. Ezért Glant úgy vélekedik, hogy Wilson 1913 és 1921 közötti kormányzása csak félig-meddig tekinthető sikeresnek.

Lubica Harbuřová a szlovák területeken letelepedett orosz emigránsok életébe nyújt bepillantást *Az orosz politikai emigránsok életkörülményei és tevékenysége Szlovákiában (1920–1945)* című közleményében. Az 1920-as évek elején Csehszlovákiában megindult az „orosz segélyakció”, amely keretében számos orosz(országi) emigráns telepedett le az ország-

ban. Ezek zömmel munkások, parasztok és kézművesek voltak, de sok értelmiségi is akadt közöttük. A tanulmány számos példát hoz arra vonatkozóan, hogy az „új lakók” hogyan illeszkedtek be a befogadó ország társadalmába.

Pintér Zoltán Árpád helytörténeti témát dolgozott fel (*Karcag és a Nagy Háború*). A tanulmányból kiderül, hogy a városban is hasonló tendenciák érvényesültek, mint országos szinten: a kezdeti háborús lelkesedést rövidesen felváltotta a kiábrándulás. Karcagot nem elhanyagolható veszteségek érték, de a szerző érzékletesen bemutatja, hogy a kimerülés és a nehézségek ellenére az agilis közéleti személyiségek hogyan segítettek a közösségnek talpon maradni.

Püski Levente a *Bethlentől Tiszáig: a Nemzeti Egyesülés Pártja megalakulása* című tanulmányában egy rövid életű – és kevés figyelemre méltatott – pártkezdemény történetét mutatja be. Az írás Bethlen István és Tisza István politikai nézeteinek közeledését taglalja, és a szerző szerint Bethlen félsikert tudott elérni ezzel a pártszervezési kísérletével. Egyrészt a különböző pártok közötti összefogás megteremtése kudarcba fulladt, másrészt viszont Bethlennek ekkor sikerült megalapoznia a politikai kapcsolatait.

Szabó József János egy sok szenvedésen átesett régió sorsát taglalja közleményében (*Erdély védelme és elvesztése 1918-ban*). Az őszirózsás forradalom következményeként katonailag válságos helyzet alakult ki Magyarországon, így Románia felújította a hadiállapotot. A szerző részletesen tárgyalja, hogyan igyekezett a magyar vezetés megszervezni Erdély védelmét, illetve hogy milyen nehéz körülmények között harcoltak a magyar és székely alakulatok. A terület elfoglalását végső soron a románok túleréjének tulajdonítja, a csekélyebb számú és kivérzett honvédó alakulatok hosszú távon nem tudtak sikeresen védekezni a beözönlő román csapatok ellen.

Takács Bálint a hadifogság intézményével foglalkozik az *A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban* című írásában. A szerző megemlíti, hogy nem csupán a téma feldolgozatlan részleteiben (hiszen keveset tudunk a foglyok mindennapjairól, az egyes személyek

életútjáról), hanem rengeteg feltáratlan forrás – levéltári iratok, naplók, visszaemlékezések – is kihasználatlanul hever. E kérdés kutatása már csak azért is fontos, mivel mintegy 100 000 magyar katona esett fogságba az olasz fronton, amit nem tekinthetünk jelentéktelen számnak. Takács különböző írásos emlékekből vett idézetek segítségével felvillantja a hadifoglyok életkörülményeit, s ezzel párhuzamosan feltárja a Monarchia és Olaszország által a hadifoglyokkal való bánásmóddal kapcsolatban megkötött egyezmény létrejöttének körülményeit is.

Uzonyi Anita a diplomáciatörténet vidékére kíséri el az olvasót (*Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának hatása a magyar diplomáciára*). Ő is hangsúlyozza azt a tényt, ami Pallai László írásának is az egyik központi gondolata: a Monarchia az 1910-es évek végére mind kiszolgáltatottabb lett Németországgal szemben. 1918 után Magyarország diplomáciai mozgástere is rendkívül leszűkült; újjá kellett szervezni a diplomáciai testületet, és a kisantant is összezárt Magyarországgal szemben. Ehhez társult a revíziós igények által keltett nyomás, így Bethlen István kénytelen volt nehéz körülmények között kialakítani az új külpolitikai irányvonalat. A szerző végkövetkeztetése az, hogy az ország már az I. világháború után olyan kényszerpályára került, amely kizárta, hogy a magyar külpolitika nyugatbarát és önálló legyen.

Zsoldos Ildikó szintén a hadifogság kérdését járja körbe, de Oroszország vonatkozásában (*Az Oroszországba került osztrák–magyar hadifoglyok helyzete az első világháború idején*). A „nagy háború” során több mint kétmillió osztrák–magyar katona esett orosz hadifogságba, akiknek gyakran embertelen körülmények között kellett (volna) életben maradniuk. Zsoldos Ildikó írása Cebrian Istvánné grófnő oroszországi vöröskeresztes missziójának útját követi nyomon, s közben kitér arra is, hogy a nemzetközi diplomáciában az 1870-es évektől kezdődően hogyan szabályozták a hadifoglyok kérdését.

A fentiek alapján látható, hogy az egyes szerzők széles palettán értelmezték a „nagy háború”, valamint az összeomlás kérdését, mint ahogyan azok valóban az élet szinte min-

den területén éreztették a hatásukat. Mind földrajzilag (a központi hatalmak megroppolásának általános áttekintésétől kezdve az Egyesült Államok korabeli problémáinak elemzésén át a karcagi helyi események bemutatásáig), mind tematikailag (köztörténet, diplomáciatörténet, hadtörténet, a hadifogolyintézmény története) tág a kötet spektruma, s érzékletes képet ad arról, milyen hatásokkal és következményekkel járt a birodalom számára az első világháború s annak elvesztése. Az elszenvedett veszteségek, átélt nehézségek bemutatása mellett azonban nem kizárólag a tragikus történések jutnak szerephez az egyes írásokban, hiszen több szerző (Pintér Zoltán Árpád, Püski Levente, Uzonyi Anita) is azt hangsúlyozza, hogy a társadalomban és a politikában működtek a megtartó erők, és hogy sokan próbáltak kiutat találni az összeomlást követő kaotikus helyzetből. A tanulmányokból kirajzolódó kép szerint a Monarchia (és benne Magyarország) sebezhető és kiszolgáltatott ország volt, és mind az első világháború előtt s alatt, mind azt követően kényszerpályán mozgott. Az összeomlás okait már sokan és sokféleképpen vizsgálták, de ez a kiadvány is újat tud hozni, egyrészt a tematika kitágítása (a hadifogság kérdésének alaposabb körbejárása, helytörténeti jellegű kutatások elvégzése), másrészt a módszertani újítások alkalmazása terén (a mikrotörténet eredményeinek felhasználása, új források/forráscsoportok bevonása az elemzésbe). Talán e kötet is meggyőzheti az olvasót arról, hogy az első világháborút illetően is bőven akadnak még megválaszolatlan (sőt: felteendő) kérdések, illetve feltáratlan források, és csak remélhetjük, hogy a fentebb ismertetett tanulmányok is további kutatásokra ösztönzik a témával foglalkozó szakembereket.

Bodnár Krisztián

Dobszay Tamás–H. Németh István–Pap József–Szijártó M. István (szerk.): Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig. Budapest–Eger, Magyar Nemzeti Levéltár–Eszterházy Károly Egyetem, 2020, 628 p.

2018. november 29. és december 1. között Egerben, az Eszterházy Károly Egyetemen konferenciát rendeztek, amely a különböző korszakok magyar országgyűléseivel foglalkozott. Az ott elhangzott előadások egy részének szerkesztett változata jelent meg a szóban forgó kötetben (illetve néhány olyan tanulmány is helyet kapott benne, amelyek nem hangzottak el előadásként a konferencián), noha erről a kiadványban sajnálatos módon nem olvashatunk. A tanulmánykötet 29 szerző – ebből egy szerzőpáros – írásait gyűjti egybe, és mivel már csupán az alkotók nevének, illetve tanulmánya címének pusztá felsorolása is terjedelmes lenne, így inkább az általánosabb érvényű mondanivaló megfogalmazására tehetünk itt kísérletet.

A szerkesztők a közleményeket korszakonként négy nagyobb egységbe osztották be: a kora újkori blokk a 14–17. század eseményeivel foglalkozik (itt érdemes megjegyezni, hogy a kötet alcíme némileg pontatlan, hiszen már az első tanulmány szerzője, C. Tóth Norbert is az 1301–1440 közötti időintervallumot határozta meg vizsgálódása kereteként), majd következik a 18. század, a reformkor és a dualizmus időszaka. Az egyes szerzők rendkívül széles tematikai palettán alkottak, hiszen az országgyűlésekkel kapcsolatban szinte az összes kérdéskört érintették. Számos dolgozat (például Nagy János, Horváth Gyula Csaba, Sebők Richárd, Melkovics Tamás, Pap József közleményei) foglalkozik az országgyűlések résztvevőinek társadalomtörténeti, illetve propográfiái elemzésével, de olvashatunk az egyháztörténettel (Kádár Zsófia, Maczák Ibolya, Zakar Péter), várostörténettel (H. Németh István, Czoch Gábor, Szendrei Ákos) kapcsolatos írásokat is. Ezek mellett terítékre kerülnek olyan kérdések is, hogy milyen írott források kapcsolódhatnak az országgyűlésekhez (Guszarova Tatiana), milyen ceremóniákat

rendeztek a 18. század első felének diétáin (Hende Fanni), hogyan politizálódott át a nyelvkérdés az 1790-es évektől kezdődően (Hönich Henrik), miként alakultak át a politikai normák – és ezzel együtt az országházi illem – a kiegyezést követően (Matolcsi Réka), vagy hogy Mária Terézia miért „rex” – nem pedig „regina” – titulust kapott a magyar rendektől a megkoronázásakor (M. Varga Benedek).

Amint azt talán ez a rövid áttekintés is megmutatja, számos aspektus kínálkozik az országgyűlés működésének vizsgálatához. Ugyanakkor a kötetben szereplő tanulmányok annak a történelmi felfogásnak az illusztrálására is szolgálhatnak, amely szerint a rendi országgyűlések feladata nem annyira a törvényhozás volt, mint inkább a rendek és a mindenkori uralkodó közötti „érintkezés” fenntartása, a reprezentáció, illetve az érdekérvényesítés, és csupán a polgári parlamentarizmus kialakulásával változott meg ez a helyzet. A szóban forgó kötet közleményei ugyanis – amint arra a fentebbi vázlatos áttekintés is utalhat – nem érintik a törvénykezés kérdését, hanem olyan témákat boncolgatnak, amelyek kontextusában az országgyűlés valóban egyfajta „reprezentációs színtérként” értelmeződik. Ha valaki monográfiaként olvassa ezt az egyébként terjedelmes kiadványt, akkor jelentős változásokra figyelhet fel: a történelmi ívből jól kirajzolódik az, hogyan változott az évszázadok során az országgyűlés szerepe, a résztvevők társadalmi összetétele, milyen forrásadottságok könnyítik – vagy éppen nehezítik – meg az egyes korszakok kutatását. Noha örvendetes módon egyre gyarapszik az országgyűlésekkel foglalkozó történelmi irodalom, vélhetően az e műben olvasható írások is meggyőzhetik az érdeklődőt arról, hogy ez a téma szinte kimeríthetetlen, hiszen új forrásokat lehet bevonni a vizsgálódásba, eddig kevesebb figyelemre méltított személyek vagy társadalmi csoportok tevékenységét lehet elemezni, illetve a korábbiaktól eltérő szempontokból is boncolgatni lehet egy-egy kérdéskört. Remélhetőleg e kiadvány is ösztönöznö fogja a szakembereket, hogy további új eredményekkel gazdagítsák az eddigi ismereteinket.

Bodnár Krisztián

Tamáaska Máté: Örmény városépítészet Erdélyben. Budapest, L'Harmattan–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2020, 194 p.

Az erdélyi örmények kultúrájával, történetével, épített kulturális örökségével több magyar nyelvű irodalom is foglalkozott már. Különösen Szamosújvár irodalma gazdag, hiszen ez a város nemcsak az örmények számára kiemelkedő jelentőségű, az erdélyi barokk építészetnek is mérföldköve. Sőt, Szamosújvárban tökéletesen megfigyelhetőek, ahogy Entz Géza megfogalmazta, az örmény rokokó jegyei is: a túlfűtött díszítettség, festői hatások, illetve az európai formavilág lenyomata. Az egyik legfontosabb ilyen forrás az 1977-es kolozsvári műemléki hivatal állapotfelmérése, amelyről a projektet vezető Sóvágó János és Miklósi-Sikes Csaba munkacsoportja készített egy átfogó dokumentációt. Ez az irodalom nemcsak a munkálatok hű leírása, hanem máig az egyik legértékesebb forrása az erdélyi örmény városépítésze-tről folyó kutatásoknak. Az ő munkájukat folytatja Virgil Pop kolozsvári műemlékvédő. Örmény városépítészeti együttesekkel azonban máshol is találkozhatunk Erdélyben. Köllő Miklósnak köszönhetően Gyergyószentmiklós ismert a magyar szakemberek körében is, illetve a falusi műemlékekkel foglalkozók jó eséllyel hallottak Csíkszépvíz gyönyörűen megújult központjáról. A sok tekintetben Szamosújvárhoz hasonlítható Erzsébetvárosról azonban alig tud valamit a magyar olvasó. Tamáaska Máté részletesen ismerteti az örmény városépítészet-kutatás eddigi eredményeit, kiemelve, hogy az eddigi publikációk elsősorban a műemlékvédelem és városképvédelem munkáját segítették, és jellemzően külön-külön tárgyalták az egyes örmény városokat. Ezekhez képest Tamáaska Máté munkája elsőként tesz kísérletet a négy helyszín összevetésére. Módszerének központi eleme pedig nem az építészeti forma maga, hanem az örmény identitás változása és annak városképi lenyomata.

Tamáaska Máté az Apor Vilmos Katolikus Főiskola oktatója, emellett a Magyar Nemzeti Levéltárban építészettörténelmi projekteket vezet. Kutatómunkájának fókuszában a tele-

püléskép-vizsgálat szociológiai megközelítése áll, és azon fáradozik, hogy munkáival megte-remtse a társadalomtörténeti beágyazottságú hazai építészetszociológiát. Jelen kötete a 18. század elejétől követi végig az egyes városok átalakulását, kiépülését egészen a századfordulóig. Feltárulkoznak az örmény városépíté- szet alapelvei, közös jellemzői. Miközben más szerzők az építészeti megközelítésükből adó- dóan, ha foglalkoztak is érintőlegesen az összehasonlítóval, inkább a különbségeket hangsúlyozták, Tamáska egy új aspektust, a társadalomtörténetet beemelve a szakmai diskurzusba, a párhuzamokra is felhívja a figyelmet. Mert bár az eltérő státuszú városok különbözőképpen fejlődtek, a szerző amellet- tül érvel, hogy létezett valamiféle örmény építé- szet és városkép. Ezért elsősorban a közös nevezőkre fókuszál. A kötet azt vizsgálja, hogy a migráció és az ezzel járó bizonytalan társa- dalmi háttér hogyan hatott a betelepülő örmény lakosok identitására, és ezen keresz- tül városépítési lehetőségeikre, céljaikra. A tör- téneti dokumentumok mellett maga a fizikai környezet vizsgálata a legfontosabb forrás- anyaga a szerzőnek. A helyszínbejárásai során végzett vizuális dokumentáció, a kiemelke- dőbb épületek részletes szemléje, helyi adat- bázisok, levéltárak felkutatása, 1945 előtt készült fotográfiák, képeslapok begyűjtése, illetve a lakosok segítsége szolgáltak alapul a kutatáshoz.

A tanulmány az általános társadalomtörté- neti tényektől igyekszik az építészeti kérdések egyre kisebb halmazait körbejárni. A nyolc fejezetből álló kötet ismerteti az olvasó számá- ra a korábbi kutatások főbb megállapításait, majd az örmény identitástudattól kezdve végigvezet az erdélyi örmény építészet kialaku- lásának egyes pontjain a táji környezet, a tele- pülési struktúra és az egyes épületek, épület- típusok bemutatásával. Az erdélyi örmény identitás azért is egy sarkalatos pontja a kötet- nek, mert az örménység Székelyföldön inkább etnikumként, mintsem egységes nemzeti kisebbségként jelenik meg. Az eltérő nyelv és vallás miatt az örmények gazdasági szerepe ugyan fontos volt, mert közvetítő szerepet játszhattak a kereskedelemben, ám ez szá-

mukra társadalmi szempontból egyáltalán nem volt egy előnyös helyzet az asszimiláció- hoz. Ezt a gondolatot Pál Judit fogalmazta meg, aki átvette Walter Zennertől a „közvetítő kisebbség” (*middleman minority*) fogalmát, majd alkalmazta az örmény kisebbség helye- tére. Ennek ellenére az örményeknek sikerült megtalálni helyüket az évszázadok alatt az erdélyi társadalomban. Az örmények helyi ellentétei a székelyekkel és a szászokkal a 18. században azt eredményezte, hogy támogató- ként a magyar nemességet és a bécsi udvart igyekeztek megnyerni, nem is sikertelenül. A 19. század elejétől az erdélyi örmények egyre nagyobb szerepet játszottak a Magyar Királyság életében is. Ennek is köszönhető, hogy az 1848/49-es szabadságharcban a magyar ügy mellé álltak. A magyar lojalitás azonban egyben asszimilációt is eredménye- zett, így a 20. század fordulójára az örmények nyelvi különállása szinte teljesen megszűnt. Ezzel ellentétes folyamatként azonban felerő- södött az armenizmus, egy magyar nyelvű és kötődésű, de gyökereire büszke etnikai moz- galom. Az örménység úgy vált a történelmi Magyarország bevett kisebbségévé, hogy számarányában mindvégig szinte jelentékte- len népességet alkotott. A kötetben is sokat hivatkozott Pál Judit kutatásai szerint az örmé- nyek száma a 19. századi fénykorban sem érte el a húszezer főt.

Miután a szerző bemutatta az örmény identitás alapelemeit, Szamosújvár építésze- tét tárgyalja, amelynek példáján megismer- kedhetünk azzal, hogy milyen viszonyban állt az armenizmus az erdélyi barokk vizuális kul- túrájával, hogyan illeszkedett bele a környék építőhagyományába, illetve milyen új eleme- ket hozott létre. Szamosújvár a 18. század végére mintaadó várossá fejlődött, az örmé- nyek anyagi hátterük révén nemcsak a kör- nyékről, messze vidékekről is felfogadtak épí- tőmestereket. Az építészettörténet által jól dokumentált Szamosújvárnak azonban nem- csak barokk virágkoráról olvashatunk, hanem 19. századi folyamatokról is, mikor is a város egyre inkább egy többnyelvű és többfélekeze- tű átlagos erdélyi várossá vált, amelyet telepü- lésképe is híven tükrözött.

Szamosújvár ismertetése után az ötödik fejezetről tárgyalja a szerző a tényleges városképi összehasonlítást. A város és vidéke cím alatt olyan kérdéseket tárgyal, mint a nagytáji környezet és a városhálózati pozíciók. Székelyföldön a 18–19. században meghatározó volt az urbanizáció folyamata, hiszen a városi-ányos terület tökéletes miliőt biztosított a fejlődéshez. A négy város azonban eltérően fejlődött, és más-más városi pozíciót töltött be. Míg Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz örmény jellege voltaképpen a székely település része volt, addig Szamosújvár és Erzsébetváros kivívta az önálló városi státuszt és függetlenítette magát közvetlen környezetétől.

A hatodik fejezetben a településszerkezet sajátosságait írja le a szerző. Képet kapunk arról, hogy az örmény telepések hogyan „törték be a város falait”, majd foglalták el a centrum pozícióit, hogyan formálták saját képükre a befogadó települési struktúrát. Ez a folyamat mind a négy helyszínen kimutatható, mint ahogyan az örmény centrum feloldása is a 19. század második felében, mikor is a környező román, magyar (székely), szász lakosság egyre nagyobb számban költözik be az addig szegregált örmény központba.

A hetedik fejezet már a legkisebb halmazra, az épületek arculatára koncentrál, ezen belül is elkülönülnek a szakrális épületek a középületektől, illetve az olvasó végigkövetheti az örmény ház átalakulását, és egyaránt képet kap azok sajátosságairól, amelyek általánosan is megfigyelhetők, de az egyes városokban megjelenő specifikumokról is. Az örmény ház eltérő időben ugyan, de mindenhol élen járt bizonyos urbanisztikai minták átvételében, például a magyar nemesi rendhez integrálódó örmények mintának a vidéki kúriát vették, aminek a főhomlokzatát a telekadottságok miatt befordítani kényszerültek. Ez az építési mód a későbbiekben lehetővé tette a ház kibővítését, ami végül az erdélyi, illetve általánosan a közép-európai lakóházak mintája lett.

Az utolsó fejezet a 19–20. század fordulójának örmény városképét tárgyalja, ahol nem az építészeti elemek attribútumainak története a fontos, hanem a települési örökség egésze mint egység, ami képes hangulatot közvetíteni a szemlélődő felé. Az utcák, a terek és az épületek összhatása valójában a társadalmi szerkezet leírására szolgál. A felekezeti templomok megjelenése, a bérházak építése, a budapesti mintákat követő iskolák híven tükrözik a 20. század elejének örmények helyzetét és identitását. Külön kiemeli a szerző a sziluetttel problémáit, amely tehát egy-egy kiemelt látványelem, amely – a képeslapok korában különösen – meghatározza a városképről alkotott társadalmi reprezentációt. Ezek a képeslapokon rögzített sziluetteken feltárulkoznak a városok főbb identitáselemei. Különösen nagy hangsúlyt kapnak a szakrális emlékek, amelyek nemcsak építészeti határozzák meg az örmény városképet, hanem a 20. század elejére nyelvét teljesen elvesztő népesség önazonosságának is gyűjtőpontjai.

A szövegeket remekül egészítik ki a könyvben felsorakozó illusztrációk: fényképek, levéltári dokumentumok, műemléki felmérések másodközlései, valamint a folyamatokat ábrázoló ábrák. Ezek segítségével az olvasó valóban hiteles képet kaphat a négy város építészeti jellegéről, ami – főként a helyszínt kevésbé ismerő olvasók számára – nagy segítséget jelent a szöveg értelmezésében. Összességként elmondható, hogy olyan könyvet kap kezébe az olvasó, amely egy új és meggyőző megközelítést képvisel. A szerző által kínált építészetszociológiai megközelítés célja, hogy megkísérelje párhuzamosan értelmezni az építészetet és a társadalmat, közelebb jutva ezzel az építészeti formák társadalmi nyelvezetének megértéséhez. Nem utolsósorban a könyv remek szempontokat ad más kutatások számára is, hogy a városképek sokat emlegetett nemzetiségi és etnikai jellegét feltárják.

Czinege Noémi

Számunk szerzői

A. Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE TáTK, MTK TK PTI, Budapest, Magyarország)

Baló András Márton (1980)
nyelvész, tudományos munkatárs (ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, ELTE BTK Elméleti Nyelvészeti Kihelyezett Központ, Budapest, Magyarország)

Bencze Dávid (1990)
történész-doktorandusz (Eszterházy Károly Egyetem, Eger, Magyarország)

Bodnár Krisztián (1984)
történész, segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely, Magyarország)

Czinege Noémi (1998)
művészettörténet szakos hallgató (Masaryk Egyetem, Brünn, Csehország)

Csehy Zoltán (1973)
költő, műfordító, irodalomtörténész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Farkas György (1969)
adjunktus (ELTE TTK FFI, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest, Magyarország)

Godzsák Attila (1990)
történész-doktorjelölt (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Mlyneková, Miriam (1973)
politológus (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Rosenberg Mátyás (1985)
nyelvész-doktorandusz (ELTE BTK; Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország)

Sztancs Gábor (1990)
doktorjelölt (Eszterházy Károly Egyetem, Magyarország)

Varga G. Lajos (1980)
történész PhD-hallgató (ELTE BTK, Budapest, Magyarország)